

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

του Δημόπουλου Βασιλείου

(ΑΜ: 1012202103006)

Θέμα: «Τα στρατιωτικά δρώμενα στο Ελληνικό Κράτος από τις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936 έως και την κατάληψη της Αθήνας από τους Γερμανούς (27 Απριλίου του 1941), υπό το πρίσμα του Αλέξανδρου Παπάγου»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κωνσταντίνα Μπότσιου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2024

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	4

Α΄ Κεφάλαιο

Το αποτυχημένο κίνημα του 1935 και ο ρόλος του Αλέξανδρου Παπάγου.....	4
1.1. Η επάνοδος του Ελ. Βενιζέλου (1928 – 1932) και ο δρόμος προς την «έκρηξη» αντιδράσεων.....	5
1.2. Οι εκλογές του 1933 και ο παραγκωνισμός των στρατιωτικών.....	8
1.3 Η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου, το κίνημα του 1935 και η εμφάνιση του Παπάγου.....	10

Β΄ Κεφάλαιο

Οι εκλογές της 26ης Ιανουαρίου του 1936 και το παρασκήνιο της εποχής.....	14
2.1. Το δημοψήφισμα για την παλινόρθωση της Μοναρχίας.....	14
2.2. Η ανάγκη για ελεύθερες εκλογές και η συμβολή του Γεωργίου Β΄.....	16
2.3. Τα συμμετέχοντα κόμματα και οι προεκλογικές τους θέσεις.....	19
2.4. Τα αποτελέσματα και η αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης.....	23

Γ΄ Κεφάλαιο

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, η ανάδειξη του Ιωάννη Μεταξά και η εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του Αλέξανδρου Παπάγου.....	24
3.1. Η ανάθεση του Υπουργείου Στρατιωτικών στον Μεταξά και η παραίτηση Παπάγου.....	24
3.2. Το σύμφωνο Σοφούλη – Σκλάβαινα, οι αιφνίδιοι θάνατοι Δεμερτζή και Βενιζέλου και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Μεταξά.....	26
3.3. Οι ψήφοι εμπιστοσύνης και η πεντάμηνη προετοιμασία μίας δικτατορίας.....	28
3.4. Οι απεργίες, τα επεισόδια και ο δρόμος προς την 4η Αυγούστου.....	30
3.5. Η δομή του δικτατορικού καθεστώτος και ο ρόλος του Παπάγου μέσα σε αυτό.....	32

Δ' Κεφάλαιο

Η είσοδος της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και η αμυντική διαχείριση του Αρχιστράτηγου Παπάγου	37
4.1. Διπλωματικές προκλήσεις και η Ιταλική απειλή.....	37
4.2. Ο τορπιλισμός του «Ελλη» και η είσοδος στον πόλεμο.....	39
4.3. Τα οχυρωματικά έργα και η πολεμική προετοιμασία τεσσάρων χρόνων του Παπάγου.....	42
4.4. Ιταλικά και Ελληνικά σχέδια πολέμου και οι πρώτες οδηγίες.....	45
4.5. Η άριστη αμυντική προσέγγιση που εξέπληξε την Ευρώπη	48

Ε' Κεφάλαιο

Η πορεία προς την συνθηκολόγηση και ο αντίκτυπος των κινήσεων και των πράξεων του Παπάγου	52
5.1. Η συνέχιση του Ελληνοϊταλικού πολέμου και ο Γερμανικός κίνδυνος.....	52
5.2. Η επιχείρηση «Μαρίτα».....	54
5.3. Η Γερμανική επίθεση και η συνθηκολόγηση	57

ΣΤ' Κεφάλαιο

Η κατάληψη της χώρας από τους Γερμανούς.....	61
6.1. Η είσοδος στην Αθήνα και η επινίκια παρέλαση.....	61
6.2. Η επιχείρηση «Ερμής» και η πλήρης κατάληψη της χώρας.....	64
Επίλογος.....	68
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	69
Περίληψη.....	75

Πρόλογος

Η παρούσα Διατριβή Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης (εφεξής ΔΜΕ), παρουσιάζει ποικιλομορφία στόχων. Αρχικά, κατά την συγγραφή της γίνεται ιδιαίτερη προσπάθεια καταγραφής των κυριότερων πολεμικών γεγονότων μίας ζοφερής περιόδου της νεότερης Ελληνικής Ιστορίας, εκείνης της εισόδου της χώρας σε μία ακόμα πολεμική συνθήκη κατά τον 20^ο αιώνα. Εν συνεχεία, αναδεικνύονται οι σημαντικότεροι λόγοι κατά τους οποίους η πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα υπήρξε αναποτελεσματική, οδηγώντας την χώρα σε νέες εκλογές, από τις οποίες ο Ιωάννης Μεταξάς έλαβε δικτατορικά την εξουσία. Στα υπόλοιπα κεφάλαια, η ΔΜΕ επικεντρώνεται στην προετοιμασία της χώρας για την πολεμική αναμέτρηση με την Ιταλία στο αποκορύφωμα των πολεμικών συγκρούσεων της Ευρώπης, και στον τρόπο διαχείρισης και αμυντικής προσέγγισης του Αρχιστράτηγου Αλέξανδρου Παπάγου και του Δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά. Η συγγραφή της ΔΜΕ αποτελεί προϊόν επισταμένης μελέτης της περιόδου και των συνθηκών της καθώς, επίσης, προσφέρει μία ολοκληρωμένη και αντικειμενική παρουσίαση των γεγονότων, απομακρυσμένη από πολιτικές και κοινωνικές θεάσεις τους.

Εισαγωγή

Η ΔΜΕ είναι χωρισμένη σε διαφορετικά κεφάλαια, το καθένα εκ των οποίων είναι διαμορφωμένο σε χρονική ακολουθία με τα γεγονότα της εποχής. Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται εκτενής λόγος για το αποτυχημένο κίνημα των Στρατιωτικών του 1935, το οποίο αποτέλεσε τον προάγγελο των εκλογών το επόμενο χρονικό διάστημα. Στο εν λόγω κεφάλαιο αναφέρεται και η πορεία του Αλέξανδρου Παπάγου, ο οποίος τα προηγούμενα χρόνια και κατά την τετραετία του Ελευθέριου Βενιζέλου, είχε κατορθώσει να ανέλθει στις στρατιωτικές βαθμίδες και αντίστοιχες σπουδές του.

Στην συνέχεια, στο δεύτερο και στο τρίτο κεφάλαιο της Διατριβής, αναλύονται με εκτενή μεθοδολογικό τρόπο κατανόησης οι εκλογές του 1936, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν ως οι τελευταίες δημοκρατικές εκλογές της Ελλάδας και σηματοδεύτηκαν από την επιτακτική επιστροφή της Συνταγματικής Μοναρχίας στην χώρα και την παλινόρθωση του βασιλιά Γεωργίου του Β΄ στον θρόνο. Τηρώντας την προαναφερόμενη χρονική ακολουθία, το τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο της εργασίας επιτηδεύεται με την άνοδο του Ιωάννη Μεταξά στην Κυβέρνηση της χώρας, ενός όχι τόσο λαοφιλή πολιτικού και πρώην στρατιωτικού ηγέτη κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος φιλοδοξεί και πετυχαίνει να ηγηθεί της Ελλάδας με δικτατορικό τρόπο, καταλύοντας θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος, συγκεντρώνοντας, παράλληλα, τις περισσότερες εξουσίες στο πρόσωπό του.

Στα τρία επόμενα κεφάλαια της εργασίας, διαμορφώνονται πλήρως οι ενέργειες που ακολούθησαν από κοινού ο Ιωάννης Μεταξάς με τον Αρχιστράτηγο Παπάγου για την αμυντική προετοιμασία της Ελλάδας στην επικείμενη πολεμική σύγκρουση με την Ιταλία του Μπενίτο Μουσολίνι. Πιο συγκεκριμένα, στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται πλήρως ο ρόλος της κατασκευής των πολύκροτων οχυρών της γραμμής «Μεταξά» και η αναπροσαρμογή των στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας, που πραγματοποιήθηκε υπό άκρα μυστικότητα, ενώ στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύεται ενδελεχώς η Ιταλική εισβολή στα Ελληνοαλβανικά σύνορα της Πίνδου καθώς και οι λόγοι που το μέτωπο σταθεροποιήθηκε μετά από μόλις λίγες εβδομάδες. Η Διατριβή ολοκληρώνεται με την κατάληψη της Ελληνικής επικράτειας από τους Γερμανούς, υπό το πρόσταγμα του στρατάρχη List μέσω της επιχείρησης «Μαρίτα» και εν συνεχεία μέσω της επιχείρησης «Ερμής» που αφορούσε την κυριότητα του νησιού της Κρήτης.

Α΄ Κεφάλαιο

Το αποτυχημένο κίνημα του 1935 και ο ρόλος του Αλέξανδρου Παπάγου

1.1. Η επάνοδος του Ελ. Βενιζέλου (1928 – 1932) και ο δρόμος προς την «έκρηξη» αντιδράσεων

Το στρατιωτικό κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου του 1935, ως αποκορύφωμα των συνεχών πολιτικών και κοινωνικών αναταράξεων και ανακατατάξεων της προηγούμενης περιόδου, έχει βαθιά αίτια, χαραγμένα στην νεότερη πολιτική ιστορία της Ελλάδας. Ωστόσο, με στόχο τη βέλτιστη επεξήγηση και κατανόηση του συνόλου των γεγονότων, οι εκλογές του Αυγούστου του 1928, καθώς και το παγκόσμιο οικονομικό κραχ έναν χρόνο αργότερα, τον Οκτώβριο του 1929, δύνανται να θεωρηθούν ως αποδεκτό σημείο αναφοράς.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε επιστρέψει στην Ελλάδα από τον Απρίλιο του 1927 και είχε εγκατασταθεί στα Χανιά. Δεν επιθυμούσε, ωστόσο, να αναμιχθεί με την ενεργό πολιτική, εμμένοντας στην απόφαση που είχε πάρει τέσσερα χρόνια νωρίτερα, στον απόηχο της Μικρασιατικής εκστρατείας και κατάρρευσης.¹ Αυτό, όμως, δεν σήμαινε την ολική αποστροφή του από τα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Αντιθέτως, επέλεξε να αλληλογραφεί στον Υπουργό Οικονομικών τότε, Γεώργιο Καφαντάρη, ο οποίος με την θεωρητική απουσία του Κρητικού πολιτικού, είχε πλέον αναλάβει τα ηνία του κόμματος των Φιλελευθέρων. Οι επιστολές και τα γράμματα που αντάλλαξαν οι δύο τους, εμπεριείχαν ποικίλα σχόλια κριτικής και ενίοτε προτάσεων του Βενιζέλου προς τον Καφαντάρη. Δεν είναι λίγες, άλλωστε, οι φορές που ο Βενιζέλος φαινόταν να ενδιαφέρεται για ουσιαστική συνδρομή στην πορεία της χώρας, προσβλέποντας στην τήρηση πιο συντηρητικών μέτρων.²

Η συνεχής κριτική, που ασκούσε ο ιδρυτής του κόμματος των Φιλελευθέρων οδήγησαν σε ρήξη τους δύο άνδρες, με αποτέλεσμα ο Καφαντάρης να υποβάλλει την παραίτηση του από την κυβέρνηση καθώς και από την προεδρία του κόμματος, τον Μάιο του 1928. Στις 23 Μαΐου, ο Βενιζέλος ανακοινώνει στον ελληνικό λαό την απόφασή του να αναμιχθεί και πάλι με την πολιτική και δηλώνει την άμεση ανάληψη

¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1975), σ. 310, στο εξής βλ. *IEE*

² Συλλογικό έργο, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι*, Αθήνα 2011, σ. 94 στο εξής βλ. *EB*

της προεδρίας του κόμματος των Φιλελευθέρων, έπειτα από την απομάκρυνση του Καφαντάρη.³

Η απουσία του Βενιζέλου από την πολιτική ζωή των προηγούμενων χρόνων, φαίνεται να επηρέασε και στην σταδιακή μεταστροφή του προς τον συντηρητισμό.⁴ Ο Κρητικός πολιτικός την διάρκεια του μεσοπολέμου, δεν εμφανίζεται ως ο μεταρρυθμιστής των Βαλκανικών Αγώνων και της εποχής του Διχασμού, ούτε ως ο επαναστάτης και πατριώτης του Μικρασιατικού Αγώνα. Αντιθέτως, στις ομιλίες του, στην δράση του αλλά και στην προεκλογική εκστρατεία του, εμφανίζεται ως ένας ηλικιωμένος συντηρητικός πολιτικός με μακρά πείρα, που επιθυμεί να πρωτοστατήσει στην εσωτερική ανόρθωση και αναρρύθμιση του Ελληνικού κράτους, διαδραματίζοντας τον ρόλο ενός «Εθνικού Ηγέτη», εκτός κομματικών πλαισίων.⁵ Το τελευταίο είναι μάλιστα το κύριο στοιχείο που διαφαίνεται από την πρώτη, κιόλας, δήλωσή του, έπειτα από την ανάληψη του ρόλου προέδρου των Φιλελευθέρων, αναφέροντας ως καθήκον του ίδιου να προστατεύσει την Ελλάδα από κοινωνικές διαταράξεις, που θα προκαλούνταν από καθεστώτα ακυβερνησίας.⁶

Έπειτα από την πτώση της κυβέρνησης Ζαΐμη, η οποία είχε προκύψει από τις εκλογές του 1926 και επειδή κανένα κόμμα ή συνδυασμός κομμάτων δεν κατόρθωσε να σχηματίσει κυβέρνηση, ορίζεται προσωρινή κυβέρνηση με πρόεδρο τον Ελευθέριο Βενιζέλου, προκειμένου να οδηγήσει εκ νέου την χώρα σε εκλογές υπό το πλειοψηφικό σύστημα, που είχε οριστεί από εκλογικό νόμο της ίδιας προσωρινής κυβέρνησης.⁷ Με το εν λόγω σύστημα, γνωστό και ως «στενοευρεία», τα μικρότερα κόμματα ήταν αδύνατο να σχηματίσουν ισχυρή δυναμική προκειμένου να εκλέξουν βουλευτές. Για αυτό τον λόγο, πολλά δημοκρατικά φιλοβενιζελικά κόμματα, κατήλθαν στην εκλογική αναμέτρηση, στο πλευρό των Φιλελευθέρων.

Πιο συγκεκριμένα, αμέσως μετά την προκήρυξη των εκλογών, ο Βενιζέλος κατήρτισε τους συνδυασμούς των Φιλελευθέρων σε όλη την επικράτεια. Η κυβερνητική παράταξη κατέβηκε στις εκλογές ως συνασπισμός πέντε (5) κομμάτων: του «κόμματος των Φιλελευθέρων» του Ελ. Βενιζέλου, του «Αγροτικού Εργατικού

³ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 311

⁴ Γιώργος Δερτίλης, *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας, 1750 – 2015*, Αθήνα 2018, σ. 742

⁵ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 311

⁶ Γιώργος Δερτίλης, *ό. π.*, σ. 744

⁷ *EB*, *ό. π.*, σ. 101

Κόμματος» του Αλ. Παπαναστασίου, του «Εθνικού Δημοκρατικού κόμματος» του Γ. Κονδύλη, των «Συντηρητικών Δημοκρατικών» του Α. Μιχαλακόπουλου και της «Προοδευτικής Ενώσεως», του Κ. Ζαβιτζιάνου.

Η αντιβενιζελική παράταξη, κατήλθε στις εκλογές διαιρεμένη σε ορισμένες μόνο εκλογικές περιφέρειες. Κυριότεροι κομματικοί συνδυασμοί ήταν σαφώς οι «Λαϊκοί» και οι «Ελευθερόφρονες» των Τσαλδάρη και Μεταξά αντίστοιχα, ενώ ο πρώην δικτάτορας Θ. Πάγκαλος έθετε υποψηφιότητα μόνο στην Αθήνα ως αρχηγός της «Εθνικής Ενώσεως».⁸ Το «Προοδευτικόν Κόμμα» του Καφαντάρη, που ιδρύθηκε από τον τελευταίο και ορισμένους απογοητευμένους και δυσαρεστημένους Φιλελεύθερους, δεν συμμετείχε σε κάποιον συνασπισμό, αλλά κατήρτισε ανεξάρτητους συνδυασμούς σε εικοσιπέντε (25) περιφέρειες.

Το εκλογικό αποτέλεσμα και η έκταση του εκλογικού θριάμβου για τον κυβερνητικό συνασπισμό, φαίνεται να εξέπληξε και τον ίδιο τον Βενιζέλο.⁹ Τα συμπράττοντα κόμματα έλαβαν το 61,02% των ψήφων και 223 έδρες, με τις 178 να πηγαίνουν στους Φιλελεύθερους. Η νίκη ήταν ευρεία για τον Βενιζέλο και σε συνδυασμό με την ψυχολογία της «χαμένης ψήφου», που εκ των πραγμάτων δημιουργεί το πλειοψηφικό σύστημα, υπήρξε δύσκολη η οποιαδήποτε αντίδραση των ταξικών κομμάτων. Στην πραγματικότητα, ο Βενιζέλος επέστρεφε στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, η οποία είχε πολύ διαφορετικές ανάγκες από όταν την είχε αφήσει την πρώτη φορά.¹⁰

Η νέα κυβέρνηση του Ελ Βενιζέλου, την τετραετία 1928 με 1932, χαρακτηρίστηκε από σημαντικά επιτεύγματα, αλλά αρκετές αντιδράσεις και πιέσεις του Τύπου. Άξιοι αναφοράς είναι οι Υπουργοί Παιδείας, Κ. Γόντικας και Γ. Παπανδρέου, όπου σε διαδοχικές θητείες επικεντρώθηκαν τόσο σε εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις με σκοπό την διοχέτευση μεγάλου αριθμού μαθητών σε τεχνικές και επαγγελματικές σχολές, σε μία εποχή που η Ελλάδα έπασχε από υπερπληθωρισμό πτυχιούχων Ανώτατων Σχολών, όσο και σε οικοδομικά έργα μεγίστης σημασίας, με την ανέγερση εκατοντάδων νέων σχολικών κτιρίων.¹¹ Επίσης, ο Υπουργός Εσωτερικών Κ. Ζαβιτζιάνος, με τροπολογίες και σύνταξη νομοσχεδίων, διατέλεσε

⁸ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 312

⁹ *EB*, ό. π., σ. 103

¹⁰ *EB*, ό. π., σ. 103

¹¹ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 316

σημαντικό ρόλο στην εξόντωση πολλών συμμοριών και ομάδων ληστών, ιδιαίτερα στην περιοχή της Αθήνας.

Ωστόσο, το οικονομικό κραχ τον Οκτώβριο του 1929, κλόνησε το διεθνές τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα, ενώ η κυβέρνηση Βενιζέλου είχε μόλις λίγο πάνω από έναν χρόνο ζωής.¹² Παρά το γεγονός πως οι προηγμένες οικονομίες του κόσμου υπέστησαν την γνωστή Μεγάλη Ύφεση, το πλήγμα που δέχτηκε η Ελλάδα μπορεί να χαρακτηριστεί και μικρό. Όμως, τον Σεπτέμβριο του 1931, η Βρετανία εγκατέλειψε τον κανόνα του χρυσού και η αξία της λίρας έπεσε κατακόρυφα, ενώ ο Βενιζέλος είχε προσδέσει την δραχμή στα δύο τελευταία,¹³ πιέζοντας ασφυκτικά την ελληνική οικονομία. Ως αποτέλεσμα, στις 25 Απριλίου του 1932 και για δεύτερη φορά στην ιστορία της, η Ελλάδα δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει το εξωτερικό της χρέος, κηρύσσοντας στην πραγματικότητα χρεοκοπία.

Η επιλογή της έντονης κρατικής παρέμβασης της κυβέρνησης Βενιζέλου στην οικονομική πολιτική, καθώς και οι συντηρητικές διπλωματικές τακτικές που ακολούθησε ο Κρητικός πολιτικός απέναντι στην Τουρκία του Μουσταφά Κεμάλ που είχαν σκοπό την εξομάλυνση των σχέσεων,¹⁴ προσπαθώντας να πείσει το κοινοβούλιο πως όφειλε η γείτων χώρα να θεωρηθεί «φίλος» παρά «εχθρός», φαίνεται να έπληξαν την εκλογική βάση του. Παράλληλα, η κατάρρευση του διεθνούς εμπορίου καπνού, η επεξεργασία και καλλιέργεια του οποίου έδρευε στις χώρες που ο Βενιζέλος είχε στενές σχέσεις και η υποστήριξη στο πρόσωπό του και στους Φιλελεύθερους υπήρξε πάντα μεγαλύτερη,¹⁵ οδήγησαν σε αναταραχή και κοινωνική κατακραυγή.

1.2. Οι εκλογές του 1933 και ο παραγκωνισμός των στρατιωτικών

Η συνολική προσπάθεια ανασυγκρότησης πολιτικής και θέσεων του Βενιζέλου και του κυβερνητικού συνασπισμού στην προεκλογική περίοδο του 1932, δεν έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Στις εκλογές της 25^{ης} Σεπτεμβρίου του 1932, που πραγματοποιήθηκαν με το σύστημα της απλής αναλογικής, η διαφορά ψήφων μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου ήταν ισχνή. Το «Λαϊκό Κόμμα» του Παναγή

¹² Roderick Beaton, *Ελλάδα – Βιογραφία ενός Σύγχρονου Έθνους*, Αθήνα 2020, σ. 320

¹³ Roderick Beaton, *ό. π.*, σ. 320

¹⁴ Richard Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας*, Αθήνα 2015, σ. 236

¹⁵ Roderick Beaton, *ό. π.*, σ. 320

Τσαλδάρη, έλαβε τις περισσότερες ψήφους και το 33,80%, οι «Φιλελεύθεροι», όμως του Βενιζέλου ακολουθούσαν με ελάχιστη διαφορά και ποσοστό 33,42%. Ως αποτέλεσμα, οι κυβερνήσεις τις οποίες σχημάτισαν αρχικά ο Τσαλδάρης και εν συνεχεία ο Βενιζέλος, ήταν ασταθείς και έπεσαν αμέσως μόλις βρέθηκαν αντιμέτωπες με τη δοκιμασία της ψήφου εμπιστοσύνης από το κοινοβούλιο.¹⁶ Για αυτό τον λόγο, σχηματίστηκε προσωρινή κυβέρνηση με στόχο να οδηγήσει την χώρα σε νέες εκλογές, με ημερομηνία αναφορά την 5^η Μαρτίου 1933.

Σε αυτή την εκλογική αναμέτρηση, νικήτρια αναδείχθηκε η Ηνωμένη Αντιπολίτευση, όπως ονομάστηκε η πολιτική σύμπραξη του «Λαϊκού Κόμματος» του Παναγή Τσαλδάρη, των «Ελευθεροφρόνων» του Ιωάννη Μεταξά και του κόμματος του Γεώργιου Κονδύλη «Εθνικόν Ριζοσπαστικόν Κόμμα».¹⁷ Σε απόλυτους ψήφους, ωστόσο, πρώτος αναδείχθηκε ο Εθνικός Συνασπισμός, η κομματική συνεργασία του Βενιζέλου και των «Φιλελεύθερων» με τους «Προοδευτικούς» του Καφαντάρη, τους «Αγροτικούς Εργατικούς» του Παπαναστασίου, τους «Συντηρητικού Δημοκρατικούς» του Παπανδρέου και τους «Αγροτικούς» του Μυλωνά. Η επιλογή, ωστόσο, του πλειοψηφικού συστήματος με στενή περιφέρεια, όμοιο με εκείνο των εκλογών του 1928, έδωσε την δυνατότητα στον Παναγή Τσαλδάρη να σχηματίσει κυβέρνηση, εφόσον είχε εκλέξει περισσότερους βουλευτές.

Την επόμενη ημέρα των αποτελεσμάτων, εκδηλώθηκε στρατιωτικό κίνημα, κινούμενο και οργανωμένο από τον Νικόλαο Πλαστήρα, που διήρκησε μερικές ώρες, προκειμένου να μην αφήσει το «Λαϊκό Κόμμα» να σχηματίσει κυβέρνηση. Ο λόγος που επικαλέστηκε ο Στρατιωτικός ήταν τα γεγονότα του 1920 και των εκλογών της περιόδου, έπειτα από την ήττα και πάλι του Ελ. Βενιζέλου¹⁸. Το κίνημα έπληξε σοβαρά την βενιζελική παράταξη και την εικόνα του ίδιου του Βενιζέλου, ο οποίος προσπαθούσε συνεχώς να κατευνάσει την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, δείχνοντας πως σέβεται το εκλογικό αποτέλεσμα και την κρίση των πολιτών.

Εξαιτίας του κινήματος, οι Τσαλδάρης, Ζαΐμης και Βενιζέλος συναντήθηκαν λίγες ώρες αργότερα και αποφάσισαν από κοινού τον διορισμό προσωρινής κυβέρνησης, με στόχο την εξομάλυνση της κατάστασης. Η εν λόγω προσωρινή

¹⁶ Roderick Beaton, ό. π., σ. 321

¹⁷ Σάββας Τεγόπουλος, *Οι εκλογές του 1936: μια χαμένη ευκαιρία*, Αθήνα 2004, σ. 24

¹⁸ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 24

κυβέρνηση είχε μικρή ζωή, μόλις κάποιων ημερών, καθώς επιθυμία όλων υπήρξε ο σεβασμός του εκλογικού αποτελέσματος και η δημιουργία νέας κυβέρνησης από τον Παναγή Τσαλδάρη, ενός πολιτικού που βασικό χαρακτηριστικό των ομιλιών και του υπήρξε ή συμπληρωματική βοήθεια στον αγροτικό τομέα.¹⁹ Την ίδια στιγμή ο εισαγγελέας Πλημμελειοδικών της Αθήνας, Παπαθανασίου, ασκεί αυτεπάγγελτα δίωξη κατά του Πλαστήρα, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, εκδίδοντας ένταλμα σύλληψης.

Αξίζει να αναφερθεί στο συγκεκριμένο σημείο, πως, κατά την τετραετία διακυβέρνησης του Ελ. Βενιζέλου, οι στρατιωτικοί είχαν παραμεριστεί ως πολιτική δύναμη,²⁰ κάτι που αναγνώριζε και ο Πλαστήρας. Ήταν, άλλωστε, γνωστό πως ο τελευταίος υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της βενιζελικής παράταξης και θεωρείται ένας εκ των δύο ιθύνοντων της δημιουργίας «επαναστατικής» κυβέρνησης, μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και ήττα, το 1922. Όντας, επίσης, ένα σεβαστό στρατιωτικό πρόσωπο, κατά την διάρκεια έκδοσης του εντάλματος σύλληψης εναντίον του, βρίσκει απροσδόκητη βοήθεια από συναδέλφους του και φυγαδεύεται από το Καβούρι με ένα πλοiάριο, στην ιταλοκρατούμενη Πάτμο, περνώντας λίγες μέρες μετά στην Ρόδο και καταλήγοντας στις 7 Μαΐου στην Βηρυτό.²¹

Η κυβέρνηση Τσαλδάρη, πληροφορείται το παραπάνω από έναν πρόξενο στην Ρόδο και με εντολή του Ιωάννη Μεταξά, καταθέτει πρόταση παραπομπής του Βενιζέλου σε ειδικό Δικαστήριο, γεγονός που σηματοδοτεί επίσημη συζήτηση στην Βουλή, στις 15 Μαΐου.²² Αφού, πρώτος, έχει λάβει τον λόγο ο Μεταξάς, μιλώντας για δύο ώρες χωρίς όμως να αποδείξει πως ο Βενιζέλος κρυβόταν πίσω από οποιαδήποτε ενέργεια που κατηγορείται, σειρά παίρνει ο δεύτερος.

Ο Κρητικός πολιτικός, αφού έχει εξιστορήσει με περισσή αυτοπεποίθηση και ακρίβεια τα γεγονότα των προηγούμενων ημερών και ωρών, αναφέρεται στην συνδρομή του καταζητούμενου, πλέον, Νικόλαου Πλαστήρα, στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Ο λόγος του διακόπηκε βίαια, καθώς οι βουλευτές που παρευρίσκονταν στον χώρο, ωρύονταν και εμφανίζονταν διχασμένοι.²³ Εκ των πραγμάτων, η

¹⁹ Ηλίας Καραμπάτσος, *Η Σταφιδική Εξέγερση του 1935*, Αθήνα 201, σ. 115

²⁰ Roderick Beaton, *ό. π.*, σ. 321

²¹ Γιώργος Δερτίλης, *ό. π.*, σ. 805

²² Σάββας Τεγόπουλος, *ό. π.*, σ. 26

²³ Σάββας Τεγόπουλος, *ό. π.*, σ. 27

συνεδρίαση της Βουλής όφειλε να διακοπεί, ώστε να ηρεμήσουν τα ήδη τεταμένα πνεύματα. Αυτή ήταν η τελευταία φορά που ο Βενιζέλος μίλησε στην Βουλή των Ελλήνων.

1.3. Η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου, το κίνημα του 1935 και η εμφάνιση του Παπάγου

Τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς, δίχως να έχουν συμπληρωθεί τρεις εβδομάδες από την ταραχώδη ομιλία του Βενιζέλου στην Βουλή, ο τελευταίος με την γυναίκα του γίνονται στόχος δολοφονικής απόπειρας, επί της λεωφόρου Κηφισιάς, στο ύψος του Παραδείσου.²⁴ Πιο συγκεκριμένα, ένα αυτοκίνητο που βρισκόταν στο αντίθετο ρεύμα με σβηστά φώτα, εξαπέλυσε ομοβροντία πυρών κατά του Βενιζέλου, της γυναίκας του και της συνοδείας τους. Ένας φρουρός δέχθηκε θανάσιμο χτύπημα στο κεφάλι, ενώ ο πρώην πρωθυπουργός και η σύζυγός του, διέφυγαν με ελαφρά τραύματα και γρατζουνιές.

Έπειτα από προανακριτική έρευνα που τέλεσε ο πρωτοδίκης Τζωρτζάκης, γρήγορα αποφασίστηκε η άμεση σύλληψη του διοικητή Γενικής Ασφάλειας, Ι. Πολυχρονόπουλου, ο οποίος είχε αναλάβει καθήκοντα έπειτα από προσωπική υπόδειξη του Παναγή Τσαλδάρη, καθώς και άλλων τεσσάρων εμπλεκομένων. Ορίστηκε, μάλιστα, δίκη για τον πρώην διοικητή Γενικής Ασφάλειας από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών της Αθήνας, μαζί με άλλα 18 άτομα με την κατηγορία απόπειρας φόνου και παράνομης οπλοχρησίας.²⁵ Η δίκη, ωστόσο, εξαιτίας σημαντικής ολιγορίας και ανεπαρκών ενεργειών και δράσεων, με αποκορύφωμα την σύλληψη ενός από τους καταζητούμενος από φιλοβενιζελική ομάδα και όχι από όργανα του κράτους, κάτι που οδήγησε τον Υπουργό Εσωτερικών Δ. Γιαννόπουλο να υποβάλλει την παραίτησή του,²⁶ δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

Η συγκεκριμένη καθυστέρηση της εκδίκασης της υπόθεσης, σε συνδυασμό με τα χρόνια πολιτικά ζητήματα που βρίσκονταν συνεχώς παρόντα από το τέλος του Μικρασιατικού Μετώπου, δεν άφηναν στον Βενιζέλο και στην φιλοβενιζελική παράταξη πολλές επιλογές. Στην πραγματικότητα, όποτε και να εκδικαζόταν η

²⁴ *EB*, ό. π., σ. 114

²⁵ Richard Clogg, ό. π., σ. 241

²⁶ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 35

απόπειρα φόνο κατά του προσώπου του, τίποτα δεν θα μπορούσε να παρεμποδίσει την κήρυξη και έκρηξη κάποιας επανάστασης.²⁷

Την 1^η Μαρτίου του 1935 έγινε αυτή η έκρηξη, με τον Πλαστήρα να κάνει νέο πραξικόπημα, αυτή την φορά με την απόλυτη στήριξη του Βενιζέλου.²⁸ Το κίνημα ξέσπασε λίγο πριν δύσει ο ήλιος στο ναύσταθμο της Σαλαμίνας. Τον συντονισμό των ενεργειών είχαν ο ναύαρχος Δεμέστιχας και ο Πλοίαρχος Κολιαλέξης, μαζί με άλλους 30 αξιωματικούς,²⁹ ωστόσο το κίνημα κατέρρευσε ουσιαστικά από μόνο του. Η σύλληψη και η εκτέλεση του σχεδίου, θύμιζαν περισσότερο μία απέλπιδα προσπάθεια ενός στρατηγού και ενός πολιτικού για παραμονή ή κατάληψη της εξουσίας, παρά για έναν συνεχή αγώνα. Φαίνεται πως ο στόχος ήταν η ταυτόχρονη κατάληψη της Βόρειας Ελλάδας και της Νότιας Ελλάδας, ιδρύοντας νέα κυβέρνηση στην Θεσσαλονίκη, όπως ακριβώς είχε γίνει το 1916.³⁰ Παρά το γεγονός πως χρειάστηκαν οι γρήγορες και καίριες αντιδράσεις του Υπουργού Στρατιωτικών, Γ. Κονδύλη, που εξελίχθηκε σε ήρωας της κυβέρνησης Τσαλδάρη και νικητή της αναμέτρησης,³¹ ο Πλαστήρας και εν συνεχεία ο Βενιζέλος, απέτυχαν και διέφυγαν από την χώρα, καταδικασμένοι ερήμην τους σε θάνατο.

Την ίδια στιγμή, ακολουθεί μία σειρά καθαιρέσεων στρατιωτικών και αξιωματικών που φαίνεται να συμμετείχαν στην υποκίνηση της επανάστασης, με τρεις εκτελέσεις ποινών σε θάνατο³². Υπήρξε μία ριζική μεταβολή της ηγεσίας του στρατεύματος, ευνοώντας σαφώς εκείνους που είχαν ταχθεί υπέρ της επανόδου του βασιλιά, χωρίς απαραίτητα να υποδηλώνεται με αυτό τον τρόπο η στήριξή τους στις αντιβενιζελικές παρατάξεις.³³

Εκείνη την περίοδο, ο Αλέξανδρος Παπάγος είχε αρχίσει να γίνεται γνωστός, ανάμεσα στους συναδέλφους του, για την εντυπωσιακή στρατιωτική του ανέλιξη τα προηγούμενα χρόνια. Ήδη, από τις αρχές του 1930 είχε αναλάβει καθήκοντα υπαρχηγού ΓΕΣ και τέσσερα χρόνια αργότερα του ανατέθηκε, αρχικά, η διοίκηση του

²⁷ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 36

²⁸ Roderick Beaton, ό. π., σ. 322

²⁹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 37

³⁰ Roderick Beaton, ό. π., σ. 322

³¹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 38

³² Νικόλαος Δεπάστας, *Αλέξανδρος Παπάγος; Ο στρατιώτης, ο πολιτικός, ο άνθρωπος*, Αθήνα 1980, σ.

9

³³ Richard Clogg, ό. π., σ. 242

Α' σώματος στρατού και λίγους μήνες αργότερα εκείνη του Γ' σώματος.³⁴ Φαίνεται πως μοιραζόταν την ίδια δυσφορία σχετικά με τις πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, μαζί με την πλειονότητα των στρατιωτικών, ιδιαίτερα όταν η τέλεση δημοψηφίσματος σχετικά με την επάνοδο ή όχι του βασιλιά δεν είχε ακόμα πραγματοποιηθεί.

Γενικότερα, οι ένοπλες δυνάμεις της χώρας, πόσο μάλλον όσοι υποστήριζαν σθεναρά την επάνοδο της μοναρχίας, δεν είχαν ουδεμία διάθεση να προωθήσουν κάποιο κόμμα στην εξουσία, ούτε καν εκείνο που μπορούσε να τους επαναφέρει σε εκείνη.³⁵ Για τους ίδιους, ο μόνος τρόπος να επανέλθει η πολιτική ομαλότητα και να λάβει οριστικό τέλος ο βενιζελισμός, ήταν η επαναφορά της μοναρχίας και η επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου του Β', που διέμενε, τότε, στην Αγγλία, κάτω από την ομπρέλα προστασίας του βασιλιά του Ηνωμένου Βασιλείου και της Αυτοκρατορίας της Ινδίας, Γεωργίου του Ε'.

Υπό το πρίσμα αυτού του σκεπτικού, ο Αλέξανδρος Παπάγος μαζί με την συνδρομή του υποναύαρχου του ΓΕΝ, Οικονόμου και του υποστράτηγου αεροπορίας, Ρέππα, αποφάσισαν να επιδώσουν στον πρωθυπουργό Τσαλδάρη επίσημο διάβημα που θα ανέφερε την απόφασή τους για διεξαγωγή δημοψηφίσματος στην χώρα, σχετικά με την παλινόρθωση της μοναρχίας.³⁶ Η πραγματικότητα, όμως, της πράξης ήταν διαφορετική, καθώς στις 10 Οκτωβρίου του 1935 και ενώ ο πρωθυπουργός διέσχισε με το αυτοκίνητό του την λεωφόρο Κηφισίας, συνελήφθη από ανθρώπους των ένοπλων δυνάμεων, αναγκάζοντας τον σε παραίτηση. Αργότερα, το ίδιο κοινοβουλευτικό σύστημα θα έπεφτε θύμα των χρόνιων ανταγωνισμών στο εσωτερικό του σώματος των αξιωματικών, οι οποίοι σιγόβραζαν για είκοσι χρόνια.³⁷

---

³⁴ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 9

³⁵ Roderick Beaton, ό. π., σ. 323

³⁶ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 10

³⁷ Roderick Beaton, ό. π., σ. 323

Β' Κεφάλαιο

Οι εκλογές της 26ης Ιανουαρίου του 1936 και το παρασκήνιο της εποχής

2.1. Το δημοψήφισμα για την παλινόρθωση της Μοναρχίας

Είναι σχεδόν σίγουρο, πως ο Γεώργιος Κονδύλης υπήρξε ενήμερος των κινήσεων του Αλέξανδρου Παπάγου και των υπόλοιπων στρατιωτικών ηγετών, το πρωί της 10^{ης} Οκτωβρίου 1935. Σε εκείνον, μάλιστα, απευθύνθηκαν λίγο αργότερα για τον σχηματισμό κυβέρνησης, έπειτα από την επίσημη υποταγή του Τσαλδάρη. Πράγματι, ο εκδιωχθείς πολιτικός, σε λόγο του προς την Βουλή, αφού εξιστόρησε τα γεγονότα που είχαν λάβει χώρα τις προηγούμενες ώρες, δήλωνε πως δεν ήταν διατεθειμένος να γίνει μάρτυρας καταπατήσεων των λαϊκών δικαιωμάτων. Λίγο αργότερα, εκείνος και οι 165 βουλευτές του αποχώρησαν από την αίθουσα.³⁸

Ο Κονδύλης, εκτελώντας ως νέος πρωθυπουργός, ευθύς κατέθεσε σχέδιο ψηφίσματος για την επαναφορά της βασιλείας στην χώρα, το οποίο υπερψηφίστηκε από τους εναπομείναντες 82 βουλευτές.³⁹ Ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο Λονδίνο, όπου διέμενε ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β', γνωστοποίησε την είδηση για την διενέργεια δημοψηφίσματος στον τελευταίο, με τον εξόριστο βασιλιά να δηλώνει πως θεωρούσε περισσότερο συνετό την αναμονή του αποτελέσματος, προτού προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια. Είναι άλλωστε γνωστό, πως για την πλειοψηφία των στρατιωτικών ηγετών της χώρας, ο βασιλιάς Γεώργιος θεωρούταν το μόνο σημείο σταθερότητας στην Ελλάδα και ο κυριότερος εκφραστής της,⁴⁰ οπότε η έκβαση του αποτελέσματος ήταν κατά τρόπον καθορισμένη.

Αξίζει να αναφερθούν σε αυτό το σημείο, ταχέως, ορισμένες πληροφορίες για τον Βασιλικό Οίκο της Ελλάδας. Ο Βασιλικός Οίκος υπήρξε ο νεότερος κλάδος του ηγεμονικού Οίκου Schleswig – Holstein – Sonderburg – Glücksburg, εκ του οποίου έχουν καταγωγή οι Βασιλεύοντες της Δανίας, της Νορβηγίας και της Ελλάδας. Αρκετοί μελετητές, μάλιστα, έχουν αναφέρει συγγενικές σχέσεις του οίκου αυτού με τους Αυτοκρατορικού Οίκους του Βυζαντίου.⁴¹

³⁸ Richard Clogg, ό. π., σ. 243

³⁹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 47

⁴⁰ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 370

⁴¹ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, *Γεώργιος Β', Ο άνθρωπος, ο Έλληνας, ο Βασιλεύς*, Αθήνα 1949, σ. 27

Ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β΄, γεννήθηκε τις πρωινές ώρες της 19^{ης} Ιουλίου του 1890, την εποχή που στον θρόνο ήταν ο παππούς του ο Γεώργιος Α΄, με την είδηση να ταξιδεύει πολύ γρήγορα σε όλη την επικράτεια. Η γέννηση του μελλοντικού διαδόχου του θρόνου, πανηγυρίστηκε έντονα από τον λαό, ενώ οι καμπάνες και οι κανονιοβολισμοί ήταν πολύ δύσκολο να αγνοηθούν καθ' όλη την διάρκεια της ημέρας.⁴² Ο τότε πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης, μαζί με το Υπουργικό Συμβούλιο επισκέφτηκαν τα ανάκτορα στην Δεκέλεια, ώστε να συγχαρούν τον Αντιβασιλέα Κωνσταντίνο και να συντάξουν την ληξιαρχική πράξη γεννήσεως. Οι μέρες που ακολούθησαν, μέχρι και την βάπτιση του Γεωργίου, χαρακτηρίζονταν από την εκδήλωση ελπιδοφόρων μηνυμάτων από τον λαό τον πολιτικό κόσμο της εποχής.⁴³

Ο Γεώργιος Β΄, βασίλευσε σε δύο διαφορετικές περιόδους, με πρώτη εκείνη που σηματοδεύτηκε από την παραίτηση του πατέρα του Κωνσταντίνου και διήρκεσε από τον Σεπτέμβριο του 1922 μέχρι και την έξωση του από τον θρόνο, τον Δεκέμβριο του 1923. Εκείνη την περίοδο, η επαναστατική κυβέρνηση, προϊόν της μαζικής απογοήτευσης και της ήττας του Μικρασιατικού Μετώπου, κήρυξε τον ίδιο και όλη τη Δυναστεία έκπτωτους και οδηγήθηκαν σε εξορία.⁴⁴ Έτσι και αλλιώς, οι στρατιωτικοί της περιόδου, εμφανίζονταν αντίθετοι στην ιδέα της μοναρχίας και του Οίκου.

Το δημοψήφισμα για την επαναφορά του Γεωργίου στον θρόνο διενεργήθηκε στις 3 Νοεμβρίου του 1935, χωρίς την συμμετοχή των Δημοκρατικών Κομμάτων, τα οποία είχαν αποστείλει και επιστολή στον εξόριστο βασιλιά, όπου τον καλούσαν να μην αποδεχτεί την απόφαση του ελληνικού λαού και να παραμείνει στην Αγγλία.⁴⁵

Το ιστορικό τούτου δημοψήφισμα δεν θεωρείται ξεχωριστό μόνο εξαιτίας της παλινόρθωσης, που από μόνη της υπήρξε ιδιαίτερη στιγμή για την μελέτη της νεότερης ιστορίας της Ελλάδας, αλλά διότι η νοθεία που συντελέστηκε, ξεπέρασε κάθε προηγούμενο και επόμενο.⁴⁶ Υπέρ της παλινόρθωσης ψήφισε το 97,8% και μόλις το 2,1% υπέρ της διατηρήσεως της δημοκρατίας. Το ασυνήθιστο στοιχείο που γινόταν γνωστό λίγο αργότερα, ήταν πως ψήφισαν 1.527.714 πολίτες, κατά 437.452, δηλαδή, περισσότεροι, από τις επαναληπτικές εκλογές της 9^{ης} Ιουνίου του ίδιου χρόνου.⁴⁷ Όπως

⁴² Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 33

⁴³ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, , ό. π., σ. 33

⁴⁴ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 117

⁴⁵ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 49

⁴⁶ Γιώργος Δερτίλης, ό. π., σ. 833

⁴⁷ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 49

συνέβη και το 1924 με την απομάκρυνση του Βασιλικού Οίκου, έτσι και το 1935, το δημοψήφισμα χρησιμοποιήθηκε για να επικυρώσει τετελεσμένα γεγονότα και να νομιμοποιήσει αντισυνταγματικές ενέργειες.⁴⁸

Στα τέλη του ίδιου μήνα και πιο συγκεκριμένα το πρωινό της 25^{ης} Νοεμβρίου, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄, μαζί με τον διάδοχο του θρόνου Παύλο και την πριγκίπισσα Κατερίνα, κατήλθαν στο λιμάνι του Φαλήρου με το καταδρομικό «Ελλη» του Πολεμικού Ναυτικού, το οποίο το συνόδευαν τα αντιτορπιλικά «Υδρα» και «Ψαρά».⁴⁹ Ο Γεώργιος έγινε δεκτός από τον Γεώργιο Κονδύλη και πλήθος πολιτικών και απλών πολιτών, που είχαν καταφθάσει στο λιμάνι προκειμένου να χαιρετίσουν την άφιξή του. Η περίοδος της αβασίλευτης δημοκρατίας διήρκησε εντεκάμισι χρόνια και σύγχρονοι μελετητές την περιγράφουν ως «θνησιγενή».⁵⁰

2.2. Η ανάγκη για ελεύθερες εκλογές και η συμβολή του Γεωργίου Β΄

Το καθεστώς του Κονδύλη, που ήταν σε ισχύ από τις ενέργειες των στρατιωτικών ηγετών, προεξάρχοντος του Παπάγου, τερματίστηκε οριστικά από την άφιξη του βασιλιά στην χώρα. Ταυτόχρονα, ο Κονδύλης με προσωπικό του υπόμνημα προς τον Γεώργιο, εισηγούταν την διάλυση της Εθνοσυνέλευσης και την άμεση διεξαγωγή εκλογών για Αναθεωρητική Βουλή.⁵¹

Ο Γεώργιος από την πλευρά του, όπως θα παρουσιαστεί και στην συνέχεια, έκανε αρκετές προσπάθειες να αποφευχθούν οι κομματικοί και στρατιωτικοί παρεμβατισμοί για ακόμα μία φορά στην χώρα. Επιθυμούσε να κατορθώσει ένα είδος συμφιλίωσης μεταξύ των κομμάτων, ακολουθώντας μία πολιτική κατευνασμού των παθών, γαλήνευσης και εθνικής ενότητας.⁵² Κάτι τέτοιο αποδεικνύεται από το μείζον ζήτημα της χορήγησης αμνηστίας στους πραξικοπηματίες της 1^{ης} Μαρτίου του 1935, το οποίο υπήρξε ένα από τα καίρια θέματα που αντιμετώπισε ο βασιλιάς τις πρώτες ημέρες παραμονής του στην Ελλάδα.

⁴⁸ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 372

⁴⁹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 50

⁵⁰ Roderick Beaton, ό. π., σ. 324

⁵¹ Γιώργος Δερτίλης, ό. π., σ. 833

⁵² Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 54

Για την αντιμετώπιση του, ο Γεώργιος γνώριζε πολύ καλά πως μέσω διατάγματος ψηφισμένο από μία Βουλή, θα μπορούσε να χορηγήσει αμνηστία άμεσα, ώστε να προχωρήσει στην διεξαγωγή εκλογών. Αποφάσισε, λοιπόν, να προχωρήσει σε ανοικτές ακροάσεις με όλους τους πολιτικούς αρχηγούς, ξεκινώντας από τις 27 Σεπτεμβρίου, προκειμένου οι τελευταίοι να κάνουν γνωστά σε εκείνον τα αιτήματα και τις προσδοκίες τους, τόσο για το ζήτημα της αμνηστίας, όσο και για επερχόμενες εκλογές.

Μετά από τις επαφές που είχε με τους πολιτικούς αρχηγούς, εκ των οποίων μόνο όσοι απάρτιζαν την βενιζελική παράταξη δεν αποδέχτηκαν την πρόσκλησή του, ο βασιλιάς ανέθεσε τον σχηματισμό προσωρινής κυβέρνησης στον καθηγητή Αστικού Δικαίου, Κωνσταντίνο Δεμερτζή. Βασικοί άξονες της νέας κυβέρνησης, θα ήταν η άμεση χορήγηση αμνηστίας στους στρατιωτικούς του κινήματος και η προετοιμασία της χώρας και του πολιτικού κόσμου της για νέες εκλογές.⁵³ Η απόφαση του βασιλιά έχαιρε της εμπιστοσύνης της πλειονότητας των κομματικών ηγετών.

Η νέα προσωρινή κυβέρνηση Δεμερτζή, αφού ορκίσθηκε, δημοσίευσε διάταγμα με το οποίο αμνηστεύονταν όλα τα αδικήματα που είχαν διαπραχθεί από τους μη στρατιωτικούς τις ημέρες του κινήματος καθώς και ένα δεύτερο με το οποίο απονεμόταν χάρη σε όλους τους καταδικασθέντες στρατιωτικούς, εν ενεργεία ή εν αποστρατεία, όπως και στους δημοσίους υπαλλήλους.⁵⁴ Ήδη ο Γεώργιος, από τις πρώτες του κινήσεις αποδεικνυόταν ως ο ρυθμιστικός παράγοντας των πολιτικών και κοινωνικών προβλημάτων της χώρας.⁵⁵

Παρά το γεγονός πως η κυβέρνηση του καθηγητή και πρώην βουλευτή Δεμερτζή δεν είχε πρόσωπα από τον πολιτικό κόσμο της χώρας, αλλά αποτελούταν ως επί το πλείστον από άτομα με συντηρητικές απόψεις, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, προστέθηκαν σε αυτή στρατιωτικοί από τον βενιζελικό ή αντιβενιζελικό χώρο, με τον Αλέξανδρο Παπάγου να αναλαμβάνει χρέη Υπουργού Στρατιωτικών.

Έπειτα από συνεχείς συζητήσεις με τους πολιτικούς αρχηγούς, σχετικά την διάλυση της υπάρχουσας Βουλής και την προκήρυξη εκλογών, ο Γεώργιος υπέγραψε στις 17 Δεκεμβρίου το διάταγμα με το οποίο διαλυόταν η Εθνοσυνέλευση και η χώρα

---

⁵³ Roderick Beaton, ό. π., σ. 327

⁵⁴ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 53

⁵⁵ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 373

οδηγούταν σε νέες εκλογές, οι οποίες θα πραγματοποιούνταν με ορισμένη ημερομηνία την 26^η Ιανουαρίου 1936.⁵⁶ Όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί εξέφρασαν την ευχαρίστηση και την ικανοποίησή τους, καθώς θα δινόταν ένα τέλος στις πολιτικές εκκρεμότητες των προηγούμενων ετών. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον ηγέτη της βενιζελικής παράταξης και αρχηγό των Φιλελευθέρων, Θεμιστοκλή Σοφούλη, η αποφασιστικότητα για την εύρεση σωστής λύσης από τον Γεώργιο, εξασφάλιζε γαλήνη στην χώρα αλλά και την στερέωσή του στον θρόνο.⁵⁷

Ο χαρακτήρας της Βουλής θα ήταν αναθεωρητικός και το εκλογικό σύστημα που θα τηρούταν θα ήταν εκείνο της αναλογικής. Ίσως ο καθορισμός του εκλογικού συστήματος υπήρξε το καίριο θέμα μεταξύ των διαβουλεύσεων του Άνακτα και των πολιτικών αρχηγών. Η χρησιμοποίηση της αναλογικής φαίνεται πως συντελούσε στην ομάλυνση των κομματικών παθών και την προετοιμασία του πολιτικού βίου της χώρας σε μία αναγκαία διακομματική συνεργασία. Παράλληλα, γνωρίζοντας τα δεδομένα διεξαγωγής του δημοψηφίσματος, στο οποίο η νοθεία παρουσιάστηκε υψηλότερη, ο Γεώργιος αποφάσισε να λάβει μέτρα για την πρόληψή της, καθώς όφειλε να πολιτευτεί δημοκρατικά και ισότιμα απέναντι σε όλα τα κόμματα.⁵⁸

Πρώτα, με την βοήθεια της προσωρινής κυβέρνησης Δεμερτζή, προχώρησε στην αντικατάσταση όλων των νομαρχών κάθε εκλογικής περιφέρειας, που αποτελούσε ένα χρόνιο ζήτημα, καθώς ήταν γνωστό πως υποστηρίζαν τα δικά τους προσωπικά κόμματα και ήταν αδύνατο να διασφαλιστεί η εύρυθμη και δίκαιη διεξαγωγή των εκλογών σε «σατραπισμούς».⁵⁹ Στην συνέχεια, αποφάσισε την υπαγωγή των εκτελεστικών οργάνων της εξουσίας, αστυνομικών και στρατιωτικών, στις δικαστικές αρχές της χώρας. Με αυτό τον τρόπο επιτυχανόταν η άρτια εκλογική διαδικασία, παρά ορισμένες αντιδράσεις που υπήρχαν από αρχηγούς της αστυνομίας. Τέλος, μία από τις εισηγήσεις των πολιτικών αρχηγών, υπήρξε η εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων, κάτι που ήταν αδύνατο να γίνει λόγω του σύντομου διαστήματος που μεσολαβούσε μέχρι τις εκλογές. Έπειτα από πολυήμερες διαβουλεύσεις, αποφασίστηκε η επιβολή αυστηρότατων χρηματικών ποινών στους

---

⁵⁶ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 67

⁵⁷ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 124

⁵⁸ Γιώργος Δερτίλης, ό. π., σ. 841

⁵⁹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 93

διπλοψηφίζοντες, καθώς και η άμεση ονομαστική ενημέρωση όλων των εκλογικών περιφερειών για την ύπαρξη διπλών και τριπλών βιβλιαρίων.⁶⁰

Εκ του αποτελέσματος, τα μέτρα λειτούργησαν αποτρεπτικά για όσους επιθυμούσαν να πραγματοποιήσουν οποιαδήποτε νοθεία, κάτι που επισφραγίστηκε κιόλας από την επιλογή της αναλογικής ως εκλογικό σύστημα. Το κλίμα συμφιλίωσης που καλλιεργούσε ο Γεώργιος, φάνηκε να έχει αποτελέσματα.

2.3. Τα συμμετέχοντα κόμματα και οι προεκλογικές τους θέσεις

Για να γίνει πλήρως αντιληπτή η εκλογική αναμέτρηση, καθώς και το πολιτικό παρασκήνιο της εποχής, αξίζει να αναφερθούμε στην σύσταση των βενιζελικών και αντιβενιζελικών παρατάξεων που κατέρχονταν στις εκλογές της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936. Οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως τα κομματικά μορφώματα της εποχής, δεν παρουσίαζαν ουδεμία σχέση και ιδεολογική συνάφεια με τα αντίστοιχα σημερινά.⁶¹ Επίσης, κανένα δεν φαίνεται να διέθετε την αυστηρή απρόσωπη οργάνωση, την πειθαρχία και την σχετική υποταγή σε ένα ορισμένο πολιτικό πρόγραμμα, επηρεασμένο από παγκόσμιες ιδεολογικές και κοινωνικές μορφές άσκησης της εξουσίας. Παρόλα αυτά, οι θέσεις των κομμάτων, όπως εμφανίζονταν μέσα από τις ομιλίες τους, ήταν αρκετά πιο ξεκάθαρες συγκριτικά με εκείνες των προηγούμενων εκλογικών αναμετρήσεων.⁶²

Αρχικά, η μεγαλύτερη πολιτική δύναμη της χώρας, κατά τις εκλογές των προηγούμενων ετών, καθώς και το κυριότερο πολιτικό κόμμα της εποχής ήταν το Λαϊκό Κόμμα με αρχηγό τον Παναγή Τσαλδάρη, με καταγωγή από την Κόρινθο. Η ίδρυση του κόμματος οφείλεται στον Δημήτριο Γούναρη και πραγματοποιήθηκε το 1920. Το Λαϊκό Κόμμα κατόρθωσε να ανέλθει στην εξουσία δύο φορές, με την τελευταία να είναι μόλις στην προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση, μέχρι να ανατραπεί από τον Κονδύλη και τον Παπάγου. Οι κύριες προγραμματικές θέσεις για τις εκλογές του 1936 αφορούσαν την αύξηση της γεωργικής παραγωγής, με δημόσια έργα που ενίσχυαν την παραγωγική δύναμη της χώρας, την συνέχιση αναδιάρθρωσης του νεοσύστατου Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων, την διαρρύθμιση χρεών και φόρων,

⁶⁰ Αντώνης Λιάκος, Ο Ελληνικός 20ος Αιώνας, Αθήνα 2022, σ. 164

⁶¹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 19

⁶² Αντώνης Λιάκος, ό. π., σ. 166

ώστε να είναι ίσοι προς όλους τους πολίτες, την τόνωση της εθνικής οικονομίας που θα προερχόταν από την προαναφερθείσα γεωργική ανάπτυξη και, τέλος, την περιστολή κάθε κομμουνιστικής απειλής.⁶³ Έπαιρνε μέρος στις εκλογές, φέροντας ως έμβλημα του μία δάφνη.

Έπειτα, το κόμμα των Φιλελευθέρων, υπήρξε ο πολιτικός και ιδεολογικός αντίποδας του Λαϊκού Κόμματος και ο κύριος εκφραστής της βενιζελικής παράταξης. Δημιούργημα της αστικής τάξης και κόμμα των στελεχών, υπήρξε το σημαντικότερο πολιτικό κόμμα της εποχής του μεσοπολέμου,⁶⁴ με ιδρυτή τον Ελευθέριο Βενιζέλο από το 1910. Η προσωπικότητα του Βενιζέλου είχε συνδεθεί με την ιστορία του κόμματος, του οποίου ηγέτης είχε αναλάβει πλέον, ο Θεμιστοκλής Σοφούλης. Ως βασικές προγραμματικές θέσεις όριζε την άμεση αναθεώρηση των άρθρων και διατάξεων του συντάγματος με σκοπό την καθιέρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος, την άμεση δημιουργία κράτος δικαίου, την ενίσχυση και τακτική εκμετάλλευση από το κράτος τοπικών πόρων στους τομείς της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας, καθώς και την διασφάλιση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στους πρόσφυγες και σε όσους συμμετείχαν στους πολέμους της προηγούμενης περιόδου.⁶⁵ Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως ήταν από τις ελάχιστες πολιτικές δυνάμεις που μίλησε ανοικτά για την ανάγκη ενίσχυσης της εθνικής άμυνας της χώρας, μπροστά σε ένα ενδεχόμενο μακρύ και δύσκολο πόλεμο. Συμμετείχε στις εκλογές με έμβλημα τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Η Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση, που προήλθε από την συνένωση του Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος του Κονδύλη και του Εθνικού Λαϊκού Κόμματος του Θεοτόκη, κατήλθε ως κοινός συνδυασμός στις εκλογές, έπειτα από απόφαση των δύο πολιτικών, μόλις, τον Δεκέμβριο του 1935.⁶⁶ Μαζί τους συνέπραξαν και αρκετοί ανεξάρτητοι, με σημαντικότερο όνομα εκείνο του Ι. Ράλλη. Οι ιδεολογικές θέσεις του συνδυασμού επικεντρώνονταν στην σχέση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας με δικαιότερη κατανομή φόρων και οργάνωση της φοροτεχνικής υπηρεσίας της χώρας, καθώς και την έκδηλη επιθυμία ισοστάθμισης της δυναμικής του κεφαλαίου με τα

⁶³ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 153 - 163

⁶⁴ Αντώνης Λιάκος, ό. π., σ. 165

⁶⁵ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 163 - 174

⁶⁶ Roderick Beaton, ό. π., σ. 320

εργασιακά συμφέροντα της μεσαίας τάξης.⁶⁷ Συμμετείχαν στις εκλογές φέροντας ως έμβλημά τους μία σκαπάνη με ένα κλαδί μύρτου.

Ως διαιτητής του εκλογικού αποτελέσματος, όπως θα αναλυθεί στην συνέχεια, μετά τα αποτελέσματα των εκλογών, το Παλλαϊκό Μέτωπον, προερχόμενο από τους κόλπους του Κ.Κ.Ε., αποτελεί το τέταρτο μεγαλύτερο πολιτικό κόμμα της εποχής. Μολονότι δεν γνωρίζουμε αρκετές πληροφορίες για τις προγραμματικές του θέσεις, διότι η μόνη πηγή από τις εφημερίδες της εποχής υπήρξε ο Ριζοσπάστης, τα άρθρα του οποίου για εκείνη την περίοδο έχουν χαθεί, μπορούμε να αναφέρουμε με σχετική σιγουριά πως αναγνώριζαν έμμεσα της πολιτειακή αλλαγή στην χώρα και προσανατολίζονταν κατά του φασισμού, σε τέτοιο σημείο που οποιοδήποτε άλλο καθεστώς, όπως Δημοκρατία ή Βασιλεία να ήταν απλά ανεκτό και όχι αποδεκτό.⁶⁸ Ο άσημος τότε Νίκος Ζαχαριάδης, είχε αναδειχθεί ως αρχηγός του συνδυασμού, προερχόμενος από την Κομμουνιστική Νεολαία.

Άξια μνείας είναι και η πολιτική συνένωση των Παπαναστασίου, Παπανδρέου και Καφαντάρη, διαμορφώνοντας τον Δημοκρατικό Συνασπισμό. Μεταξύ άλλων, αποδέχονταν, έστω και ως βραχυπρόθεσμη λύση, την Βασιλεία, καθώς επιθυμούσαν συμφιλίωση και γαλήνευση των πολιτικών παθών και τάσσονταν κατά της κομμουνιστικής απειλής και κάθε άλλης μορφής δικτατορικής καταπίεσης.⁶⁹

Το κόμμα του Ιωάννη Μεταξά, εκείνο των Ελευθεροφρόνων, αποτελούσε την ακραία ανάδειξη παράταξης και ιδεολογιών και είχε ιδρυθεί τον Αύγουστο του 1922, με σκοπό την υλοποίηση του άσβεστου πόθου του ίδιου για κατάληψη της εξουσίας. Στις προγραμματικές του δηλώσεις, ο άλλοτε στρατιωτικός ηγέτης, απαιτούσε την άμεση ενίσχυση και αναδιοργάνωση της εθνικής άμυνας, την ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, που θα πρωτοστατούσε στην ανόρθωση μίας εθνικής οικονομίας και την ρύθμιση της φορολογίας, με τέτοιο τρόπο που οι εισφορές θα χρησίμευαν για την κάλυψη πραγματικών κρατικών αναγκών, όπως την επάνδρωση του στρατιωτικού υλικού της χώρας.⁷⁰

⁶⁷ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 174 - 185

⁶⁸ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 186

⁶⁹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 193

⁷⁰ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 194 - 198

Τέλος, αξίζει να μνημονευθεί η ιδιαίτερη περίπτωση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, που έκανε τα αναγνωριστικά του βήματα στον πολιτικό στίβο της χώρας, ιδρύοντας το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα. Επιθυμούσε την έκλειψη οποιασδήποτε κομματικής εξυπηρέτησης και την καθιέρωση ενός αισθήματος εθνικής ενότητας, τασσόταν κατά του φασισμού και του κομμουνισμού και εμφανιζόταν υπέρμαχος μίας κοινωνικής πολιτικής που θα είχε άμεση σχέση και συνάφεια με την εκπαίδευση και την παιδεία.⁷¹ Σύμφωνα με μία μεγάλη μερίδα του τύπου, η κομματική ιδεολογική προσέγγιση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου εμφανιζόταν ως η πιο ενδεδειγμένη λύση για την ουσιαστική λήθη του παρελθόντος.⁷²

2.4. Τα αποτελέσματα και η αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης

Στις εκλογές της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936, ψήφισαν 1.278.085 πολίτες, δηλαδή το 20,86% του νόμιμου πληθυσμού της Ελλάδας, με σύνολο έγκυρων ψηφοδελτίων 1.274.002.⁷³ Η χρησιμοποίηση της αναλογικής, όπως άλλωστε αναμενόταν, φάνηκε να οδηγεί σε μία αναγκαία σύμπραξη, προκειμένου να σχηματιστεί κυβέρνηση. Η Δημοκρατική παράταξη βγήκε ενισχυμένη από την εκλογική αναμέτρηση, κυρίως το κόμμα των Φιλελευθέρων, το οποίο αναδείχθηκε πρώτο σε ψήφους.⁷⁴ Οι 151 απαιτούμενες έδρες, ωστόσο, ήταν ένα δύσκολο κατόρθωμα, για οποιοδήποτε κόμμα.

Μολονότι η αντιβενιζελική παράταξη διατήρησε την υπεροχή της στις γενικές έδρες (143 έναντι 142), με πρώτο το Λαϊκό Κόμμα του Παναγή Τσαλδάρη με 72 έδρες, η διασπορά των ψήφων ανά την επικράτεια και η διαφορετικότητα της κάθε εκλογικής περιφέρειας, έδιναν σαφές προβάδισμα στο κόμμα του Θεμιστοκλή Σοφούλη. Καμία, όμως, παράταξη δεν είχε την δυνατότητα σχηματισμού κυβέρνησης.

Τις επόμενες ημέρες των εκλογών, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄, κατέβαλε πολλές προσπάθειες προς επίτευξη ομαλής συνεννόησης μεταξύ των κομμάτων για σχηματισμό κυβέρνησης.⁷⁵ Ενώ οι συζητήσεις έφταναν την κορύφωσή τους, συνέβη ο αιφνίδιος θάνατος του Γεώργιου Κονδύλη στις 31 Ιανουαρίου 1936, από ανακοπή καρδιάς. Λόγω του γεγονότος, κάθε περαιτέρω δημόσια ή ιδιωτική συζήτηση για

⁷¹ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 198 - 204

⁷² Αντώνης Λιάκος, ό. π., σ. 165

⁷³ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 374

⁷⁴ Σάββας Τεγόπουλος, ό. π., σ. 206

⁷⁵ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 171

μελλοντικές πολιτικές ενέργειες πάγωσε, με αποτέλεσμα ο βασιλιάς να συγκαλέσει έκτακτο συμβούλιο του Στέμματος, σε μία απέλπιδα προσπάθεια να πείσει τους δύο αρχηγούς των κομμάτων να σχηματίσουν κυβέρνηση.⁷⁶

Η τακτική αυτή δεν ήταν αποδοτική, ακόμα και όταν ο Γεώργιος υπέδειξε στους Τσαλδάρη και Σοφούλη την σημασία που θα είχε η δημιουργία κυβέρνησης, καθώς ένας πόλεμος στο άμεσο μέλλον ήταν κάτι περισσότερο από ένας απλός κίνδυνος, με την Ελλάδα να είναι σχεδόν αδύνατον να μην εμπλακεί σε εκείνον.⁷⁷ Η κατάσταση, ωστόσο, μεταξύ των δύο πρώτων κομμάτων θεωρούταν εξαιρετικά δύσκολο να γεφυρωθεί, ιδιαίτερα όταν οι απόψεις και οι δυνάμεις των δύο αντίπαλων πολιτικών παρατάξεων αναμετριόνταν καθημερινά στην Βουλή.

Εκ του εκλογικού αποτελέσματος, το Παλλαϊκόν Μέτωπον, ή αλλιώς ο συνδυασμός που κατήλθε στις εκλογές μέσω των κόλπων του Κ.Κ.Ε., δεν αναδείχθηκε απλά ως τρίτη δύναμη στην χώρα με 15 έδρες, αλλά και ως ρυθμιστής της κατάστασης.⁷⁸ Πιο συγκεκριμένα, οποιαδήποτε παράταξη επιθυμούσε να σχηματίσει μία κυβέρνηση, όφειλε να προσφύγει στην συνδρομή του κομμουνιστικού κόμματος. Και τα δύο μεγάλα κόμματα φαίνεται να ήρθαν σε επαφή με τον Ζαχαριάδη. Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, μέσω του διαβόητου μυστικού συμφωνητικού «Σοφούλη – Σκλάβαινα», που υπογράφηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1936, ήρθε σε συμφωνία με τους κομμουνιστές, υπερψηφίζοντας, μάλιστα, τον Σοφούλη σε πρόεδρο της Βουλής, στις 5 Μαρτίου 1936.⁷⁹ Οι εξελίξεις που πυροδότησε, ωστόσο, η εν λόγω ενέργεια, δεν άργησαν να φανερωθούν.

---

⁷⁶ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 171

⁷⁷ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 171

⁷⁸ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 374

⁷⁹ Roderick Beaton, ό. π., σ. 330

Γ' Κεφάλαιο

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, η ανάδειξη του Ιωάννη Μεταξά και η εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του Αλέξανδρου Παπάγου

3.1. Η ανάθεση του Υπουργείου Στρατιωτικών στον Μεταξά και η παραίτηση Παπάγου

Η κοινή γνώμη εμφανιζόταν ανήσυχη και απογοητευμένη από την ανικανότητα του πολιτικού και την αδυναμία των δύο κυριότερων κομμάτων να σχηματίσουν κυβέρνηση, ενώ από την άλλη, οι στρατιωτικοί φοβούνταν έναν επερχόμενο κομμουνιστικό κίνδυνο.⁸⁰ Ταυτόχρονα, η προβληματική στάση των υπόλοιπων κομμάτων προς την εύρεση κάποιας συμφιλιωτικής πολιτικής, δεν άφηναν πολλές επιλογές στους ηγέτες των ένοπλων δυνάμεων, παρά να αντιδράσουν.

Στις αρχές Μαρτίου του 1936, με αφορμή το σύμφωνο Σοφούλη – Σκλάβαινα, οι αρχηγοί των ένοπλων δυνάμεων, της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας, συναντήθηκαν ώστε να σχεδιάσουν επέμβαση και ανατροπή της προσωρινής κυβέρνησης Δεμερτζή.⁸¹ Οι συνελθόντες ήταν ο Υπουργός Στρατιωτικών Παπάγος, ο Υφυπουργός Στρατιωτικών Πλατής, ο Στρατηγός της Αεροπορίας Ρέππας, ο Ναύαρχος Σακελλαρίου, ο Αρχηγός της Αστυνομίας Τρύφων και ο Αρχηγός της Χωροφυλακής Δροσόπουλος. Ο Αλέξανδρος Παπάγος, εξ ονόματος των υπολοίπων, ανέλαβε την παρουσίαση του σχεδίου στον Γεώργιο Β'.

Ο βασιλιάς, προσπαθώντας να παραμείνει πιστός στον λόγο και το έργο που είχε ήδη ορκισθεί να διαφυλάξει, την ομαλή, δηλαδή, μετάβαση της χώρας σε μία κοινοβουλευτική κανονικότητα, που εκτελούσε, μάλιστα, με σχετική επιτυχία, αρνήθηκε τα αιτήματα του Παπάγου.⁸² Ανάγκασε, μάλιστα, τον ανερχόμενο στρατιωτικό ηγέτη σε άμεση παραίτηση των καθηκόντων του, η οποία έγινε δεκτή. Την ίδια στιγμή, κάλεσε στα ανάκτορα τον Ιωάννη Μεταξά, όπου μετά από μία σύντομη συζήτηση, του έδωσε εντολή ανάληψης του Υπουργείου Στρατιωτικών, με μοναδικό στόχο την προπαρασκευή της χώρας για έναν επερχόμενο πόλεμο.⁸³

⁸⁰ Μιλτιάδης Μαλαίνος, *Η 4^η Αυγούστου. Πώς και διατί επεβλήθη η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά*, Αθήνα 1947, σ. 36

⁸¹ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, *ό. π.*, σ. 174

⁸² Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, *ό. π.*, σ. 174

⁸³ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, *ό. π.*, σ. 174

Η επιλογή του Μεταξά από τον βασιλιά κάθε άλλο παρά τυχαία μπορεί να θεωρηθεί. Από όλους τους πολιτικούς αρχηγούς που είχαν καταφέρει να εισέλθουν στην νέα Βουλή, έπειτα από τις εκλογές του Ιανουαρίου, ο Μεταξάς υπήρξε ο μοναδικός που φαινόταν να κατανοεί την αναγκαιότητα πολιτικής συμφιλίωσης και την άμεση λήθη των παρελθοντικών γεγονότων⁸⁴ και έκανε, μάλιστα, προσπάθειες να βοηθήσει τον Γεώργιο προς επίτευξη αυτού του έργου. Άλλωστε, η εντυπωσιακή στρατιωτική πορεία του, φανερό ειδικότερα μετά το πέρας το Βαλκανικών Πολέμων, συνηγορούσε στην επιβλητική προσωπικότητα που χαρακτήριζε τον Μεταξά.⁸⁵

Την ίδια ημέρα ανάληψης των καθηκόντων του, ο Ιωάννης Μεταξάς σε δηλώσεις του στις εφημερίδες της εποχής, προσπαθούσε να εξηγήσει το σκεπτικό των κινήσεων που θα ακολουθούσε, προκειμένου να εξασφαλίσει την εντύπωση στην κοινή γνώμη πως ο στρατός οφείλει να πειθαρχεί σύμφωνα με τις επιταγές τους κράτους.⁸⁶ Άμεση προτεραιότητά του, όπως ανέφερε, θα ήταν η προετοιμασία των ενόπλων δυνάμεων της Ελλάδας, μπροστά στο ενδεχόμενο κλιμάκωσης ένθερμων επεισοδίων στα Βαλκάνια και την Ιταλία. Η βενιζελική εφημερίδα, «Πατρίς», επίσης, χαρακτήριζε την ανάθεση του Υπουργείου Στρατιωτικών στον Μεταξά ως «κηδεία του παραγοντισμού», ενώ ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, θεώρησε ευτυχές γεγονός την απομάκρυνση του Παπάγου από το Υπουργείο και την τοποθέτηση του Ιωάννη Μεταξά σε αυτό.⁸⁷

Η υπηρεσιακή κυβέρνηση Δεμερτζή, ωστόσο, υπήρχε ακόμα εν ισχύ, και ο Γεώργιος είχε ήδη απευθύνει στον Σοφούλη εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μαζί με το Λαϊκό Κόμμα του Τσαλδάρη, κάτι που ο τελευταίος συνεχώς απέρριπτε, λόγω ιδεολογικής διαφοράς στο θέμα των κομμουνιστών. Πλέον, η υπηρεσιακή κυβέρνηση του καθηγητή Δεμερτζή, λειτουργούσε με αντιπρόεδρο τον νέο Υπουργό Στρατιωτικών, Ιωάννη Μεταξά⁸⁸ και ο Γεώργιος συνέχιζε ανελλιπώς τις προσπάθειες συνομιλίας με τους υπόλοιπους πολιτικούς αρχηγούς, ώστε να δημιουργηθεί κοινοβουλευτική κυβέρνηση.

⁸⁴ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 174

⁸⁵ Ιωάννης Π. Μεταξάς, *Μεταξάς, Το προσωπικό του ημερολόγιο, επιμέλεια Χρηστίδη Χρήστου*, τ. 1, Αθήνα 2005, σ. 63

⁸⁶ Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 37

⁸⁷ Μιλτιάδης Μαλαίνος, , ό. π., σ. 38

⁸⁸ Διονύσιος Π. Καλογερόπουλος, ό. π., σ. 175

3.2. Το σύμφωνο Σοφούλη – Σκλάβαινα, οι αιφνίδιοι θάνατοι Δεμερτζή και Βενιζέλου και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Μεταξά

Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (ΣΕΚΕ), ιδρύθηκε το 1918, μία πρωτοβουλία που είχε ενθαρρύνει ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος επεδίωκε να στηρίξει την εργατική τάξη στην παράταξή του, στα πλαίσια του Διχασμού.⁸⁹ Το 1924, το κόμμα μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.) και προσχώρησε στην Κομιντέρν (Comintern), ευθυγραμμίζοντας με το Σοβιετικό μοντέλο που είχε δημιουργήσει ο Βλαντίμιρ Λένιν. Το ΚΚΕ παρέμεινε στο κόλπους των Σοβιετικών αποφάσεων και της Κομμουνιστικής Διεθνούς και συμμετείχε σε όλα τα συνέδρια, μέχρι και το 1935 με αντίστοιχες νέες αντιπροσωπείες, κάτι που ενδεχομένως να εξηγούσε και την άνοδο του κόμματος στις εκλογές του 1936 και την εκλογή 15 βουλευτών. Πλέον, η ανατροπή της καθεστηκίας τάξης πραγμάτων στην Ελλάδα, όπως είχε συμβεί στην Ρωσία, ήταν κάτι περισσότερο από πιθανή.⁹⁰

Με τα εκλογικά αποτελέσματα να γίνονται γνωστά, ήταν σαφές πως οποιοδήποτε κόμμα επιθυμούσε να σχηματίσει κυβέρνηση, όφειλε να κερδίσει την εμπιστοσύνη και την στήριξη του ΚΚΕ, γεγονός που ήταν σε πλήρη αντίθεση με την ιδεολογία όλων των κομματικών συνδυασμών, όπως έχει αναφερθεί. Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, ερχόμενος αντιμέτωπος σε συνεχή διλήματα, αποφάσισε να βάλει τέλος στο πολιτικό αδιέξοδο.

Το περίφημο συμφωνητικό Σοφούλη – Σκλάβαινα συνοπτικά περιείχε την γραπτή συμφωνία και υποχρέωση του Παλλαϊκού Μετώπου να στηρίξει με την ψήφο του για πρόεδρο της Βουλής τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, με αντάλλαγμα την καθιέρωση ορισμένων μέτρων για την εργατική τάξη.⁹¹ Μεταξύ άλλων, το σύμφωνο προέβλεπε πλήρη αποκατάσταση και κατοχύρωση των λαϊκών ελευθεριών, όπως την ακύρωση του νόμου του ιδιώνυμου, που είχε ορίσει η κυβέρνηση Βενιζέλου το 1929 και ποινικοποιούσε ανατρεπτικές ιδέες από κομμουνιστές και αναρχικούς, την παροχή αμνηστίας σε καίριους βουλευτές του Παλλαϊκού Μετώπου και στους πολιτικούς κατάδικους και εξόριστους καθώς και την διάλυση όλων των φασιστικών και δικτατορικών οργανώσεων.⁹²

⁸⁹ Roderick Beaton, ό. π., σ. 326

⁹⁰ Roderick Beaton, ό. π., σ. 327

⁹¹ Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 45

⁹² Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 45

Η συμφωνία προκάλεσε γενική κατάπληξη και αποδοκιμασία. Ακόμα και τα πιο φανατικά βενιζελικά όργανα αδυνατούσαν να υπερασπισθούν την απόφαση του Σοφούλη. Μερικοί βουλευτές, μάλιστα, έκαναν λόγο για «αθέμιτη αγορά ψήφου», όπως ο γνωστός δικηγόρος Αλέξανδρος Βαμβέτσος, που διατελούσε δεύτερη φορά ως βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος εκείνη την περίοδο.⁹³ Στην πράξη, όμως, ο Σοφούλης δεν τήρησε την συμφωνία μεταξύ Φιλελευθέρων και ΚΚΕ, και δεν προχώρησε στην ενέργειες που αναφέρθηκαν, όπως είχε αποφασισθεί.

Στις 19 Μαρτίου, λίγες ημέρες δηλαδή, αργότερα, άφησε την τελευταία του πνοή στο Παρίσι ο Ελευθέριος Βενιζέλος, με συμπτώματα εγκεφαλικής συμφόρησης που είχαν προκληθεί από ένα εγκεφαλικό επεισόδιο και μία βαριά γρίπη που τον ταλαιπωρούσε. Το πανελλήνιο έμεινε συγκλονισμένο την ώρα που η σορός του πολιτικού ηγέτη ταξίδευε στα Χανιά.⁹⁴ Αν ο θάνατος του Βενιζέλου βύθισε σε πένθος τον βενιζελικό κόσμο, εκείνος του προσωρινού Πρωθυπουργού Δεμερτζή, τις πρωινές ώρες της 13^{ης} Απριλίου από ανακοπή καρδιάς, έθετε επιτακτικά το ζήτημα εξουσίας στη χώρα.⁹⁵ Ο Δεμερτζής διακρινόταν για την ευφροσύνη και την ευσυνειδησία του ιδιαίτερα κατά τα τελευταία έτη της ζωής του⁹⁶ και ο ξαφνικός θάνατός του άφησε ένα κενό στην θέση του προσωρινού πρωθυπουργού της χώρας, το οποίο όφειλε πλέον να καλύψει ο Ιωάννης Μεταξάς.

Ο Γεώργιος, δίχως να συμβουλευθεί κανέναν από τους πολιτικούς αρχηγούς, διόρισε αμέσως πρωθυπουργό τον Ιωάννη Μεταξά,⁹⁷ κάτι που σηματοδότησε νέες συζητήσεις μεταξύ των Φιλελευθέρων και του Λαϊκού Κόμματος για συνεργασίες. Ο Μεταξάς, όμως, είχε αποκλείσει την μονομερή συνεργασία του με μία εκ των δύο αντίπαλων παρατάξεων και δεχόταν να συμμετάσχει μόνο σε κυβέρνηση συνασπισμού.⁹⁸ Τα πρώτα σύννεφα διαμάχης είχαν κάνει την εμφάνισή τους για ακόμα μία φορά και η κορύφωση διάφορων διαπληκτισμών υπήρξε πρό των πυλών.

⁹³ Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 46

⁹⁴ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 377

⁹⁵ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 377

⁹⁶ Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 49

⁹⁷ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 377

⁹⁸ Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 40

3.3. Οι ψήφοι εμπιστοσύνης και η πεντάμηνη προετοιμασία μίας δικτατορίας

Για τους περισσότερους Έλληνες που παρακολουθούσαν τα γεγονότα εκείνη την περίοδο, ο Μεταξάς δεν ήταν κάποιο επιφανές πρόσωπο,⁹⁹ αλλά ένας παλιός στρατιωτικός ηγέτης του οποίου το άστρο ανέτειλε στους Βαλκανικούς Πολέμους. Είχε αποφασίσει να αναμιχθεί με την πολιτική, όταν αποστρατεύθηκε, που συνέπιπτε χρονικά με την επάνοδο του Κωνσταντίνου στον θρόνο. Ποτέ δεν είχε και ποτέ δεν απέκτησε την ιδιοσυγκρασία και το ταπεραμέντο που χαρακτήριζε τους σύγχρονους αρχηγούς κομμάτων. Αντιθέτως, θεωρούσε πως οι υποχρεώσεις ενός Έλληνα πολιτικού την περίοδο εκείνη ήταν εξευτελιστικές.¹⁰⁰ Προσπάθησε, ωστόσο, να συμμορφωθεί με τον περιβάλλοντα χώρο της πολιτικής, ιδρύοντας το κόμμα των Ελευθεροφρόνων.

Το κόμμα αυτό, αμιγώς προσωποπαγές, συμμετείχε για πρώτη φορά στις εκλογές του 1926, όπου κατάφερε να αποσπάσει 54 από τις διαθέσιμες 250 έδρες. Ο Μεταξάς, μάλιστα, ορίστηκε Υπουργός Συγκοινωνιών, αναπτύσσοντας ζηλευτή δράση στον τομέα των δημοσίων έργων, παρά τα συνεχή εσωκομματικά προβλήματα που ανέκυπταν, κυρίως εξαιτίας της απουσίας άλλων κομματικών στελεχών σε Υπουργικές θέσεις.¹⁰¹ Οι επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις επισκιάστηκαν από την επιστροφή του Ελευθέριου Βενιζέλου στα πολιτικά δρώμενα της χώρας και την ελάχιστη υποστήριξη που εισέπραττε το κόμμα των Ελευθεροφρόνων. Παρόλες τις δυσκολίες, ο Μεταξάς και οι ακραίες απόψεις που τον χαρακτήριζαν σχετικά με τον κομμουνισμό και τον κοινοβουλευτισμό, κατόρθωνε να κάνει αισθητή την παρουσία του στους πολιτικούς και δημόσιους διαλόγους της εποχής.¹⁰²

Μετά τον διορισμό στον αξίωμα του προσωρινού πρωθυπουργού, ο Μεταξάς σε λόγο του προς την Βουλή την 25^η Απριλίου 1936, παρέθεσε τα κυριότερα σημεία του κυβερνητικού προγραμματισμού του με σκοπό να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης.¹⁰³ Στην πραγματικότητα, παρά τις αντιδράσεις και την φανερό αποδοκιμασία ορισμένων πολιτικών αρχηγών, όπως του πρώην Πρωθυπουργού Καφαντάρη και του Παλλαϊκού Μετώπου, η ψήφος εμπιστοσύνης ήταν δεδομένη.

⁹⁹ Roderick Beaton, ό. π., σ. 329

¹⁰⁰ Ιωάννης Π. Μεταξάς, ό. π., σ. 72

¹⁰¹ Ιωάννης Π. Μεταξάς, ό. π., σ. 72

¹⁰² Ιωάννης Π. Μεταξάς, ό. π., σ. 73

¹⁰³ Αντώνης Λιάκος, ό. π., σ. 175

Η Βουλή του 1936 δεν αρκέστηκε μόνο να χαράξει τον δρόμο για την καθιέρωση της πολιτικής σταθερότητας με την διενέργεια μελλοντικών εκλογών με τρόπο πλειοψηφικό, αλλά έδωσε στον νέο πρωθυπουργό πεντάμηνη εξουσιοδότηση για να προετοιμάσει το έδαφος σε μία νέα πραγματικότητα,¹⁰⁴ με εκείνον στο προσκήνιο. Ο Μεταξάς, δεν άργησε να εφαρμόσει αυτό το σκεπτικό, ιδιαίτερα όταν επισκεπτόταν άλλους ηγέτες κρατών, Σε επίσκεψή του, μάλιστα, στο Βελιγράδι, για να συναντηθεί με τους υπόλοιπους Βαλκάνιους αρχηγούς, όταν ρωτήθηκε εμπιστευτικά από τους Σέρβους, ποια θα ήταν η θέση της Ελλάδας στο ενδεχόμενο Αγγλο - Ιταλικής σύρραξης, ο ίδιος απάντησε πως αν κυβερνούσε ο ίδιος σε μόνιμη βάση, η χώρα του θα τασσόταν σαφώς υπέρ με το μέρος της Αγγλίας.¹⁰⁵

Αυτές άλλωστε ήταν και οι προγραμματικές δηλώσεις που είχε παρουσιάσει στην Βουλή, που μεταξύ άλλων επιθυμούσε να τηρήσει πιστά τις συμφωνίες φιλίας που ήδη προϋπήρχαν με τα αντίστοιχα κράτη, να οχυρώσει αμυντικά την χώρα και να δώσει ιδιαίτερη σημασία και προσοχή στις συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Στον εκπαιδευτικό τομέα, επίσης, είχε αναφέρει πως θα έπαιρνε όλα τα απαραίτητα μέτρα για την ενίσχυση του «εθνικού φρονήματος» και την ανύψωση του «πνευματικού βίου» με επιμονή στην σωματική και νοητική πειθαρχία.¹⁰⁶ Ίσως ούτε ο ίδιος να γνώριζε εκείνη την στιγμή πως παρουσίαζε τα κυριότερα σημεία ενός προγράμματος που λίγους μήνες αργότερα θα αποτελούσαν σημεία αναφοράς του δικτατορικού του καθεστώτος.¹⁰⁷

Τον Ιούνιο του ίδιου έτους τα πολιτικά κόμματα έκαναν μία δεύτερη σοβαρή προσπάθεια να σχηματίσουν κυβέρνηση συνεργασίας,¹⁰⁸ με κανένα, όμως, αποτέλεσμα. Η μόνη διαφορά με τις συζητήσεις της προηγούμενης περιόδου ήταν η απουσία του Παναγή Τσαλδάρη, που είχε αφήσει την τελευταία του πνοή περί τα μέσα Μαΐου από ανακοπή καρδιάς την ώρα που κοιμόταν.

Στο μεταξύ, οι ψίθυροι που έρχονταν από τον πολιτικό και στρατιωτικό κόσμο, επιζητούσαν την παραμονή του Ιωάννη Μεταξά στην εξουσία, ακόμα και με την μορφή δικτατορίας.¹⁰⁹ Ο στρατηγός Πλαστήρας, για παράδειγμα, εμφανιζόταν

¹⁰⁴ Μιλτιάδης Μαλαίνος, , ό. π., σ. 62

¹⁰⁵ Μιλτιάδης Μαλαίνος, , ό. π., σ. 62

¹⁰⁶ Αντώνης Λιάκος, ό. π., σ. 175

¹⁰⁷ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 377

¹⁰⁸ Roderick Beaton, ό. π., σ. 332

¹⁰⁹ Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 80

θερμός υποστηρικτής μίας δικτατορίας, όπως φανερώνεται σε δημοσιευμένη του επιστολή σε ένα φίλο του στη Θεσσαλονίκη όταν εκείνος βρισκόταν στην Βηρυτό, στην εφημερίδα «Ανεξάρτητος». Μεταξύ άλλων, εκμυστηρευόταν πως η εγκαθίδρυση μίας δικτατορίας θα ήταν ευχής έργον, καθώς μόνο με μία ηθική αφατρίαστη δικτατορία θα μπορούσε να σωθεί η χώρα.¹¹⁰ Οι δηλώσεις αυτές, σε συνδυασμό με την συνεχή απογοήτευση των πολιτών και των ένοπλων δυνάμεων από την ανικανότητα των κομμάτων για ουσιαστική πολιτική συζήτηση,¹¹¹ σίγουρα θα είχαν διεισδύσει στον τρόπο σκέψης του Μεταξά εκείνη την περίοδο.

3.4. Οι απεργίες, τα επεισόδια και Ο δρόμος προς την 4^η Αυγούστου

Έπειτα από το κράχ της Γουόλ Στρίτ τον Οκτώβριο του 1929, οι εξαγωγές ελληνικών προϊόντων, όπως ήταν αναμενόμενο, δέχτηκαν ισχυρό πλήγμα, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, η παραγωγή σταφίδας, καπνού και κρασιού μειώθηκε κατά το ήμισυ. Ως αποτέλεσμα πολλοί άνθρωποι, εκπρόσωποι της εργατικής τάξης έχασαν την δουλειά τους, με την ανεργία να αυξάνεται μέχρι και τα τέλη του 1933 κατά ένα τρίτο. Η Ελλάδα όφειλε να διατηρήσει την αυτάρκειά της μέσω των δικών της πόρων, κάτι που η κυβέρνηση Βενιζέλου της τετραετίας 1928 – 1932, κατά τους τελευταίους μήνες εξουσίας της προσπάθησε να πραγματοποιήσει, με μία σειρά μέτρων και κρατικών παρεμβάσεων στις εισαγωγές και την εγχώρια παραγωγή.¹¹²

Τα μέτρα αυτά, παρά την σφοδρή κριτική που δέχτηκαν, απέδωσαν. Το 1935, η αξιοσημείωτη ανάκαμψη από την κρίση και το αίσθημα ευημερίας που επικρατούσε σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, εντυπωσίασαν τους παρατηρητές και τους οικονομικούς αναλυτές της εποχής.¹¹³ Ωστόσο, μία τέτοια οικονομική ανάπτυξη, όσο βραχεία και να παρουσιαζόταν, άσκησε πίεση στο ήδη ταλαιπωρημένο σύστημα, ανοίγοντας τον δρόμο για πολιτικές και κοινωνικές διαμάχες. Οι διαδηλώσεις και οι απεργίες ήταν όλο και συχνότερες, ειδικότερα τους μήνες μετά την διεξαγωγή των εκλογών του Ιανουαρίου του 1936.

¹¹⁰ Μιλτιάδης Μαλαίνος, ό. π., σ. 80

¹¹¹ Roderick Beaton, ό. π., σ. 332

¹¹² Roderick Beaton, ό. π., σ. 328

¹¹³ Roderick Beaton, ό. π., σ. 328

Στις 8 Μαΐου, ξέσπασαν αιματηρά επεισόδια στη Θεσσαλονίκη, που αποτέλεσαν και το πρώτο πρόσχημα για την κατάλυση της δημοκρατίας. Ήδη από τις αρχές του μήνα όλοι οι καπνεργάτες της χώρας είχαν προχωρήσει σε απεργία, με κύριο αίτημά τους την αναπροσαρμογή των ημερομισθίων. Το πρωί της 8^{ης} Μαΐου, περίπου 6.000 καπνεργάτες της Θεσσαλονίκης συγκρότησαν διαδήλωση και κινήθηκαν προς την Γενική Διοίκηση για να επιδώσουν ψήφισμα με τα αιτήματά τους. Ακολούθησαν συμπλοκές με την Χωροφυλακή όταν τους απαγορεύτηκε η είσοδος, όπου τραυματίστηκαν δεκάδες.¹¹⁴ Οι εξελίξεις ήταν καταγιστικές, αφού το βράδυ της ίδιας ημέρας, προς ένδειξη αλληλεγγύης και συμπαράστασης προχώρησαν σε απεργία οι αυτοκινητιστές, οι εργάτες ηλεκτρισμού και οι σιδηροδρομικοί της Βορείου Ελλάδας.

Την επομένη ημέρα το ίδιο αποφάσισαν να κάνουν οι λιμενεργάτες, οι αρτεργάτες και οι μυλεργάτες, φθάνοντας τον συνολικό αριθμό των απεργών σε 25.000.¹¹⁵ Η Χωροφυλακή αντέδρασε εντονότερα, κάνοντας χρήση όπλων και τεθωρακισμένων. Χρειάστηκε η άμεση επέμβαση του στρατού για να συγκρατήσουν και τις δύο πλευρές. Ο τραγικός απολογισμός ήταν 12 νεκροί, 32 βαριά τραυματισμένοι και δεκάδες ελαφρά τραυματισμένοι, όλοι διαδηλωτές.

Σύμφωνα με τον Άγγλο πρόξενο στην Θεσσαλονίκη τις ημέρες των επεισοδίων, ήταν σίγουρο πως υπήρχαν βουλευτές του ΚΚΕ και κομμουνιστικές οργανώσεις της πόλης, με απευθείας επικοινωνία με την Μόσχα, που εκμεταλλεύονταν την δυσαρέσκεια των εργατών, παρά το γεγονός πως τα βαθύτερα αίτια του αναβρασμού των τελευταίων βρίσκονταν στην οικονομική και πολιτική κατάσταση που επικρατούσε.¹¹⁶ Ακόμα και στην κηδεία των θυμάτων, υπήρχαν στελέχη του ΚΚΕ που ενήργησαν με σκεπτικό επανάστασης και ξεσηκωμού στο όνομα του κόμματος, χωρίς ωστόσο να τελεσφορήσουν οι προσπάθειές τους.

Οι συρράξεις μεταξύ απεργών – διαδηλωτών και Χωροφυλακής γενικεύθηκαν τους καλοκαιρινούς μήνες, ενώ ο κομμουνιστικός τύπος καταλήφθηκε από μία ανεξήγητη επαναστατική αισιοδοξία.¹¹⁷ Τα υπόλοιπα κόμματα παρέμεναν κατά κύριο λόγο σιωπηλά μπροστά στα γεγονότα, οι ψίθυροι για το ενδεχόμενο εγκαθίδρυσης δικτατορίας με την αποδοχή του Γεώργιου πλήθαιναν και ο κομμουνιστικός κόσμος

¹¹⁴ Στάθης Καλυβάς, *Καταστροφές και Θρίαμβοι*, Αθήνα 2019, σ. 201

¹¹⁵ Στάθης Καλυβάς, *ό. π.*, σ. 209

¹¹⁶ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 379

¹¹⁷ Στάθης Καλυβάς, *ό. π.*, σ. 206

συνεχώς προκαλούσε. Μπροστά σε όλα αυτά, το ΚΚΕ αποφασίζει την κήρυξη εικοσιτετράωρης πανελλαδικής απεργίας, με ορισμένη ημερομηνία την 5^η Αυγούστου 1936, δίνοντας ουσιαστικά στον Μεταξά το κατάλληλο πρόσχημα που έψαχνε για κατάλυση της δημοκρατίας.¹¹⁸

Το βράδυ της 4^{ης} Αυγούστου, ο Μεταξάς κάλεσε όλα τα μέλη της κυβέρνησής του σε έκτακτο Υπουργικό συμβούλιο, ανακοινώνοντας της απόφαση του να προχωρήσει σε διάλυση της Βουλής και εγκαθίδρυση δικτατορίας, με την σύμφωνη γνώμη του βασιλιά.¹¹⁹ Ως αιτιολογία φαίνεται να προβλήθηκε η απειλή της δημοσίας τάξης. Σχεδόν όλα τα μέλη του Υπουργικού συμβουλίου υπέγραψαν τα αντίστοιχα διατάγματα, ενώ λίγο αργότερα ο Γεώργιος αποδεχόταν και υπέγραφε και ο ίδιος. Ο Μεταξάς ήταν πλέον δικτάτορας και το Δημοκρατικό κοινοβουλευτικό σύστημα είχε καταλυθεί.

3.5. Η δομή του δικτατορικού καθεστώτος και ο ρόλος του Παπάγου μέσα σε αυτό

Η άνοδος άλλων παρόμοιων δικτατορικών καθεστώτων στην υπόλοιπη Ευρώπη σίγουρα δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητη στην επεξήγηση του φαινομένου Μεταξά στην Ελλάδα. Υπάρχουν, ωστόσο, διαφορές ανάμεσα στο Φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι στην Ιταλία, τον Ναζιστικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Χίτλερ στην Γερμανία και το Δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά στην Ελλάδα. Η μορφή του καθεστώτος ήταν, στην πραγματικότητα, μία συνένωση των δυνάμεων του Ιωάννη Μεταξά και του βασιλιά Γεωργίου, που από ένα σημείο και έπειτα, αλληλοσυμπληρώνονταν. Ο Μεταξάς ήταν διατεθειμένος, τουλάχιστον στην αρχή, να διαδραματίσει τον ρόλο του εντολοδόχου του Γεωργίου, κυρίως λόγω της ανάγκης του για πλήρη έλεγχο της εξουσίας.¹²⁰

Μία καλύτερη απεικόνιση της δομής που είχε η δικτατορία Μεταξά, φανερώνεται από τις άρσεις του Συντάγματος, που αποφασίστηκαν το βράδυ της 4^{ης} Αυγούστου. Με βασιλικό διάταγμα απαγορεύθηκε το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, η ελευθερία του Τύπου, η εκδίκαση πολιτικών από ορκωτά

¹¹⁸ Στάθης Καλυβάς, ό. π., σ. 217

¹¹⁹ Στάθης Καλυβάς, ό. π., σ. 217

¹²⁰ Ιωάννης Π. Μεταξάς, ό. π., σ. 89

δικαστήρια καθώς και η σύλληψη ή φυλάκιση κάποιου πολιτικού προσώπου με δικαστικό ένταλμα.¹²¹ Έτσι και αλλιώς, ο Ιωάννης Μεταξάς υπήρξε απόλυτα πεπεισμένος πως ο κοινοβουλευτικός και η πολιτική πραγματικότητα δεν είχε καμία θέση στην Ελλάδα της εποχής.¹²²

Για αυτό τον λόγο ο Μεταξάς προσπαθούσε ανελλιπώς μέσω του Τύπου, να ελέγχει τις ειδήσεις που ο μέσος πολίτης είχε πρόσβαση. Το κοινό δεν μπορούσε να γνωρίζει πως οι εφημερίδες που διαβάζει είχαν γίνει όργανα του συστήματος, μέσα σε ένα βράδυ, ακόμα και αν ένα τέτοιο μυστικό θα ήταν πολύ δύσκολο να κρατηθεί μέσα στην πάροδο του χρόνου. Λίγες ημέρες αργότερα, είχε δημιουργηθεί το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, που λειτουργούσε με πρότυπο το διαβόητο Υπουργείο Προπαγάνδας του Γκέμπελς στο Βερολίνο.¹²³ Το νέο καθεστώς θα εκμεταλλευόταν πλήρως όλα τα μέσα που μπορούσε να έχει στη διάθεσή του, μέσω προπαγανδιστικών τακτικών και μεθόδων.

Σημείο αναφοράς αυτής της προπαγανδιστικής δράσης του Μεταξά, αποτελούσε ο «Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός», ένας όρος που έκανε την πρώτη του εμφάνιση σε ομιλία του Μεταξά, έναν χρόνο αφού είχε λάβει την εξουσία. Πιο συγκεκριμένα, ως πρώτος Ελληνικός πολιτισμός χαρακτηριζόταν η μιλιταριστική και πειθαρχημένη Σπάρτη, ως δεύτερος εκείνος του Βυζαντίου και ως τρίτος ένας νέος με δομές και ιδέες από τους δύο προηγούμενους. Η ιδεολογική διαφορά μεταξύ του εν λόγω μοντέλου και εκείνων της Γερμανίας (Τρίτο Γερμανικό Ράιχ) και της Ιταλίας (Τρίτη Ρώμη), είναι πως δεν αφορούσε τις υπάρχουσες για την Ελλάδα της εποχής συνθήκες, αλλά στόχο για το μέλλον.¹²⁴

Η θεωρητική υπόσταση του καθεστώτος, όπως την οραματιζόταν ο Μεταξάς, ήταν και η ειδοποιός διαφορά με τα αντίστοιχα καθεστώτα της υπόλοιπης Ευρώπης. Φορέας της εξουσίας, τουλάχιστον στην αρχή, εμφανιζόταν ο βασιλιάς και όχι ο Μεταξάς¹²⁵ και μόνο εκείνος μπορούσε να δίνει εντολές σχηματισμού κυβέρνησης με βασιλικό διάταγμα και ύστερα από προτροπές του αρχηγού της κυβέρνησης, του Μεταξά. Ο λαός σε αυτόν τον τομέα λειτουργούσε συμβουλευτικά, μέσω τριών

¹²¹ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 384

¹²² Ιωάννης Π. Μεταξάς, *Μεταξάς*, ό. π., σ. 88

¹²³ Roderick Beaton, ό. π., σ. 335

¹²⁴ Roderick Beaton, ό. π., σ. 336

¹²⁵ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 383

συμβουλιών, ένα για κάθε εξουσία, τη νομοθετική, την εκτελεστική και την δικαστική.¹²⁶ Τέλος, οι πολίτες θα μπορούσαν να εκφραστούν μέσω δημοψηφίσματος, χωρίς ωστόσο να αναγνωρίζεται οποιαδήποτε κομματική αναγγελία και απόφαση.

Στην πραγματικότητα, όμως, το «Νέο Κράτος» όπως αποκαλούσαν οι ιστορικοί και οι μελετητές της εποχής το καθεστώς Μεταξά,¹²⁷ ήταν ένα αυστηρό αστυνομικό καθεστώς με φασιστικές τάσεις που δεν υλοποιήθηκαν πλήρως, ώστε να αλλοιώσουν το ήδη υπάρχον κράτος. Έτσι και αλλιώς, για τον ίδιο τον Μεταξά και για τους υπουργούς που διορίστηκαν, δεν υπήρχε καμία διάκριση μεταξύ του κράτους και του έθνους, ενώ υπέρτατη αξία δινόταν στο κορπορατίστικο κράτος,¹²⁸ όπως θα δινόταν και στις φασιστικές οργανώσεις της Λατινικής Αμερικής λίγα χρόνια αργότερα.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Μεταξά, το «Κράτος» ήταν ένας ζωντανός οργανισμός, με δικά του συμφέροντα και ολοτελή ύπαρξη, την οποία στήριζε στην οργανωμένη εθνική μάζα, τους πολίτες του.¹²⁹ Οι πολίτες, ωστόσο, όφειλαν να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί όταν αναφέρονταν στο κράτος και απαγορευόταν να υπάρχει οποιαδήποτε άλλη γνώμη ή άποψη σχετικά με τις πολιτικές που ασκούσε η κυβέρνηση προς επίτευξη του απώτερου σκοπού, την αναγέννηση του. Για αυτό τον λόγο, όλοι οι επίτροποι και οι ρυθμιστές της εξουσίας ήταν άμεσα υπόλογοι στον Μεταξά.

Οι στενοί συνεργάτες, μάλιστα, του δικτάτορα υπήρξαν λίγοι και οι έμπιστοι φίλοι του ακόμα λιγότεροι.¹³⁰ Ο Μεταξάς, άλλωστε, συγκέντρωνε την πλειονότητα των σημαντικών Υπουργείων, όπως το Εξωτερικών, το Εσωτερικών, τα Πολεμικά και εκείνο της Παιδείας και Θρησκευμάτων. Οι επιλογές του στην στελέχωση των υπόλοιπων Υπουργικών θέσεων, μολονότι ήταν ιδιαίτερα μελετημένες, μπορούσαν να αντικατασταθούν πολύ γρήγορα, αν εκείνος αντιλαμβανόταν πως οι συνεργάτες του δεν προωθούσαν τα προαναφερόμενα κρατικά συμφέροντα. Τεκμήρια συναντήσεων και τηλεφωνικών συνομιλιών μεταξύ Υπουργών και ανθρώπων σε θέσεις εξουσίας, όπως αστυνομικών οργάνων βρέθηκαν στα προσωπικά αρχεία του Μεταξά χωρίς να

¹²⁶ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 383

¹²⁷ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 383

¹²⁸ Roderick Beaton, σ. 336

¹²⁹ Roderick Beaton, σ. 336

¹³⁰ Στάθης Καλυβάς, ό. π., σ. 222

υπάρχει έμμεση ή άμεση συγκατάθεση των δύο πλευρών για αυτό.¹³¹ Υπήρχε διαρκώς μία αίσθηση στενής παρακολούθησης όλων των κινήσεων.

Την ίδια προσεκτική επιλογή όφειλε να ακολουθήσει ο Μεταξάς και στον διορισμό του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ), ακόμα και πριν την απόφαση εγκαθίδρυσης του καθεστώτος. Η αναζήτηση ενός προσώπου με ηγετικά χαρακτηριστικά, άρτια καταρτισμένου από επαγγελματικής άποψης και ειδήμονος σε θέματα διπλωματικής πολιτικής για την θέση δεν καθυστέρησε ιδιαίτερα, καθώς ο Αλέξανδρος Παπάγος ήταν η μόνη λογική επιλογή.¹³² Εκτός της βαθιάς μόρφωσης που τον χαρακτήριζε, ο Παπάγος, παρά την πρόσφατη αποπομπή του από τον αντίστοιχο ρόλο τους προηγούμενους μήνες από τον Γεώργιο Β΄, έδειχνε τον απαιτούμενο ζήλο και την θέληση να εργαστεί σκληρά, προκειμένου να οργανώσει την χώρα στρατιωτικά. Η τοποθέτηση του Παπάγου ως Αρχηγού του ΓΕΣ, αποτέλεσε εγγύηση για την μεστή και ακέραιη προετοιμασία της χώρας για έναν πόλεμο, του οποίου τα σύννεφα ήδη διαφαίνονταν στην Ευρωπαϊκή ήπειρο.¹³³

Ο Παπάγος, ωστόσο, δεν παρέλαβε την αρχηγία του Στρατού με τις καλύτερες συνθήκες. Η οικονομία της χώρας υπήρξε αδύναμη και η θέση της στον διεθνή διπλωματικό χώρο εξαιρετικά αμφίβολη και λεπτή. Προχώρησε, βέβαια, άμεσα στην λήψη ορισμένων αποφάσεων και δράσεων, προκειμένου να προπαρασκευάσει την χώρα, ακόμα και με υλικές απώλειες που αντικειμενικά υπήρχαν και θα συνέχιζαν να υπάρχουν. Πιο συγκεκριμένα, με άμεση εντολή του, κανένα θέμα που δεν αφορούσε άμεσα τις υπηρεσίες και τις αποστολές του στρατού δεν γινόταν γνωστό στους κόλπους τους, παρά μόνο σε εκείνους του Υπουργείου Στρατιωτικών. Παράλληλα, κάθε γραφείο του ΓΕΣ, είχε ξεχωριστές δικαιοδοσίες και αρμοδιότητες, μπροστά στην πιθανότητα ολικής επιστράτευσης πολιτών για έναν πόλεμο,¹³⁴ με ταυτόχρονη δυνατότητα στους Διοικητές των μεγάλων μονάδων στρατού, να εκδίδουν διαταγές για ομαδικές μεταθέσεις στρατεύσιμων πολιτών.

Ακόμα πιο σημαντικό από τα παραπάνω, θεωρήθηκε η λύση στο χρόνιο πρόβλημα μεταξύ των Υπαρχηγών του ΓΕΣ, καθώς δεν υπήρχαν σαφείς κατευθύνσεις στο έργο του καθενός. Ο Παπάγος καθόρισε τις αρμοδιότητες και των τριών. Ο Α΄

¹³¹ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 383

¹³² Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 12

¹³³ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 12

¹³⁴ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 13

Υπαρχηγός όφειλε να αντικαθιστά τον Αρχηγό σε οποιαδήποτε δικαιολογημένη απουσία του τελευταίου, είτε σε καθεστώς ειρήνης είτε σε καθεστώς πολέμου, ο Β΄ Υπαρχηγός θεωρούταν υπεύθυνος επιχειρησιακών αποστολών ενώ ο Γ΄ Υπαρχηγός έφερε αποκλειστική ευθύνη σε θέματα επιστράτευσης και μεταθέσεων.¹³⁵ Τέλος, συγκροτήθηκε το γραφείο Αρχηγού, το οποίο θα αποτελούσε το κέντρο ελέγχου όλων των δράσεων και κινήσεων του στρατού, ενώ θα υπήρχε άμεση επικοινωνία με ανώτερα στελέχη της Κυβέρνησης και τον ίδιο τον Μεταξά.

Βασικός πυλώνας της ιδεολογικής προσέγγισης του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου θεωρούταν το αντικομμουνιστικό μένος, που ήταν φανερό σε όλους τους τομείς της κοινωνίας, ακόμα ειδικότερα στον στρατό. Μέσω του Παπάγου, καλλιεργήθηκε η ιδέα πως ο κομμουνισμός υπήρξε η βασική αιτία κατάρρευσης του μικρασιατικού μετώπου,¹³⁶ ωριμάζοντας αυτή την άποψη σε εκθέσεις που έστειλε στον Μεταξά, οι οποίες γίνονταν γνωστές στον απλό πολίτη μέσω του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού.

Ο Παπάγος και ο Μεταξάς είχαν εποικοδομητική επικοινωνία και συνεργασία, κυρίως λόγω της κοινής πεποιθήσεως πως ένας ολοκληρωτικός πόλεμος ήταν προ των πυλών. Δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός, μάλιστα, πως ο Παπάγος παρέμεινε στην θέση του Αρχηγού του ΓΕΣ, μέχρι και την τελική συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς, όντας ένας από τους ελάχιστους ανθρώπους που ο Μεταξάς έδειχνε να εμπιστεύεται, τουλάχιστον στο μεγαλύτερο μέρος της πρωθυπουργίας του.

---

¹³⁵ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 12

¹³⁶ Στάθης Καλυβάς, ό. π., σ. 222

Δ' Κεφάλαιο

Η είσοδος της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και η αμυντική διαχείριση του Αρχιστράτηγου Παπάγου

4.1. Διπλωματικές προκλήσεις και η Ιταλική απειλή

Η υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης τον Ιούλιο του 1923, σηματοδοτεί, εκτός από την λήξη του δεκαετούς πολεμικού σκηνικού στις Ελληνικές δυνάμεις, την έναρξη συνεχών πολιτικών και κοινωνικών ανισοροπιών, οι οποίες κορυφώθηκαν δεκατρία χρόνια αργότερα με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά. Εκείνη την περίοδο, η Ευρώπη, βρίσκεται αντιμέτωπη με τις διαρκείς καταπατήσεις της Χιτλερικής Γερμανίας που αδιαφορεί για το περιεχόμενο των συνθηκών ειρήνης που υπογράφηκαν μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και συνεχώς επενδύει στην οργάνωση και εξέλιξη των στρατευμάτων και της πολεμικής της βιομηχανίας.

Στην πραγματικότητα, η Ελλάδα εκείνη την περίοδο δεν βρίσκεται πουθενά στον διπλωματικό χάρτη της Ευρώπης.¹³⁷ Τα εικοσιένα πραξικοπηματικά κινήματα και οι λοιπές σύντομες δικτατορίες των προηγούμενων δεκατριών χρόνων, είχαν πλήξει σοβαρά την εικόνα της χώρας απέναντι στους αμυντικούς συμμάχους της. Η τακτική του Μεταξά στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής θεωρούνταν περίπλοκη και στόχευε στην διατήρηση μίας ουδετερότητας με παράλληλη προετοιμασία για το ενδεχόμενο της έσχατης συμμετοχής σε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο. Μία αντιφατική στάση, που από την μία αναγνώριζε τον κίνδυνο ενός επερχόμενου πολέμου και από την άλλη αδυνατούσε να τεθεί επίσημα με το πλευρό των συμμάχων της χώρας.¹³⁸

Η μόνη σταθερά που υπήρχε, ωστόσο, ήταν η φιλοβρετανική πολιτική που επιθυμούσε να ασκήσει ο Μεταξάς, καθώς όφειλε να υποβοηθήσει την αντίστοιχη στάση του Γεωργίου Β', τον οποίο συνέδεαν ισχυρές σχέσεις φιλίας, εκτίμησης και μακρινής συγγένειας με την Αγγλική Βασιλική οικογένεια. Ο τελευταίος ουδέποτε δεν έκρυψε τα βρετανικά του αισθήματα. Με την παλινόρθωση της μοναρχίας στην Ελλάδα και τα γεγονότα που οδήγησαν στην εγκαθίδρυση του καθεστώτος Μεταξά με την παράλληλη στήριξη από το πρόσωπό του, ακολουθούσε στάση που ικανοποιούσε τα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία θεωρούνταν η μεγαλύτερη ναυτική

¹³⁷ Ian Kershaw, *Μοιραίες Επιλογές – Δέκα αποφάσεις που άλλαξαν τον κόσμο, 1940 – 1941*, Αθήνα 2008, σ. 375

¹³⁸ Ian Kershaw, *ό. π.*, σ. 376

δύναμη της Ανατολικής Μεσογείου. Ως εκ τούτου, ο Μεταξάς υποχρεούταν να ακολουθήσει φιλοβρετανική πολιτική, ακόμα περισσότερο αν αναλογιστεί κανείς πως δεν υπήρξε ιδιαίτερα αγαπητός στον Ελληνικό λαό και βρισκόταν σε μειονεκτική θέση έναντι του Βασιλιά.¹³⁹

Το πραγματικό στοίχημα, όμως, για τον Μεταξά, ήταν η προσπάθεια διατήρησης μίας ουδετερότητας, μέχρι την ολική μεταστροφή της χώρας είτε με την Βρετανία είτε με τις χώρες του Άξονα, καθώς υπήρχαν ιδεολογικές συνάψεις με το ολοκληρωτικό καθεστώς του Χίτλερ αλλά και στενότεροι οικονομικοί δεσμοί.¹⁴⁰ Οι επισκέψεις του Υπουργού Ναζιστικής Προπαγάνδας, Τζόζεφ Γκαίμπελς στην Αθήνα, έδιναν αφορμή για συζητήσεις στα διπλωματικά τραπέζια της Ευρώπης.¹⁴¹ Μάλιστα, όταν τον Μάρτιο του 1939, στην δεύτερη επίσκεψη του, ο Γκαίμπελς ενημέρωνε τον Μεταξά για την ανάγκη ουδετερότητας της Ελλάδας, ο τελευταίος έγραφε στο ημερολόγιό του πως και από τις δύο πλευρές, είχε πλέον καθησυχαστεί. Από την άλλη, όμως, οι φιλοβρετανικές αποφάσεις των προηγούμενων ετών, είχαν αρχίσει να αποδίδουν. Το αγγλικό μονοπωλιακό κεφάλαιο της χώρας, σε σύγκριση με τα γερμανικά οικονομικά συμφέροντα, ήταν σαφώς ισχυρότερο, σε ποσοστό άνω του 40% την ίδια χρονική περίοδο που το αντίστοιχο γερμανικό δεν μπορούσε να ξεπεράσει το 6%. Εν συνεχεία, η πλειονότητα των κερδοφόρων επιχειρήσεων στην χώρα υπήρξαν βρετανικών συμφερόντων, κάτι που αποδεικνύεται και από επιστολές του Μεταξά προς τον Βρετανό πρέσβη, μόλις δύο χρόνια πριν από την έναρξη του πολέμου. Ακόμα και το επίπεδο μάθησης της Αγγλικής γλώσσας εμφάνιζε σημαντική άνοδο από τα προηγούμενα χρόνια.

Κρίνοντας εκ των γεγονότων της περιόδου, το Ηνωμένο Βασίλειο διαφαινόταν ως ο μόνος αξιόπιστος σύμμαχος και η πιο συνετή επιλογή για την Ελλάδα. Η Ιταλία είχε, πλέον, επίσημα εισέλθει στην σφαίρα επιρροής της Γερμανίας, η οποία, λίγες ημέρες μετά την επίσκεψη του Γκαίμπελς στην Αθήνα, τον Μάρτιο του 1939, προσάρτησε την Τσεχοσλοβακία στο Τρίτο Ράιχ, διαλύοντας ταυτόχρονα τις ελπίδες εφησυχασμού του Μεταξά.¹⁴² Παράλληλα, οι επεκτατικές βλέψεις του Μουσολίνι, που είχαν αρχίσει να φανερώνονται από την εισβολή Ιταλικών

¹³⁹ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 430

¹⁴⁰ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 430

¹⁴¹ Ian Kershaw, ό. π., σ. 376

¹⁴² Roderick Beaton, ό. π., σ. 336

στρατευμάτων στην σημερινή Αιθιοπία το 1935 και η απόφαση του Μεταξά να μην προχωρήσει στην ανανέωση του Ελληνοϊταλικού συμφώνου το 1938, που είχε υπογράψει ο Βενιζέλος και ο Μουσολίνι το 1928, δυσχέραναν σε μεγάλο βαθμό τις διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών.¹⁴³

Μέσα στο επόμενο σύντομο χρονικό διάστημα, η Ιταλία απέκτησε την εδαφική κυριότητα της Αλβανίας με σχετική ευκολία, γεγονός που σήμανε άμεσο συναγερμό στις τάξεις των Ελληνικών Ένοπλων Δυνάμεων και τον ίδιο τον Μεταξά. Το εν λόγω γεγονός, σφραγίστηκε από τις προσωπικές διπλωματικές κινήσεις του Αδόλφου Χίτλερ, ο οποίος επισύναψε στρατιωτικές συμμαχίες με την Ουγγαρία, την Ρουμανία και την Βουλγαρία, που οδήγησαν την Μεγάλη Βρετανία και την Γαλλία να εγγηθούν για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας,¹⁴⁴ γεγονός που ο Μεταξάς φαινόταν να αποδέχεται. Λίγους μήνες αργότερα, μέσα στο καλοκαίρι του 1939, ο Μουσολίνι εξέδιδε προπαγανδιστικές επιθέσεις και ψευδείς ειδήσεις στους Ιταλούς πολίτες, που προορίζονταν προς την Ελλάδα και τον Ελληνικό λαό, προετοιμάζοντας ουσιαστικά την κοινή γνώμη για τα γεγονότα του επόμενου χρόνου. Η Ελλάδα, έστω και νοητά, ήταν στο πλευρό της Μεγάλης Βρετανίας.¹⁴⁵

4.2. Ο τορπιλισμός του «Έλλη» και η είσοδος στον πόλεμο

Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1939 με την είσοδο Γερμανικών στρατευμάτων στην περιοχή της Πολωνίας, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε εκκινήσει, με τα γεγονότα να διαδραματίζονται με φρενήρεις ρυθμούς. Η Πολωνία ήταν η τρίτη κατά σειρά χώρα που προσαρτιόταν στην επιρροή του Τρίτου Ράιχ, μαζί με την Αυστρία και την Τσεχοσλοβακία. Λίγους μήνες αργότερα, κάνοντας άριστη χρήση μίας τακτικής αιφνίδιων επιθέσεων με ταχύτατες προωθήσεις στις αντίπαλες αμυντικές δυνάμεις των ευκίνητων Panzer και έχοντας ως σύμμαχο την παράλληλη στήριξη της Πολεμικής Αεροπορίας, Luftwaffe, γνωστή και ως Blitzkrieg, η Γερμανία έχει καταφέρει να κατακτήσει την Νορβηγία, τη Δανία και την αλησμόνητη κραταιά στρατιωτική δύναμη των προηγούμενων χρόνων, Γαλλία.

---

¹⁴³ Ian Kershaw, ό. π., σ. 376

¹⁴⁴ Ian Kershaw, ό. π., σ. 377

¹⁴⁵ Ian Kershaw, ό. π., σ. 377

Οι σύμμαχοι του Άξονα, Ιαπωνία και Ιταλία, ωστόσο, ακολουθούν διαφορετικές στάσεις. Από την μία, η ιμπεριαλιστική πολιτική της Ιαπωνίας, με στόχο την αναζήτηση πετρελαίου και χάλυβα στην Κίνα και τις Ινδίες, μετά την διακοπή τροφοδότησής τους από την Αμερική και την Μεγάλη Βρετανία,¹⁴⁶ αποδίδει καρποφόρα αποτελέσματα, αναγκάζοντας την Γαλλική κυβέρνηση να αποχωρήσει από την Ινδοκίνα. Από την άλλη, ο Μουσολίνι και η Ιταλία παρά το ότι έχουν αποκτήσει την κυριότητα του Αλβανικού εδάφους, ονειρεύονται την δημιουργία μίας νέας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.¹⁴⁷ Για αυτό τον λόγο, κύρια επιθυμία του Ιταλού Φασίστα είναι ο πλήρης έλεγχος της Ανατολικής Μεσογείου, κυρίαρχοι της οποίας ήταν οι Άγγλοι. Θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς, πως ο Μουσολίνι ήθελε διακαώς να εισέλθει και το δικό του όνομα δυναμικά στην συζήτηση των κατακτήσεων της Ευρώπης.¹⁴⁸

Το καλοκαίρι του 1940 υπήρξε από τα εντονότερα του Ιωάννη Μεταξά στην εξουσία της χώρας. Τα Ιταλικά σχέδια κατάκτησης της Ανατολικής Μεσογείου, που αναγκαστικά συνδέονταν με την ουδέτερη ή μη στάση της Ελλάδας για τον πόλεμο, είχαν αρχίσει να παίρνουν συγκεκριμένη μορφή.¹⁴⁹ Ο Χίτλερ δεν ενδιαφερόταν εκείνη την περίοδο για την Ελλάδα και την Ανατολική Μεσόγειο, καθώς είχε στραμμένο το ενδιαφέρον του στην μάχη της Μεγάλης Βρετανίας και την προετοιμασία της εφόδου του Γερμανικού στρατού κατά της Σοβιετικής Ένωσης.¹⁵⁰ Για αυτό τον λόγο, τον Ιούλιο διαβεβαίωσε τον Υπουργό Εξωτερικών του Μουσολίνι, Γκαλεάτσο Τσιάνο, πως η Μεσόγειος θεωρούταν ζήτημα αποκλειστικά της Ιταλίας και πως εκείνος δεν είχε καμία πρόθεση να επέμβει.

Τον Αύγουστο οι προκλήσεις της Ιταλικής πλευράς οξύνθηκαν, με τον Ιταλικό τύπο να επενδύει σε συντονισμένες επιθέσεις κατά της Ελλάδας, με απόφαση του ίδιου του Τσιάνο.¹⁵¹ Λίγες ημέρες αργότερα και συγκεκριμένα στις 15 Αυγούστου 1940, ο Ιταλός Διοικητής Δωδεκανήσων Τσεζάρε Ντε Βέκι, δίνει σαφή εντολή στον διοικητή του Ιταλικού υποβρυχίου «Ντελφίνο», ενός εμβληματικού υποβρυχίου το οποίο είχε υπηρετήσει στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο των προηγούμενων χρόνων, να τορπιλίσει το ελαφρύ καταδρομικό πλοίο του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού, «Έλλη».¹⁵² Το

¹⁴⁶ Ian Kershaw, ό. π., σ. 294

¹⁴⁷ Ian Kershaw, ό. π., σ. 369

¹⁴⁸ Ian Kershaw, ό. π., σ. 377

¹⁴⁹ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 409

¹⁵⁰ Martin Creveld, *Η Στρατηγική του Χίτλερ 1940-1941. Το Βαλκανικό Ζήτημα*, Αθήνα 2013, σ. 30

¹⁵¹ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 409

¹⁵² Ian Kershaw, ό. π., σ. 381

Ιταλικό υποβρύχιο, φαίνεται πως ξεκίνησε την αποστολή του από το προηγούμενο βράδυ, καταφτάνοντας στο νησί της Τήνου που υπήρχε αγκυροβολημένο το καταδρομικό «Έλλη», προς τιμήν των εορταστικών εκδηλώσεων της Κοίμησης της Θεοτόκου.

Έπειτα από ενδελεχείς έρευνες από δύτες του Βασιλικού Ναυτικού, έγινε γρήγορα αντιληπτό πως οι τορπίλες που χτύπησαν το καταδρομικό ήταν Ιταλικής προελεύσεως, κάτι που ο Μεταξάς ήταν ο πρώτος που πληροφορούταν.¹⁵³ Επισήμως, οι νεκροί ανέρχονταν στους εννέα, με οκτώ ναύτες και έναν υπαξιωματικό. Ο Μεταξάς, ωστόσο, διατηρούσε την ουδετερότητα της χώρας, προσπαθώντας παράλληλα να διαβεβαιώσει την Αγγλική Κυβέρνηση, που έδινε εκείνη την περίοδο την δική της εναέρια μάχη εναντίον της Γερμανίας, πως αντιστεκόταν σε κάθε επιβουλή των χωρών του Άξονα.¹⁵⁴

Η κοινή γνώμη της Ελλάδας ήταν πεπεισμένη πως η Ιταλία βρισκόταν πίσω από τον τορπιλισμό του «Έλλη», παρά την προσπάθεια του Μεταξικού καθεστώτος να αποσιωπήσει την είδηση. Μαρτυρίες από την εποχή, όπως εκείνη μίας κατοίκου της Αθήνας, με το όνομα Λούλα Schlauer, που βρέθηκε σε ημερολόγιο της εποχής, έκαναν λόγο περί «βεβαιότητας για την Ιταλική επίθεση στην «Έλλη», όπως και παρόμοιες ενέργειες στην Κρήτη».¹⁵⁵ Η συνθήκη αυτή συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη του Οκτωβρίου του 1940.

Το βράδυ της 27^{ης} προς 28^{ης} Οκτωβρίου 1940, ο Φλωρεντίνος διπλωμάτης και πρέσβης της Ιταλίας στην Ελλάδα, Εμμανουέλε Γκράτσι, καταφθάνει στην οικία του Έλληνα δικτάτορα, έχοντας στα χέρια του τελεσίγραφο, στο οποίο υπήρξε γραμμένη η επιθυμία του Μουσολίνι για ειρηνική αποδοχή των Ιταλικών στρατευμάτων από τα αντίστοιχα Ελληνικά στα Ελληνοαλβανικά σύνορα, επικαλούμενος της φιλικές σχέσεις των δύο χωρών.¹⁵⁶ Στόχος ήταν η ελεύθερη διέλευση των προαναφερόμενων στρατευμάτων στο εσωτερικό της Ελληνικής επικράτειας και η κατάληψη σημαντικών στρατηγικών σημείων της. Σε μία ολιγόλεπτη συζήτηση στην γαλλική γλώσσα, μεταξύ Γκράτσι και Μεταξά, ο τελευταίος απάντησε αρνητικά, λέγοντας πως η μόνη λύση

¹⁵³ Ian Kershaw, ό. π., σ. 381

¹⁵⁴ Στάθης Καλυβάς, ό. π., σ. 227

¹⁵⁵ Κώστας Χατζηπατέρας, Μαρία Φαφαλιού, *ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ '40-'44: ΠΟΛΕΜΟΣ-ΚΑΤΟΧΗ*, Αθήνα 1993, σ. 16

¹⁵⁶ Ian Kershaw, ό. π., σ. 381

ήταν ο πόλεμος. Μέσα σε ένα βράδυ, ο Μεταξάς, που είχε οικοδομήσει ολόκληρη την στρατιωτική και πολιτική του πορεία, προσπαθώντας να διατηρήσει την Ελλάδα σε μία ουδετερότητα, έγινε από την μία στιγμή στην άλλη, εθνικός ήρωας.¹⁵⁷

4.3. Τα οχυρωματικά έργα και η πολεμική προετοιμασία τεσσάρων χρόνων του Παπάγου

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μετά τις εκλογές του 1936 και την ανεπάρκεια του πολιτικού κόσμου να αναζητηθεί και να βρεθεί η επιβεβλημένη λύση στο χρόνιο πρόβλημα των πολιτικών αναταράξεων, ο Μεταξάς ήταν από τους ελάχιστους κομματικούς αρχηγούς που αντιλαμβάνονταν την ανάγκη ριζικής αλλαγής του στρατού της χώρας, προετοιμάζοντάς τον για πολεμικές συγκρούσεις στο μέλλον. Όταν ο Παπάγος διορίστηκε Αρχιστράτηγος από τον Μεταξά, είχε μία μόνο εντολή. Να ετοιμάσει τις ένοπλες δυνάμεις για πόλεμο.¹⁵⁸

Είναι αληθές γεγονός πως η εν λόγω προετοιμασία πραγματοποιήθηκε κάτω από συνθήκες άκρας μυστικότητας, λόγω των πενιχρών εσόδων του κράτους, αλλά και της ισχνής διπλωματικής θέσης της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό χάρτη. Ο Παπάγος, όμως, θα έλεγε κανείς, πως είχε την δυνατότητα να κινηθεί και να ζητήσει από τον Μεταξά και από το ταμείο του κράτους, ό,τι θεωρούσε εκείνος απαραίτητο για την οχύρωση και τα σχέδια επιστράτευσης σε περίπτωση πολεμικής σύγκρουσης.¹⁵⁹ Ήδη από τις αρχές ανάληψης των καθηκόντων του, ο Αρχιστράτηγος ξεκίνησε τις χρονοβόρες διαδικασίες για την τελική οχύρωση των συνόρων της χώρας προς την Βουλγαρία και την Αλβανία. Συστάθηκε ειδική επιτροπή μελετών οχύρωσης από την οποία συνεχώς ενημερωνόταν για κάθε δυνατή πρόοδο, ενώ, παράλληλα, υπήρξε ενεργός συμμετοχος στις εργασίες που γίνονταν στις επιλεγμένες περιοχές, παραδίδοντας συχνές αναλυτικές τακτικές και τεχνικές εκθέσεις στον Μεταξά, με στόχο το οχυρωματικό έργο να ολοκληρωθεί χωρίς κανένα κώλυμα.¹⁶⁰

Σε διάστημα, μόλις τριάμισι ετών, γεγονός εντυπωσιακό για ένα έργο τέτοιου βεληνεκού σε μία περίοδο τεράστιας οικονομικής δυσκολίας που αντιμετώπιζε η

¹⁵⁷ Roderick Beaton, ό. π., σ. 347

¹⁵⁸ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 13

¹⁵⁹ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 14

¹⁶⁰ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 14

χώρα, κατέστη δυνατή η κατασκευή των οχυρωματικών έργων, γνωστότερη ως «Γραμμή Μεταξά», προς τιμήν του Δικτάτορα που εμπνεύστηκε την δημιουργία της.¹⁶¹ Για την οχύρωση της χώρας προς την Βουλγαρία και την Αλβανία, ο Παπάγος είχε στην διάθεσή του πολλούς αξιωματικούς, οπλίτες, εργάτες, ιδιώτες και τεχνικούς αλλά και τις απαραίτητες πιστώσεις χρόνου, ώστε να φέρει εις πέρας το μεγάλο τούτο έργο.

Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να γίνει απόλυτα κατανοητό το μέγεθος της οχυρωματικής γραμμής, αρχικά, στην Ήπειρο, καταβλήθηκε σοβαρή προσπάθεια για την οχύρωση της νοτιής γραμμής που ένωνε την κοιλάδα της Ελαιάς με τα έλη του ποταμού Καλαμά, που αποτελούσε νευραλγική μορφολογικά περιοχή και κάλυπτε από τον Βορρά όλη την άμυνα της Ηπείρου.¹⁶² Ακριβώς πίσω από την περιοχή αυτή, προβλέφθηκαν διάφορες τοποθεσίες σε περίπτωση υποχωρητικών ελιγμών των Ελληνικών δυνάμεων. Η λογική αυτή ακολουθήθηκε και σε άλλες οχυρωματικές τοποθεσίες.

Στην Βορειοδυτική Μακεδονία, πίσω ακριβώς από την συνοριακή γραμμή της Πρέσπας και το όρος Τσάρνο, επιλέχθηκε η πρώτη τοποθεσία αμυντικής κάλυψης που περιλάμβανε σημαντικό αριθμό σκυρόδετων όπλων, διπλών πολυβόλων αντιαρματικών και ένα παρατηρητήριο αντοχής για μεμονωμένα βλήματα.¹⁶³ Στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, προς την κατεύθυνση των Βουλγάρικων συνόρων, δημιουργήθηκε, επίσης, ισχυρότατη τοποθεσία η οποία είχε μόνιμα έργα αντοχής που βρίσκονταν τοποθετημένα σε δυσπρόσιτες περιοχές. Τέλος, από το όρος Μπέλες μέχρι την εγκάρσια τοποθεσία του Νέστου ποταμού, υπήρχε αμυντική τοποθεσία δεκαεννέα συγκροτημάτων μόνιμων οχυρών που συνδέονταν με υπόγειους δρόμους και φυλάγονταν συνεχώς από οπλίτες και λοιπούς στρατιώτες.¹⁶⁴

Στην Δυτική Θράκη, Ανατολικά του ποταμού Νέστου, δημιουργήθηκαν τα οχυρά Εχίνου και Νυμφαίας που έφραζαν τις αρτηρίες προς την Κομοτηνή και την Ξάνθη, κάνοντας αρκετά δύσκολη οποιαδήποτε εχθρική εισβολή προς την εν λόγω περιοχή. Προς την περιοχή, επίσης, της Αλεξανδρούπολης, οχυρώθηκε με ενισχυμένα

¹⁶¹ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 14

¹⁶² Γ.Ε.Σ., *Ο Ελληνικός στρατός κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – Η Ιταλική εισβολή*, Αθήνα, 1960, σ. 20

¹⁶³ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 20

¹⁶⁴ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 20

σκυρόδετα έργα εκστρατείας, ένα μεγάλο γεφύρωμα αναπτύγματος 60 περίπου χιλιομέτρων.¹⁶⁵

Τέλος, στην περιοχή βορείου της Δράμας, οργανώθηκε το προγεφύρωμα Παπάδων, περίπου 20 χιλιομέτρων σε ανάπτυγμα, με κύριο στόχο την ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων προς σύνορες περιοχές.¹⁶⁶ Η «Γραμμή Μεταξά», απασχόλησε χιλιάδες εργάτες που δούλεψαν με άκρα μυστικότητα και κόστισε στο Ελληνικό κράτος περίπου 1,5 δισεκατομμύρια δραχμές, με την έκταση των οχυρών να υπολογίζεται στα 170 χιλιόμετρα.

Σε συνδυασμό με τον σχεδιασμό και την εκτέλεση των οχυρωματικών έργων, ο Παπάγος από τον Σεπτέμβριο του 1939 μέχρι και την κορύφωση των προπαγανδιστικών επιθέσεων της Ιταλίας, τον Αύγουστο του 1940, φρόντισε για την εξασφάλιση της περιοχή του Καλαμά ποταμού και της Φλατσάτας στην Δυτική Μακεδονία, με έμψυχο και άψυχο στρατιωτικό υλικό.¹⁶⁷ Η κλιμάκωση των επεισοδίων, με αποκορύφωμα τον τορπιλισμό του «Έλλη», προκάλεσαν την λήψη αντίστοιχων μέτρων άμυνας στα προαναφερόμενα μέρη, με την υπόθεση μίας επίθεσης από την Αλβανία, την κυριότητα της οποίας είχαν οι Ιταλοί.

Τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1940, λόγω της συγκέντρωσης τριών μεραρχιών Ιταλικού στρατού στα σύνορα της Ηπείρου, οι υποψίες του Παπάγου περί επίθεσης μέσω των Αλβανικών συνόρων, σχεδόν επιβεβαιώθηκαν. Για αυτό τον λόγο, εκτελώντας υπό άκρα μυστικότητα, ο Παπάγος, μέσω του Γ' Υπαρχηγού, μετέφερε τις έφεδρες δυνάμεις που βρίσκονταν στο Βουλγάρικο Θέατρο Επιχειρήσεων, προς εκείνο της Ηπείρου, με το σκεπτικό πως η Βουλγαρία θα παρέμενε ουδέτερη.¹⁶⁸ Παρόμοια ενίσχυση έστειλε και στο Θέατρο Δυτικής Μακεδονίας, απέναντι από την Κορυτσά.

Ως εκ τούτων, το απόγευμα της 27^{ης} Οκτωβρίου, λίγες ώρες προτού ο Γκράτσι κατευθυνθεί προς την οικία του Μεταξά, η γενική διάταξη των Ελληνικών δυνάμεων προς την Ήπειρο και την Δυτική Μακεδονία ήταν επαρκής με ισχυρά κλιμάκια προκαλύψεως ώστε να προβληθεί μία πρώτη αντίσταση, μέσω της οποίας θα κέρδιζε χρόνο μέχρι την άφιξη του όγκου του Ελληνικού Στρατού.¹⁶⁹ Ακόμα και με αυτό τον

¹⁶⁵ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 20

¹⁶⁶ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 20

¹⁶⁷ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 8

¹⁶⁸ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 9

¹⁶⁹ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 9

τρόπο, ο χρόνος που θα κερδιζόταν θεωρούταν πολύτιμος για την περαιτέρω επάνδρωση του στρατού στις επόμενες ημέρες.

4.4. Ιταλικά και Ελληνικά σχέδια πολέμου και οι πρώτες οδηγίες

Το Ιταλικό σχέδιο πολέμου για την εισβολή στην Ελλάδα, αποτέλεσε το σημαντικότερο ζήτημα στην σύσκεψη του Υπουργικού Συμβουλίου της Ιταλίας, με την παρουσία του Μουσολίνι, περίπου δύο εβδομάδες νωρίτερα από την προγραμματισμένη επίθεση. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του πρέσβη της Ελλάδας στην Ρώμη εκείνη την περίοδο, Ιωάννη Πολίτη, αλλά και με τις πηγές των μυστικών υπηρεσιών της Ελλάδας, η εισβολή στα Ελληνοαλβανικά σύνορα, είχε προγραμματιστεί για το διάστημα 25 με 28 Οκτωβρίου 1940.¹⁷⁰

Το σχέδιο κατά της Ελλάδας ήταν χωρισμένο σε δύο κύρια επιχειρησιακά στάδια. Το πρώτο, προέβλεπε αιφνιδιαστική επίθεση και κατάληψη της Ηπείρου με εκμηδενισμό των Ελληνικών Δυνάμεων της επικράτειας, ενώ παράλληλα θα υπήρξε η κατάληψη της Κέρκυρας και των Ιονίων νησιών. Άλλωστε μία παρόμοια ενέργεια για την κατάληψη της Κέρκυρας είχε ξανασυμβεί στο παρελθόν, το 1923, όταν ακόμα η Ελλάδα μετρούσε τις συνέπειες της από την Μικρασιατική εκστρατεία. Το δεύτερο στάδιο, απέβλεπε σε επίθεση και κατάληψη της Δυτικής Μακεδονίας με ταχεία προέλαση των Ιταλικών στρατευμάτων προς την Θεσσαλονίκη και έπειτα προς την Αθήνα, όπου ο Ιταλικός στόλος θα υποβοηθούσε την επιχείρηση με απόβαση στα ηπειρωτικά παράλια.¹⁷¹

Πιο συγκεκριμένα, το σχέδιο ακολουθούσε την λογική τήρησης αμυντικής στάσης ανατολικά της Κορυτσάς, μίας περιοχής με έντονο ελληνικό στοιχείο και επίθεσης στην νοητή γραμμή Καλπάκι – Ιωάννινα – Πρέβεζα. Σύμφωνα με τον στρατηγό Σοντού, Υφυπουργό Στρατιωτικών, η Πρέβεζα θα είχε καταληφθεί μέσα σε 15 με 20 ημέρες από την αρχή της επιχειρησιακής διεξαγωγής.¹⁷² Κατά το δεύτερο στάδιο προβλεπόταν επίθεση επί της κατεύθυνσης Κορυτσάς – Αλιάκμονα – Θεσσαλονίκης και προσπέλαση στρατευμάτων μέσω Άρτας για την Αθήνα.¹⁷³ Το

¹⁷⁰ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 6

¹⁷¹ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 6

¹⁷² *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 412

¹⁷³ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 6

πλευρό της επιθετικής προσπάθειας των Ιταλικών στρατευμάτων θα καλυπτόταν από τον Βορρά από δυνάμεις που θα βρίσκονταν στην Κορυτσά και θα τηρούσαν ενεργητική αμυντική στάση και με την προβλεπόμενη κατάληψη της Κέρκυρας θα μπορούσαν να διαμοιραστούν στο υπόλοιπο επιχειρησιακό πλάνο.

Η Ιταλική Αεροπορία θα διαδραμάτιζε εξέχοντα ρόλο καθ' όλο το χρονικό διάστημα των πρώτων ημερών καθώς θα προχωρούσε σε τακτικό βομβαρδισμό καίριων στόχων στο πεδίο μάχης αλλά και στα μετόπισθεν της Ελληνικής παράταξης. Επίσης, η Ιταλική Αεροπορία θα προχωρούσε άμεσα σε βομβαρδισμό των σημαντικότερων πόλεων της Ελληνικής Επικράτειας ώστε να ανακόψει τις συγκοινωνίες και το σχέδιο επιστράτευσης,¹⁷⁴ γεγονός που τηρήθηκε και στην διεξαγωγή της εισβολής.

Από την άλλη, ο Παπάγος και η Ελληνική πλευρά, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1939, είχαν ξεκινήσει την σταδιακή κάλυψη και εξασφάλιση με έμψυχο υλικό την περιοχή που έφτανε μέχρι και τον ποταμό Καλαμά στην Ήπειρο και εκείνη της Φλατσάτας στην Δυτική Μακεδονία, προκειμένου να μην υπάρξει ζήτημα επιστράτευσης την ύστατη στιγμή.¹⁷⁵

Όσον αφορά το σχέδιο πολέμου της Ελλάδας, η Ελληνική Κυβέρνηση από την πρώτη στιγμή είχε λάβει την απόφαση να υπεραμυνθεί του πατρίου εδάφους αποβλέποντας στην πλήρη επάνδρωση των οχυρωματικών έργων που ήταν πλησίον των Ελληνοαλβανικών και Ελληνοβουλγαρικών συνόρων με οπλίτες, αξιωματικούς και λοιπούς στρατιώτες. Σε δεύτερο στάδιο και μόνο όταν ο όγκος των περισσότερων δυνάμεων είχε συγκεντρωθεί, θα υπήρχαν συζητήσεις για επιθετικές ενέργειες και πρωτοβουλίες.¹⁷⁶ Αλλά κάτι τέτοιο, εκείνη την στιγμή, φαινόταν δύσκολο ώστε να ερευνηθεί εις βάθος η πιθανότητα αυτή.

Με το ξέσπασμα του πολέμου, ο Αρχιστράτηγος Παπάγος προχώρησε στην πρώτη τηλεφωνική διαταγή στους διοικητές των μονάδων, περνώντας την πληροφορία να ξεκινήσουν το σχέδιο επιστράτευσης που είχε καταρτισθεί. Η οδηγία περιείχε μόνο 21 λέξεις, προϊόν της άριστης προπαρασκευής του στρατού τα προηγούμενα έτη,¹⁷⁷ και

---

¹⁷⁴ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 7

¹⁷⁵ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 8

¹⁷⁶ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 8

¹⁷⁷ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 35

εντός της ο Παπάγος ανέφερε: « Από έκτης πρωινής σήμερον περιεχόμεθα εις εμπόλεμον κατάστασιν προς Ιταλίαν. Άμυνα Εθνικού εδάφους διεξάχθη βάσει διαταγών ας έχετε. Εφαρμόσατε σχέδιον επιστρατεύσεως. Παπάγος».

Ο Παπάγος , όπως και όλες οι υπηρεσίες στρατού, από τις πρώτες ημέρες που ξέσπασε ο πόλεμος, εγκαταστάθηκαν στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετάνια», μαζί με ορισμένα γραφεία που προορίζονταν για τον Πρωθυπουργό και τον βασιλιά Γεώργιο. Το ξενοδοχείο προτιμήθηκε, λόγω των μεγάλων και άνετων χώρων που παρείχε καθώς και του ασφαλούς αντιαεροπορικού καταφυγίου που διέθετε στο υπόγειό του. Θα παρέμενε στο ιστορικό ξενοδοχείο μέχρι και το τέλος του Ελληνοϊταλικού πολέμου.

4.5. Η άριστη αμυντική προσέγγιση που εξέπληξε την Ευρώπη

Η πολεμική προετοιμασία της Ελλάδας τα προηγούμενα χρόνια, εκτός από την κατασκευή καινούργιων οχυρωματικών έργων, αποτέλεσε, επίσης, αφορμή για ριζικές αλλαγές στον σχεδιασμό που υπήρχε στον στρατό. Παρά τον εμφανώς ασθενέστερο στρατιωτικό εξοπλισμό της χώρας, συγκρίνοντας τον με τις δυνάμεις του Άξονα αλλά και των υπόλοιπων κρατών της Ευρώπης, οι χειρισμοί του Παπάγου και η σωστή και σταδιακή συγκέντρωση των μέσων και όπλων που ήταν αναγκαία για την αντιμετώπιση οποιαδήποτε απειλής, απέδωσαν καρποφόρα αποτελέσματα.¹⁷⁸

Πιο συγκεκριμένα, κατά τα χρόνια 1938 μέχρι και την έναρξη των επιχειρήσεων των Ελληνοαλβανικών συνόρων, ο Παπάγος, μέσω προτροπών προς τον Μεταξά, εφοδίασε με βαρύ και ελαφρύ πολεμικό εξοπλισμό την Ελλάδα, αναθεώρησε τα σχέδια άμυνας απέναντι σε γειτονικές χώρες, που εν πολλοίς ακολουθούσαν την λογική των Βαλκανικών Πολέμων, αύξησε την θητεία στους στρατεύσιμους και υποχρέωσε τους έφεδρους σε τακτικότερες παρουσιάσεις, ειδικότερα στα Θέατρα Επιχειρήσεων της Ηπείρου και της Μακεδονίας.¹⁷⁹ Ταυτόχρονα, σε όλα τα οχυρά αλλά και τα καταφύγια για στρατιώτες και άμαχο πληθυσμό, υπήρξαν συγκεντρωμένες πολύ μεγάλες ποσότητες κονσερβών και φαγητού, ικανές να συντηρήσουν αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα άνδρες και γυναίκοι.

¹⁷⁸ Νικόλαος Δεπάστας, ό. π., σ. 16

¹⁷⁹ Γ.Ε.Σ ό. π., σ. 35

Όταν έγινε γνωστός ο τορπιλισμός του «Έλλη», η πλειονότητα των πολιτών θεωρούσε μία πολεμική σύγκρουση αναπόφευκτη, ίσως να την περίμεναν και νωρίτερα από τα τέλη Οκτωβρίου, την ίδια στιγμή που το Τρίτο Ράιχ προσαρτούσε την μία χώρα μετά την άλλη. Η τελική απόφαση της Ελλάδας να αντισταθεί, προκάλεσε ένα κύμα εθνικής λατρείας στις γυναίκες, τα παιδιά, τους ηλικιωμένους και τον ελεύθερο κόσμο και ιδιαίτερα στην Αγγλία, όπου ο Βασιλιάς Γεώργιος ΣΤ΄ και ο Πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ, έστειλαν συγχαρητήρια τηλεγραφήματα στον Μεταξά και τον Γεώργιο Β΄.¹⁸⁰

Ο ανδρικός πληθυσμός, από την άλλη, την ημέρα της απόρριψης του Ιταλικού τηλεγραφήματος ήταν λιγότερο εκδηλωτικός και ανέμενε καρτερικά την ανακοίνωση των κλάσεων που θα παρουσιάζονταν τις επόμενες ώρες με προορισμό το μέτωπο. Ο κόσμος δεν φυλαγόταν, παρά τον ανελέητο βομβαρδισμό του Τατοΐου, του Πειραιά και της Πάτρας,¹⁸¹ ούτε οργάνωναν φιλοπόλεμες παρελάσεις και οργανώσεις. Απλά χάζευαν με ψυχραιμία και απαιτούσαν ήρεμη αντιμετώπιση μίας πρωτόγνωρης κατάστασης. Η φρενίτιδα, ωστόσο, εμφανίστηκε στους σταθμούς των τρένων όταν οι κλάσεις που είχαν ανακοινωθεί μαζεύονταν προκειμένου να φύγουν για τα σύνορα. Εκεί επικρατούσε πανικός¹⁸².

Από το μέτωπο εκείνη την πρώτη ημέρα δεν κατέφθαναν πολλά νέα. Ο περισσότερος κόσμος, άλλωστε γνώριζε τις λεπτομέρειες και την χρονική ακολουθία των γεγονότων και στηρίζονταν μόνο σε σχολιασμό άλλων πηγών και πληροφοριών σχετικά με γνωστούς τους.¹⁸³ Το πρώτο πολεμικό ανακοινωθέν από τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών, είχε ήδη ακουστεί και περάσει από στόμα σε στόμα, συνοδευόμενο από τις σειρήνες και τις καμπάνες που δεν σταμάτησαν να ηχούν. «Αι Ιταλικαί στρατιωτικά δυνάμεις προσβάλλουν από τις 05:30 σήμερον τα ημέτερα τμήματα προκαλύψεως της Ελληνοαλβανικής μεθορίου. Αι ημέτεραι δυνάμεις αμύνονται του πατρίου εδάφους».¹⁸⁴ Τα λόγια αυτά μεταφέρονταν μέχρι το τέλος της ημέρας σε όλη την επικράτεια.

¹⁸⁰ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 417

¹⁸¹ Δημήτριος Σωτ. Λουκάτος, *Οπλίτης στο Αλβανικό Μέτωπο*, Αθήνα 2001, σ. 15

¹⁸² Δημήτριος Σωτ. Λουκάτος ό. π., σ. 16

¹⁸³ Δημήτριος Σωτ. Λουκάτος ό. π., σ. 16

¹⁸⁴ Κώστας Χατζηπατέρας, Μαρία Φαφαλιού, ό. π., σ. 16

Την ίδια στιγμή και πριν ολοκληρωθεί η διαδικασία επιστράτευσης, οι Ελληνικές Δυνάμεις ξηράς την 28^η Οκτωβρίου, ανέρχονταν σε 14 μεραρχίες πεζικού, 1 μεραρχία ιππικού και 3 ταξιαρχίες πεζικού, μερικά επιστρατευμένες από τον Αύγουστο του 1940.¹⁸⁵ Αρχικά, υπήρχαν 4 μεραρχίες και 2 ταξιαρχίες πεζικού, προσανατολισμένες προς τα Αλβανικά σύνορα, 5 μεραρχίες πεζικούς προς τα Βουλγάρικα σύνορα και οι υπόλοιπες δυνάμεις, μαζί με εκείνη της μεραρχίας του ιππικού αποτελούσαν την γενική εφεδρεία. Με την Ιταλική επίθεση, ωστόσο, να λαμβάνει μορφή εισβολής στους τομείς της Πίνδου και της Ηπείρου, προσαρμόστηκαν και οι προτεραιότητες της στρατιωτικής ηγεσίας στις ανάγκες του μετώπου, με δύο ακόμα μεραρχίες και μία ταξιαρχία να μεταφέρονται στο Αλβανικό Μέτωπο.¹⁸⁶

Όπως προέβλεπε το Ιταλικό σχέδιο πολέμου, η Ιταλική Αεροπορία προχώρησε σε βομβαρδισμό περιοχών της Αθήνας όπως το Τατόι και ο Πειραιάς, χωρίς ιδιαίτερα αποτελέσματα, αλλά και την πόλη της Πάτρας, όπου σημειώθηκαν πολλά θύματα άμαχου πληθυσμού, κάτι που εξόργισε τον ελληνικό λαό. Στις επόμενες ώρες και ημέρες, ακολούθησαν η διώρυγα της Κορίνθου, η ναυτική βάση της Πρέβεζας, η Κέρκυρα, η Λάρισα και πολλά μέρη της Δυτικής Ελλάδας. Μολονότι οι επιθέσεις ήταν ένας εφιάλτης για τις Ελληνικές δυνάμεις, τα περισσότερα Ιταλικά σμήνη διαλύθηκαν τις πρώτες ημέρες του πολέμου.¹⁸⁷

Μέχρι τις 5 Νοεμβρίου, οι Ιταλικές δυνάμεις προσπαθούσαν να υπερκεράσουν τις αντίπαλες Ελληνικές και να διαρρήξουν την αμυντική της τοποθέτηση, χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Ο Παπάγος και το επιτελείο στρατού, από τις πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου, έδωσαν εντολή στην 8^η Ελληνική μεραρχία που υπερασπιζόταν τα σύνορα στην Πίνδο, να υποχωρήσουν προς την δεύτερη αμυντική τοποθεσία και να απομακρυνθούν από την γραμμή Ελαίας – Καλαμά. Ο Διοικητής της 8^{ης} μεραρχίας, Χαράλαμπος Κατσιμήτρος, που είχε αναλάβει την διοίκηση της μεραρχίας από το 1938, όχι μόνο δεν υπάκουσε την εντολή Παπάγου, αλλά πληροφόρησε τους στρατιώτες του πως θα αμύνονταν του πατριου εδάφους, καθώς ήταν η τελευταία γραμμή άμυνας των συνόρων.¹⁸⁸

¹⁸⁵ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 416

¹⁸⁶ Αλέξανδρος Παπάγος, *Ο Πόλεμος 1940 -1941*, Αθήνα 1945, σ. 155

¹⁸⁷ Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 157

¹⁸⁸ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 419

Η συντηρητική αμυντική διαχείριση και απόφαση του Παπάγου, δεν ήταν, ωστόσο, λανθασμένη. Σύγχρονοι ιστορικοί και αναλυτές, διατείνονται, πλέον, πως το κύριο ζητούμενο για το Ελληνικό επιτελείο στρατού εκείνες τις ημέρες ήταν η διακοπή της πορείας που επιθυμούσαν να χαράξουν τα Ιταλικά στρατεύματα, που αναγκαστικά περνούσε από την Ήπειρο και την Θεσσαλία. Ως εκ τούτου, η απώλεια εθνικού εδάφους στα σύνορα της Πίνδου, μολονότι θα αποτελούσε πλήγμα για τις γύρω περιοχές, δεν θα είχε τόση σημασία όσο η ανακοπή του Ιταλικού στρατού και η αποτροπή της διάνοιξης των συγκοινωνιών που ένωναν την Ήπειρο και την Θεσσαλία με την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα.¹⁸⁹

Η απόφαση του Κατσιμήτρου να υπεραμυνθεί της αρχικής του θέσεως εμπειρείχε αρκετό ρίσκο, δεδομένων των υπεράριθμων Ιταλικών δυνάμεων σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα αμυντικά στρατεύματα που ακολουθούσαν πιστά τις εντολές του Αρχιστράτηγου Παπάγου, με βραδεία οπισθοχώρηση από την κύρια γραμμή αντιστάσεως περιμετρικά από το Καλπάκι. Ταυτόχρονα, αρκετές γέφυρες που βρίσκονταν στον δρόμο των Ιταλών ανατινάζονταν η μία μετά την άλλη, προκειμένου να επιβραδύνουν την προέλαση τους προς τα εσωτερικά της χώρας. Σύμφωνα, ωστόσο, με το Ιταλικό πρακτορείο πολέμου, η τακτική αυτή εμφάνισε λιγοστά αποτελέσματα καθώς τα Ιταλικά στρατεύματα είχαν ήδη φτάσει περιμετρικά της γραμμής Ελαίας – Καλαμά.

Η αποφασιστικότητα του Κατσιμήτρου, αν και αντιμετωπίστηκε με καχυποψία από τον ίδιο τον Παπάγου,¹⁹⁰ απέδωσε τα μέγιστα δυνατά αποτελέσματα για τις Ελληνικές δυνάμεις. Τα Ιταλικά ελαφρά άρματα μάχης, εξαιρετικά ευκίνητα και ικανά να προελαύνουν τις αντίπαλες αμυντικές γραμμές χρησιμοποιώντας πολυβόλα και φλογοβόλα, ουσιαστικά ακινητοποιήθηκαν στο Καλπάκι λόγω του δύσβατου εδάφους και των μεγάλων οροσειρών. Οι μάχες ήταν έντονες με αλλεπάλληλες εναέριες ρίψεις της Ιταλικής Αεροπορίας στην γραμμή άμυνας του Διοικητή Κατσιμήτρου, ο οποίος κατορθώνει να κρατήσει το Καλπάκι καταλαμβάνοντας διάφορα υψώματα, όπως εκείνο της Γκραμπάλας, δημιουργώντας στους εισβολείς αρκετές πιέσεις.

¹⁸⁹ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 418

¹⁹⁰ Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 161

Οι Ιταλικές δυνάμεις, που σύμφωνα με το πολεμικό σχέδιο, όφειλαν ήδη να έχουν καταλάβει τις περιοχές μέχρι το Μέτσοβο και να κατευθύνονται προς την Πρέβεζα, είχαν αρκεστεί σε απόβαση εκ θαλάσσης στην Ηγουμενίτσα και προώθηση ορισμένων δυνάμεων μέχρι το Μαργαρίτι Θεσπρωτίας,¹⁹¹ υπό τον φόβο να μην περικυκλωθούν από Ελληνικές δυνάμεις καθώς δεν είχε διαφυλαχτεί η τοποθεσία στο Καλπάκι. Ο Μουσολίνι δήλωνε μέσω του Υπουργού Εξωτερικών Τσιάνο, απογοητευμένος για την έκβαση της Ιταλικής εισβολής, που όλα έδειχναν να οδηγείται σε πλήρη αποτυχία από τον καλά οργανωμένο Ελληνικό στρατό. Το μέτωπο πλέον έχει σταθεροποιηθεί και από το διάστημα της 8^{ης} μέχρι της 13^{ης} Νοεμβρίου, η σταδιακή προσχώρηση των Ελληνικών δυνάμεων στην Πίνδο συνεχιζόταν.¹⁹² Ήταν πλέον έτοιμες για αντεπίθεση, περιμένοντας την αντίστοιχη διαταγή από τον Αρχιστράτηγο Παπάγου.

---

¹⁹¹ Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 161

¹⁹² Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 223

Ε' Κεφάλαιο

Η πορεία προς την συνθηκολόγηση και ο αντίκτυπος των κινήσεων και των πράξεων του Παπάγου

5.1. Η συνέχιση του Ελληνοϊταλικού πολέμου και ο Γερμανικός κίνδυνος

Η Ιταλική επίθεση εναντίον της Ελλάδας, είχε πλέον μετατραπεί σε πλήρη αποτυχία, κρίνοντας από την αντικατάσταση του Στρατηγού Πράσκα στην Διοίκηση του μετώπου από τον Στρατηγό Σόντου, που υπήρξε προσωπική απόφαση του Μουσολίνι, στις 9 Νοεμβρίου του 1940. Στην πραγματικότητα, η ετοιμότητα του ελληνικού στρατού, καθώς και η αντικειμενική δυσκολία της εδαφικής περιοχής όπου λάμβαναν χώρα οι περισσότερες μάχες, καθιστούσαν πολύ δύσκολη την προσπάθεια της Ιταλικής πλευράς για αναίμακτο αποτέλεσμα νίκης.¹⁹³

Ο Παπάγος, ήδη από το πρωί της 14^{ης} Νοεμβρίου, είχε προετοιμάσει ενδελεχές σχέδιο επίθεσης των Ελληνικών δυνάμεων προς τις περιοχές όπου μαίνονταν οι μάχες. Πιο συγκεκριμένα, στο βόρειο μέτωπο, οι δυνάμεις υπό το πρόσταγμα του Αρχιστράτηγου, επιτέθηκαν σε όλη την ζώνη από το όρο Γράμμο μέχρι και την λίμνη της Μεγάλης Πρέσπας, που κάλυπτε ανατολικά την περιοχή της Κορυτσάς. Η κύρια προσπάθεια της επιθετικής ενέργειας εφαρμόστηκε, βέβαια, στο τμήμα που υπήρξε δυσπρόσιτη περιοχή για τα Ιταλικά μηχανοκίνητα να αμυνθούν, ενώ στους υπόλοιπους τομείς, ζητήθηκε μόνο η πίεση προς τον εχθρό καθώς υπολείπονταν αρμάτων μάχης.¹⁹⁴

Σταδιακά επιτυγχάνεται η απώθηση αρκετών Ιταλών προφυλακών και την 21^η Νοεμβρίου οι Ελληνικές Δυνάμεις βρίσκονται αρκετά προωθημένες ανατολικά και δυτικά της Κορυτσάς, όπου κατακτάται την επόμενη ημέρα. Οι Έλληνες της περιοχής υποδέχτηκαν τα Ελληνικά στρατεύματα με ζητωκραυγές και χειροκροτήματα, ενώ είναι φανερό η αναταραχή των Ιταλικών δυνάμεων, καθώς άφησαν στο χωριό μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών και προμηθειών. Την ίδια μέρα καταλαμβάνονται όλα τα καίρια σημεία της κεντρικής γραμμής στο Καλπάκι, με τους Ιταλούς να έχουν οπισθοχωρήσει στην Πρέβελη,¹⁹⁵ Πρόκειται για την πρώτη συντονισμένη ήττα των

¹⁹³ Ian Kershaw, ό. π., σ. 383

¹⁹⁴ Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 227

¹⁹⁵ Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 228

δυνάμεων του Άξονα, κάτι που ήγησε σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη και την Μεγάλη Βρετανία.

Στον τομέα της Θεσπρωτίας και της υπόλοιπης Ηπείρου, η πρόχειρα οργανωμένη αμυντική γραμμή της Ιταλίας διασπάται με σχετική ευκολία και τα Ελληνικά στρατεύματα προωθούνται περιμετρικά της Κορυτσάς σε μία μορφή ενεργούς άμυνας. Από το τέλος Νοεμβρίου και έπειτα, κύριος στόχος του Παπάγου και του Μεταξά, ήταν η εξασφάλιση όσο το δυνατόν περισσότερου εδαφικού χώρου περιμετρικά από το Καλπάκι, καθώς και η προστασία από κάθε εχθρική απειλή.¹⁹⁶ Ο Μεταξάς, την ίδια στιγμή, ασκεί έντονες πιέσεις προς τον Βρετανό πρέσβη, Sir Michael Palairer, καθώς και στον Βρετανό Πρωθυπουργό, Winston Churchill, για συνδρομή της Βασιλικής Βρετανικής Αεροπορίας (RAF) και του Βασιλικού Ναυτικού (RN) σε σημαντικά στρατηγικά σημεία στην Ελληνική επικράτεια, με ελάχιστα, όμως, αποτελέσματα. Αυτό θα συνεχιζόταν και τους πρώτους μήνες του 1941, παρά την κοινή πεποίθηση των δύο κρατών πως το ζήτημα του Γερμανικού κινδύνου στα Βαλκάνια όσο μαινόταν ο Ελληνοϊταλικό πόλεμος ήταν ρεαλιστικό και υπαρκτό,¹⁹⁷

Γενικότερα, η πολιτική της Βρετανίας στις αρχές του 1941 μέχρι και την τελική επίθεση των Γερμανών στα Βαλκάνια δεν ήταν ξεκάθαρη και διαμορφώθηκε ανάλογα με τις εκτιμήσεις των προθέσεων των τελευταίων. Μία επέμβαση στα Βαλκάνια από τον Χίτλερ και ο επαναπροσδιορισμός των δυνάμεων που ο ίδιος θα χρειαζόταν για να φέρει εις πέρας την αποστολή αυτή, αφενός θα οδηγούσε στην φθορά και την διασπορά των Γερμανικών δυνάμεων, αφετέρου θα μείωνε την πίεση στην Αγγλία, η οποία πολεμούσε σε δύο μέτωπα,¹⁹⁸ Μολονότι κάτι τέτοιο για την Ελλάδα μπορεί να ήταν καταστροφικό, δεδομένου ότι η επίθεση θα προερχόταν από την φαινομενικά ουδέτερη αλλά προσκείμενη στις υποταγές του Χίτλερ Βουλγαρία και όχι από την οροσειρά της Πίνδου στην Ήπειρο, η Αγγλία όφειλε να μεριμνήσει για τα δικά της συμφέροντα.

Στο μεταξύ από τον Δεκέμβριο του 1940, το μέτωπο είχε σταθεροποιηθεί και οι περισσότερες ελληνικές μονάδες διατηρούσαν τις θέσεις που είχαν κατορθώσει να κατακτήσουν από τις ορμητικές επιθέσεις τους τον προηγούμενο μήνα, με τον

¹⁹⁶ Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 233

¹⁹⁷ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 421

¹⁹⁸ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 426

Στρατηγό Σόντου να προβαίνει συνεχώς σε νέες προσπάθειες για αντεπιθέσεις χωρίς καμία επιτυχία. Ως εκ τούτου, οι πιέσεις του Μουσολίνι στον Χίτλερ για δική του παρέμβαση στα Βαλκάνια εντατικοποιήθηκαν και οι πληροφορίες που έρχονταν στην Αθήνα για αποβίβαση Γερμανικών στρατευμάτων στην περιοχή της Ρουμανίας μόνο ενθαρρυντικές δεν υπήρξαν.¹⁹⁹ Την ίδια στιγμή, οι εκκλήσεις του Μεταξά για αποστολή περαιτέρω βοήθειας από την Αγγλία εισακούστηκαν και στις αρχές του Ιανουαρίου 1941, κάποια λιγοστά Βρετανικά στρατεύματα κατέφθασαν στην Θεσσαλονίκη.

Η επεκτατική πολιτική στα Βαλκάνια, ωστόσο, και η συνδρομή στρατιωτικής βοήθειας στην Ιταλία δεν υπήρχε στα σχέδια του Χίτλερ, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ένεκα της αναγκαίας προετοιμασίας του Γερμανικού στρατού για την επικείμενη επιχείρηση «Μπαρμπαρόσα» αλλά και του ανοικτού μετώπου με την Μεγάλη Βρετανία.²⁰⁰ Αυτό άλλαξε όταν ο Μουσολίνι πήρε την απόφαση να εισβάλει στον Ελλαδικό χώρο, με το Γερμανικό επιτελείο στρατού να καταρτίζει ένα συγκεκριμένο πλάνο κινήσεων σχετικό με την πορεία του πολέμου στα Βαλκάνια, χωρίς να υπολογίζει, όμως, στην έκβαση του Ελληνοϊταλικού πολέμου.

Προσχέδια του εν λόγω πλάνου παρουσιάστηκαν στον Χίτλερ από την Ανώτατη Διοίκηση των ένοπλων δυνάμεων της Γερμανίας τον Σεπτέμβριο του 1940, με την υπ' αριθμόν 18 οδηγία αναφορικά με την διεξαγωγή του πολέμου εκτός της Κεντρικής Ευρώπης, με την ονομασία «Μαρίτα» αλλά εγκαταλείφθηκαν γρήγορα από τον Δικτάτορα.²⁰¹ Με τον Μουσολίνι να πιέζει στα τέλη του ίδιου χρόνου τον Χίτλερ και την σταθεροποίηση του πολέμου από την Ελλάδα, ο τελευταίος αποφάσισε την επαναφορά της οδηγίας και την επανεξέτασή της από το Ανώτατο Διοικητικό Συμβούλιο των Ένοπλων Δυνάμεων, κρατώντας το ίδιο όνομα. Η ανάμιξη του Χίτλερ με τα Βαλκάνια και με την Ελλάδα είχε πλέον δρομολογηθεί.

5.2. Η επιχείρηση «Μαρίτα»

Η επιχείρηση «Μαρίτα» οργανώθηκε σε βάση δύο κύριων πυλώνων, προσκείμενων στην λογική που ακολούθησε η Ιταλία λίγους μήνες νωρίτερα, αλλά

¹⁹⁹ Ian Kershaw, ό. π., σ. 384

²⁰⁰ Ian Kershaw, ό. π., σ. 379

²⁰¹ Creveld Martin, ό. π., σ. 151

ελαφρώς τροποποιημένων. Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη και κύρια επιχειρησιακή προσπάθεια θα πραγματοποιούταν για την κατάληψη της Μακεδονίας και της ακτογραμμής του Αιγαίου, όπου τα Γερμανικά στρατεύματα θα περνούσαν έπειτα στην ενδοχώρα και θα κατέφθαναν στην Αθήνα με σχετική ευκολία, καθώς η πλειονότητα των Ελληνικών δυνάμεων θα ήταν συγκεντρωμένη στα Βουλγαρικά σύνορα. Η δεύτερη, που προστέθηκε αργότερα, εξαιτίας της αρχικής αποβίβασης Βρετανικών στρατευμάτων στην Θεσσαλονίκη και της ύπαρξης Βρετανικών βάσεων στην Κρήτη, θα αφορούσε την κατάληψη τους με την χρήση αερομεταφερόμενων μονάδων, οι οποίες περιλαμβάνονταν στον αρχικό σχεδιασμό της επίθεσης καθώς θα προσέφεραν βοήθεια στον Γερμανικό στρατό ξηράς, κατά την πρώτη επιχειρησιακή φάση.²⁰² Στην σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε για να μελετηθεί ο επιχειρησιακός σχεδιασμός, τονίστηκε η σημασία για την προσπάθεια ανεύρεσης του ασθενέστερου σημείου της γραμμής οχυρών Μεταξά που θα οδηγούσε τα Γερμανικά στρατεύματα σε ταχύτατη προώθηση προς την κοιλάδα του Αξιού ποταμού, αποκόπτοντας την Ελληνική Θράκη και προωθώντας τα στρατεύματα προς την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα.²⁰³

Για τον Χίτλερ η έκβαση του πολέμου στην Ευρώπη θα κρινόταν στην ύστατη μάχη μεταξύ του Ναζιστικού μορφώματος και του Μπολσεβικισμού, μέσω της επιχείρησης «Μπαρμπαρόσα» και για αυτό τον λόγο θεωρούσε το Βαλκανικό ζήτημα δευτερευούσης σημασίας. Επιπροσθέτως, ζήτησε την καθολική τήρηση του προαναφερόμενου σχεδιασμού, καθώς τα στρατεύματα που θα ενεργούσαν στην επιχείρηση «Μαρίτα» θα χρησιμοποιούνταν εν συνεχεία στην Ρωσία.²⁰⁴ Επικεφαλής της επιχείρησης ορίστηκε ο στρατάρχης της 12^{ης} στρατιάς, Wilhelm List, ένας αξιωματικός του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τον οποίο ο Γερμανός Δικτάτορας εμπιστευόταν ιδιαίτερα, καθώς ήταν από τους πρώτους που ανέλαβε υψηλόβαθμες διοικητικές θέσεις μετά την νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών, το καλοκαίρι του 1934.

Το Γενικό Επιτελείο Στρατού της Ελλάδας με επικεφαλής τον Παπάγου, είχε αρχίσει να εξετάζει το ενδεχόμενο επίθεσης από τον Δεκέμβριο του 1940.²⁰⁵ Σε αυτή την περίπτωση, ο όγκος των ελληνικών στρατευμάτων θα παρέμενε στο μέτωπο της Αλβανίας, γεγονός που θα καθιστούσε ιδιαίτερα αδύναμες τις ελληνικές δυνάμεις στην

---

²⁰² Creveld Martin, ό. π., σ. 148

²⁰³ Creveld Martin, ό. π., σ. 151

²⁰⁴ Creveld Martin, ό. π., σ. 161

²⁰⁵ Creveld Martin, ό. π., σ. 251

Μακεδονία και την Θράκη. Όμως, τούτη η έλλειψη στρατευμάτων, θα καλυπτόταν είτε μέσω βρετανικής βοήθειας στην Ελλάδα, είτε μέσω Τουρκικής ή Γιουγκοσλαβικής επέμβασης στη Βουλγαρία, είτε μέσω ενός συνδυασμού των δύο προαναφερόμενων.²⁰⁶

Ο Παπάγος μαζί με τον Κορυζή, που είχε ανέλθει στην εξουσία στο τέλος Ιανουαρίου 1941 μετά τον θάνατο του Ιωάννη Μεταξά, κατόρθωσαν να έρθουν σε επαφή με τον Ανώτατο Διοικητή των Δυνάμεων της Αγγλίας στη Μέση Ανατολή, στρατηγό Archibald Wavell, ώστε να υπάρξει επιπλέον διαθέσιμη στρατιωτική συνδρομή από την δική του στρατιά. Η νέα άφιξη Βρετανικών Δυνάμεων στην Ελλάδα, πραγματοποιήθηκε στις 7 Μαρτίου, αναγκάζοντας τον Χίτλερ να επισπεύσει την διαδικασία περισυλλογής των στρατευμάτων του στα Ελληνοβουλγαρικά σύνορα, που αντιμετώπιζαν προβλήματα προώθησης τους στα ενδότερα της Βουλγαρίας λόγω των καιρικών συνθηκών και της ανεπάρκειας της Βουλγαρίας να βοηθήσει στην μεταφορά τους. Όμως, με την ταυτόχρονη υπόσχεση του στην Βουλγαρία για επαρκή στρατιωτική προστασία, σε περίπτωση συγκρούσεων, προσαρτώντας ουσιαστικά τους Βαλκάνιους στο Τριμερές Σύμφωνο,²⁰⁷ το χρονικό διάστημα πιθανής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας, προσδιοριζόταν για τις αρχές Απριλίου.

Ο Παπάγος είχε στην διάθεσή του, τις παραμονές της Γερμανικής επίθεσης 18 μεραρχίες, εκ των οι 14 απασχολούσαν το Θέατρο Επιχειρήσεων στην Ήπειρο. Δεδομένων των λιγότερων αριθμητικά δυνάμεων που διέθετε η Ελλάδα, ο Αρχιστράτηγος αποφάσισε να διατηρήσει τον κύριο όγκο τους, δηλαδή και τις 14 μεραρχίες, στο Αλβανικό Μέτωπο. Οι εναπομείνουσες μεραρχίες διασπάστηκαν σε δύο διαφορετικές γραμμές άμυνας, δύο στην γραμμή Μεταξά και οι υπόλοιπες δύο μαζί με άλλες τρεις βρετανικές μεραρχίες εξοπλισμένες με μονάδες πυροβολικού και τεθωρακισμένα, ανέλαβαν την υπεράσπιση της γραμμής Αλιάκμονα. Εάν, ωστόσο, οι Γερμανοί κατόρθωναν να διασπάσουν την γραμμή άμυνας του παραπάνω σώματος στρατού, η γραμμή Μεταξά θα υπερφαλαγγίζονταν και τα ελληνικά στρατεύματα στην Αλβανία θα διέτρεχαν τον κίνδυνο να δεχθούν επίθεση και να περικυκλωθούν.²⁰⁸

²⁰⁶ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 251

²⁰⁷ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 204

²⁰⁸ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 259

5.3. Η Γερμανική επίθεση και η συνθηκολόγηση

Αντικειμενικοί στόχοι της επιχείρησης «Μαρίτα», τουλάχιστον στις αρχές του 1941, δεν υπήρχαν προδιαγραφασμένοι από την Γερμανική πλευρά. Όπως έχει σημειωθεί αρκετές φορές, το Βαλκανικό ζήτημα δεν ενδιέφερε τον Χίτλερ παρά μόνο στην πιθανότητα συμμετοχής της Βρετανίας, γεγονός το οποίο πραγματοποιήθηκε και κινητοποίησε τις δυνάμεις του Άξονα προς αυτή την κατεύθυνση. Στην περίπτωση που δύναται να παρουσιαστεί κάποιος συσχετισμός για τον Χίτλερ και την επιθυμία του να κατακτήσει την Ελλάδα, θα μπορούσε να εμφανιστεί μόνο ως δημιουργία της νοητής συνέχειας των Αρχαιοελληνικών χρόνων και του πολιτισμικού περάσματος από μία εποχή σε μία άλλη,²⁰⁹ καθώς είναι γνωστό πως τα γνωρίσματα που αντιπροσώπευαν τους τόπους της Ελλάδας, όπως η Δημοκρατία και η Φιλοσοφία, αποτελούσαν πυλώνες του Γερμανικού προπαγανδιστικού προγράμματος. Ως εκ τούτου, η κατάκτηση της Ελλάδας θα μπορούσε να παρουσιαστεί ως πανάγαθο έργο της Ναζιστικής Γερμανίας προς τους πολίτες της.

Μολονότι, λοιπόν, υπήρχαν ορισμένοι ιδεολογικοί συσχετισμοί, καθοριστική υπήρξε η απόβαση νέων Βρετανικών στρατευμάτων στην Ελληνική επικράτεια, και τούτη χρησιμοποιήθηκε ως πρόφαση για την τελική εισβολή των Γερμανικών μεραρχιών στην χώρα. Η εισβολή ξεκίνησε τις πρώτες ώρες της 6^{ης} Απριλίου 1941 και πιο συγκεκριμένα ένα τέταρτο μετά τις 05:00.²¹⁰ Ο Χίτλερ δεν τήρησε τα διπλωματικά προσχήματα πολέμου, αναμένοντας την αποδοχή ή μη ορισμένων όρων που ενδεχομένως να είχε ήδη θέσει, αλλά αρκέστηκε στην απλή πληροφόρηση πως εισέρχεται στον Ελλαδικό χώρο για την εκδίωξη των Βρετανικών στρατευμάτων.²¹¹

Οι δυνάμεις του Στρατάρχη List υπερείχαν αριθμητικά, καθώς για κάθε τρεις Γερμανούς στρατιώτες αντιστοιχούσε ένας μόνο Έλληνας. Σε συνδυασμό με την πιστή τήρηση του αστραπιαίου πολέμου (Blitzkrieg), το ανεβασμένο ηθικό των Γερμανών στρατιωτών που είχαν ήδη υπερνικήσει τις παραδοσιακές δυνάμεις του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τα καλύτερης ποιότητας άρματα που είχαν στην διάθεσή τους, η

²⁰⁹ Ian Kershaw, *ό. π.*, σ. 377

²¹⁰ *IEE*, τ. 15 (1975), σ. 443

²¹¹ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 261

κατάσταση θεωρούταν ισχνή για την Ελληνική στρατιά.²¹² Η μόνη ελπίδα ουσιαστικής άμυνας για την Ελλάδα υπήρξε η γραμμή Μεταξά, που ήταν κατασκευασμένη εν πολλοίς, σε εξαιρετικά δύσκολο εδαφικό ανάγλυφο.

Η εκκίνηση των σφοδρών κανονιοβολισμών προς την γραμμή Μεταξά και η ταχύτατη προώθηση των αρμάτων μάχης, ακολουθώντας το επιτυχημένο στρατιωτικό πλάνο ήταν δεδομένη για τους Γερμανούς, όπως έγινε και το πρωινό της 6^{ης} Απριλίου. Η πλειονότητα των Ελληνικών δυνάμεων ήταν διασκορπισμένη στα οχυρά που άντεξαν τον ισχυρό βομβαρδισμό και απέκρουσαν πολλές μικρές επιθέσεις των Γερμανών την πρώτη ημέρα μάχης. Ο List θεωρούσε σοβαρή την πιθανότητα να μην κατορθώσει να διασπάσει την άμυνα Μεταξά, αποδίδοντας μέγιστο σεβασμό και θαυμασμό στο τεχνικό κομμάτι κατασκευής των οχυρών αλλά και στους Έλληνες στρατιώτες.²¹³

Παρά την σθεναρή αντίσταση των Ελληνικών δυνάμεων στα οχυρά, η πορεία της Γερμανικής εισβολής κρινόταν στην Γιουγκοσλαβία, που μέχρι τότε παρέμενε ουδέτερη και είχε αντιπαρατάξει γραμμή άμυνας στο Βελιγράδι. Οι Γερμανοί κατόρθωσαν σε μία μόλις ημέρα να διασπάσουν την Γιουγκοσλαβική άμυνα και να προωθηθούν προς τα Σκόπια, προσεγγίζοντας από εκεί την Θεσσαλονίκη. Ως εκ τούτου, επαληθεύοντας τους φόβους του Παπάγου, οι Έλληνες στρατιώτες των οχυρών, βρέθηκαν περικυκλωμένοι και αναγκάστηκαν να καταθέσουν τα όπλα υπό έντιμες συνθήκες.²¹⁴ Το πρωί της 9^{ης} Απριλίου οι Γερμανοί βρίσκονταν στην Θεσσαλονίκη κάτι που ανάγκασε τον βασιλιά Γεώργιο Β' και τον Πρωθυπουργό Κορυζή να αναζητήσουν έγκαιρα λύσεις.

Ο τελευταίος, όντας Τραπεζικός είχε αναλάβει τον ρόλο του Προέδρου της Κυβερνήσεως που είχε δημιουργήσει ο Ιωάννης Μεταξάς μετά τον θάνατό του. Σε συνεργασία με τον Υπουργό Μανιαδάκη, έκανε συνεχώς συνεδριάσεις, την ώρα που οι Γερμανοί προχωρούσαν προς την Αθήνα. Στις 18 Απριλίου μετά από κατ' ιδίαν συνομιλία με τον βασιλιά Γεώργιο μέσα σε ένα έντονο κλίμα που διαπληκτίστηκαν λεκτικά οι δύο άνδρες αντιπαραβάλλοντας διαφορετικές απόψεις για την έκβαση της Ελληνικής άμυνας, ο πρώην Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας οδηγήθηκε προς το σπίτι

²¹² Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 261

²¹³ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 262

²¹⁴ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 264

του στην Λεωφόρο Κηφισιάς 51 και ύστερα από λίγη ώρα με μία σφαίρα στο κεφάλι αυτοκτόνησε.²¹⁵ Την είδηση μετέφερε στον βασιλιά, ο διάδοχος Παύλος, που είχε σταλεί από τον Γεώργιο στην οικία του Κορυζή, για να συνομιλήσει με τον ίδιο και να αιτιολογηθεί η στάση του Πρωθυπουργού στην τελευταία συνεδρίαση.

Δύο ημέρες αργότερα, εκτυλισσόταν ένα από τα πιο παράξενα γεγονότα, όχι μόνο της Ελληνικής αντίστασης στους Γερμανούς, αλλά γενικότερα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Στρατηγός Γεώργιος Τσολάκογλου, πολεμώντας ουσιαστικά σε δύο μέτωπα έχοντας αναλάβει την Διοίκηση της Στρατιάς στην Δυτική Μακεδονία και τη Θράκη, συνεννοείται με τον Μητροπολίτη Ιωαννίνων, τον Αντιστράτηγο Δεμέστιχα και τον υποστράτηγο Μπάκο και συναντιέται με τον Διοικητή της 1^{ης} μεραρχίας Panzer, Στρατηγό Serr Dietrich με σκοπό την υπογραφή ενός πρώτου πρωτοκόλλου ανακωχής.²¹⁶ Το γεγονός αυτό προκάλεσε γενική αναταραχή στο κεντρικό επιτελείο στρατού, καθώς υπήρχε σαφής και ρητή εντολή από τον Παπάγου και τον Γεώργιο Β΄ σε συνέχιση της αμυντικής διαχείρισης, όσο δυσοίωνη και να μετατρεπόταν η κατάσταση. Η πρώτη υπογραφή της ανακωχής έγινε μετά την πραξικοπηματική απομάκρυνση του Διοικητή Στρατιάς Ηπείρου, Αντιστράτηγου Πιτσικά και πραγματοποιήθηκε στην Λάρισα της 21^{ης} Απριλίου και εν συνεχεία υπήρξε μία δεύτερη στην πόλη της Θεσσαλονίκης, δύο ημέρες αργότερα, υπό την παρουσία του Γερμανού Στρατηγού Jodl και του Ιταλού Στρατηγού Ferrero. Η δεύτερη συνθηκολόγηση ουσιαστικά επισημοποιούσε την άνευ όρων παράδοση του Ελληνικού στρατού στον αντίστοιχο Γερμανικό.²¹⁷

Ο Παπάγος εκείνες τις ημέρες στην Αθήνα αδυνατούσε να αποδεχτεί την πραγματικότητα. Μάλιστα, σε επιστολή του προς τον Στρατηγό Πιτσικά, μία ημέρα πριν την αντεθνική πράξη του Τσολάκογλου, φαίνεται να αντιλαμβάνεται την αντικειμενική δυσκολία συνέχισης του αγώνα, αλλά αρνείται να συλλογιστεί την οποιαδήποτε υποταγή στον εχθρό από τους στρατιώτες των μεραρχιών του Πιτσικά,²¹⁸ αναφέροντας συνεχώς τον ηρωισμό του Ελληνοαλβανικού μετώπου, λίγους μήνες νωρίτερα. Στην πληροφόρηση του γεγονότος, ο Αρχιστράτηγος αποστέλλει νέο τηλεγράφημα στον Διοικητή, μνημονεύοντας το χρονικό των πράξεων του

²¹⁵ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 445

²¹⁶ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 267

²¹⁷ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 268

²¹⁸ Αλέξανδρος Παπάγος *ό. π.*, σ. 337

Τσολάκογλου και ζητώντας την άμεση αντικατάστασή του. Το τηλεγράφημα, ωστόσο, δεν καταφθάνει ποτέ στα χέρια του Πιτσικά, ο οποίος πριν λίγες ώρες είχε απομακρυνθεί από την Διοίκηση της Στρατιάς Ηπείρου.²¹⁹ Η ολοκληρωτική κατάληψη της Ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν από τότε ζήτημα ημερών.

---

²¹⁹ Αλέξανδρος Παπάγος ό. π., σ. 239

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η κατάληψη της χώρας από τους Γερμανούς

6.1. Η είσοδος στην Αθήνα και η επινίκια παρέλαση

Η υπερφαλάγγιση της γραμμής Μεταξά από τα Γερμανικά στρατεύματα που προέρχονταν από τα Σκόπια, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την τελική έκβαση της Γερμανικής εισβολής, που, σφραγίστηκε, εν πολλοίς, από την συνθηκολόγηση του στρατηγού Γεώργιου Τσολάκογλου. Ο ίδιος, αρκετά χρόνια μετά το συμβάν, αναγράφοντας τις στιγμές εκείνες στο προσωπικό του ημερολόγιο, διατεινόταν πως η πράξη του στόχευε στην προστασία του Ελληνικού λαού και στρατού και όχι στην αντεθνική αποδοχή των όρων του εχθρού.²²⁰ Στην πραγματικότητα, ο ελληνικός λαός εμφανιζόταν δυστυχισμένος και απλά ανέμενε τον κατακτητή στην πρωτεύουσα, αφού τα νέα είχαν μαθευτεί πολύ γρήγορα.

Η Ελληνική Κυβέρνηση μαζί με τον βασιλιά Γεώργιο, έχουν ήδη αναγκασθεί να μεταφερθούν στην Κρήτη, μέσω ενός υδροπλάνου, όπου θα συνέχιζαν τον αγώνα, μέχρι την νέα απομάκρυνσή τους κατά την διεξαγωγή της επιχείρησης «Ερμής». Η κυριότητα της διοίκησης της Αθήνας, πλέον, εν αναμονή της άφιξης των Γερμανών, είχε περάσει στον Στρατιωτικό Διοικητή Αττικοβοιωτίας, Χρήστο Καβράκο, που εξέδιδε μήνυμα προς τους πολίτες της πρωτεύουσας να παραμείνουν στα σπίτια τους.²²¹ Η κίνηση στους δρόμους της Αθήνας μειώθηκε αισθητά και για πολλές ώρες από το απόγευμα και έπειτα, με δυσκολία ακουγόταν βηματισμός στους κεντρικούς δρόμους.

Μέσα σε αυτό το βαρύ κλίμα, οι Αθηναίοι είχαν κλειστεί στα σπίτια τους και ήταν αποφασισμένοι να υποδεχτούν τον εχθρό με σιωπή και περιφρόνηση, όσο αυτό μπορούσε να έχει κάποιο αντίκτυπο στην εξωτερική εικόνα τους.²²² Η πιο εφιαλτική νύχτα υπήρξε εκείνη μεταξύ της 26^{ης} και 27^{ης} Απριλίου, όταν από το Ραδιόφωνο των Αθηνών διαδιδόταν η είδηση πως οι Γερμανοί στρατιώτες βρίσκονταν περιμετρικά της πόλης των Αθηνών, καλώντας τους πολίτες να παραμείνουν σε κλειστούς χώρους. Ο Ανδρέας Σταματόπουλος, ένας Κερκυραίος που είχε έρθει τις προηγούμενες ημέρες στην Αθήνα με την οικογένεια του για προσωπικές δουλειές και

²²⁰ Συλλογικό Έργο, *Η Γερμανική εισβολή στην Ελλάδα*, τ.2, Αθήνα 2009, σ. 19

²²¹ Συλλογικό Έργο, τ.2 (2009), σ. 33

²²² *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 451

κατοικούσε σε κεντρικό ξενοδοχείο επί της οδού Σταδίου, εξιστορούσε για εκείνη την νύχτα: «(..) Λίγο μετά τα μεσάνυχτα ακούστηκε από την Σταδίου ένας συνεχής θόρυβος από οχήματα που ήταν τα τελευταία τμήματα του ΒΕΣ, που υποχωρούσαν προς την Κόρινθο. Εκείνο το βράδυ κανείς δεν κοιμήθηκε, ξαγρυπνισμένοι ήμασταν στα σπίτια μας σιωπώντας, αναμένοντας τις εξελίξεις. Όταν ξημέρωσε μία γκριζα μηχανή με διπλωμένη την σβάστικα από πίσω, πέρασε με ταχύτητα την πλατεία Ομονοίας με κατεύθυνση προς το Σύνταγμα. Αισθανθήκαμε έναν κόμπο στο λαιμό μας. Είχαμε πλέον κατοχή».²²³

Πράγματι, το πρωί της Κυριακής 27 Απριλίου 1941, στις 08:00, μοτοσυκλετιστές και τεθωρακισμένα οχήματα της 2^{ης} Μεραρχίας Panzer με επικεφαλής τον Φριτς Ντίρφλικ, εισήλθαν στην Αθήνα από τα Βόρεια Προάστια. Λίγο πριν τις 09:00, οι άνδρες ενός άλλου μηχανοκίνητου αποσπάσματος του Λοχαγού Λιάκομι, έφθασαν στα προπύλαια της Ακρόπολης και ύψωσαν την Ναζιστική σημαία στον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης, ενώ η κατάληψη των κύριων σημείων της Αθήνας, ολοκληρωνόταν στις εγκαταστάσεις του Ραδιοφωνικού Σταθμού στο Ζάππειο, όπου μεταδόθηκε ένα μήνυμα στα Γερμανικά απευθυνόμενο στον Αδόλφο Χίτλερ.²²⁴

Λίγο πριν την συντονισμένη είσοδο των Γερμανών στην πόλη, περίπου στις 07:30 το πρωί, δύο κρατικά αυτοκίνητα είχαν ήδη φτάσει στους Αμπελοκήπους, στην βόρεια είσοδο της Αθήνας και πιο συγκεκριμένα στο ύψος της έπαυλης Θών, που είχε χτίσει ο Βαυαρός λογιστής και λόγιος Καρλ Φρίντριχ Θών ο οποίος ήρθε στην Ελλάδα με την ακολουθία του Όθωνα. Τα οχήματα μετέφεραν την επιτροπή για την τελετή παράδοσης της πόλης, την οποία αποτελούσαν ο Χρήστος Καβράκος, ο Νομάρχης Αττικοβοιωτίας Κωνσταντίνος Πεζόπουλος, ο Δήμαρχος Αθηνών Αμβρόσιος Πλύτας και ο Δήμαρχος Πειραιώς Μιχάλης Μανούσκος.²²⁵ Μαζί τους, ως διερμηνέας, ο γερμανομαθής Συνταγματάρχης Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Στις 10:45, ενώ είχαν ήδη καταφθάσει Γερμανοί απεσταλμένοι στην περιοχή, αφίχθηκε στο σημείο ο Συνταγματάρχης Φον Σόφεν και κατευθύνθηκε στο μέρος των ανθρώπων της ελληνικής επιτροπής, όπου χαιρέτησε με σεβασμό σε στρατιωτικό ύφος, ακολουθώντας, έπειτα, τους άνδρες στο καφενείο που βρισκόταν λίγα μέτρα παρακάτω, στην γωνία Κηφισίας και Φειδιππίδου. Εκεί, σε ένα μικρό τετράγωνο

²²³ Συλλογικό Έργο, τ.2, (2009), σ. 34

²²⁴ Συλλογικό Έργο, τ.2, (2009), σ. 35

²²⁵ Συλλογικό Έργο, τ.2, (2009), σ. 35

τραπέζι, πάνω στο οποίο με το ζόρι χωρούσαν όλα τα καπέλα των ανδρών, θα υπογραφόταν η παράδοση των πόλεων Αθηνών και Πειραιά.

Ο Κωνσταντίνος Κανελλόπουλος, απήθυνε στα Γερμανικά τον λόγο που είχε ετοιμάσει η επιτροπή, που ανέφερε ότι «Αι τοπικάί, πολιτικάί, στρατιωτικάί αρχαί δηλούν προς τον Διοικητή των Γερμανικών στρατευμάτων ότι αι πόλεις Αθηνών και Πειραιώς και ανοχύρωται είναι και ουδεμία προτίθενται να αντιτάξουν στρατιωτική αντίστασιν εις την κατοχή». ²²⁶ Με αυτό τον τρόπο και την συμβολική κίνηση του Δημάρχου Αθηνών, Πλύτα, να δώσει τα κλειδιά της πόλης στον Φον Σόφεν, ολοκληρώθηκε η συνάντηση και κατευθείαν αρκετές μηχανές και κάποια μεγάλα αστραφτερά αμάξια των Γερμανών έφευγαν για την κάλυψη όλων των εισόδων της πόλης.

Δύο ημέρες αργότερα, μετά από διαρκείς συζητήσεις για τον σχηματισμό της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης, είχαν ακουστεί αρκετά ονόματα. Προτάθηκε η θέση, αρχικά στον Καβράκο, ο οποίος αρνήθηκε αλλά αξιοποιήθηκε στην θέση του Διευθυντή Γεωργικών Συνεταιρισμών. Η απόφαση, όμως, δεν θα ήταν τόσο σημαντική για τους Γερμανούς, διότι η θέση περισσότερο μία τυπικότητα παρομοίαζε παρά κάτι άλλο. ²²⁷ Έτσι, στις 29 Απριλίου ο Γεώργιος Τσολάκογλου αναλάμβανε την θέση του πρωθυπουργού στην πρώτη κατοχική κυβέρνηση και την επόμενη ημέρα τηρήθηκε κατάπαυση πυρός σε όλη την Ηπειρωτική Ελλάδα. Αμέσως, πολλά τμήματα της μεραρχίας Panzer και αρκετά των ορεινών δυνάμεων συγκεντρώθηκαν στα περίχωρα της πρωτεύουσας για λόγους ανασυγκρότησης. ²²⁸

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 3 Μαΐου 1941, πραγματοποιήθηκε η επινίκια παρέλαση των κατοχικών στρατευμάτων σε κεντρικούς δρόμους της Αθήνας, την οποία παρακολούθησαν ο Στρατάρχης List και ο Διοικητής των μονάδων της Luftwaffe στην Ελλάδα, Πτέραρχος von Richthofen. Η πλειονότητα του κόσμου που παρακολούθησε την παρέλαση προερχόταν από φιλογερμανικές οργανώσεις που είχαν δημιουργηθεί την δεκαετία του 1930 και ελάχιστους Αθηναίους που είχαν άφησαν τα σπίτια τους για να καλωσορίσουν τους κατακτητές. Οι περισσότεροι, ωστόσο, παρέμεναν εντός των τεσσάρων τοίχων των σπιτιών τους. ²²⁹ Η παρέλαση περνούσε

²²⁶ Συλλογικό Έργο, τ.2 (2009), σ. 35

²²⁷ ΙΕΕ, τ. 15 (1975), σ. 452

²²⁸ Συλλογικό Έργο, τ.2 (2009), σ. 36

²²⁹ Συλλογικό Έργο, τ.2 (2009), σ. 37

συμβολικά από το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, όπου μερικοί εκ των προαναφερόμενων Αθηναίων καλωσόρισαν τους Γερμανούς στην πόλη με δάφνες και στεφάνια ελιάς. Την ίδια μέρα, ανακοινώθηκε από τους Γερμανούς, πως όλοι οι αιχμάλωτοι πολέμου θα απελευθερώνονταν.

6.2. Η επιχείρηση «Ερμής» και η πλήρης κατάληψη της χώρας

Μετά την επιχείρηση «Μαρίτα» και την κατάληψη της Ηπειρωτικής Ελλάδας από τους Γερμανούς, το ενδιαφέρον του Χίτλερ και των στρατιωτικών διοικητών των Γερμανικών δυνάμεων στράφηκε στο νησί της Κρήτης, που απλωνόταν σε ένα ξεχωριστό σημείο στην Ανατολική Μεσόγειο. Εξαιτίας της ιδιαίτερης γεωγραφικής της θέσης, η κατάληψη της Κρήτης θα μπορούσε να αποτελέσει την σημαντικότερη βάση του Γερμανικού Ναυτικού και της Αεροπορίας στο ανοικτό μέτωπο με την Μεγάλη Βρετανία για την τελική κυριαρχία της Ανατολικής Μεσογείου.²³⁰

Αξίζει να αναφερθούν δύο πιθανές ερμηνείες της απόφασης του Χίτλερ να αναμειχθεί με το ζήτημα της Κρήτης. Αρχικά, δεδομένης της πολεμικής προετοιμασίας για την είσοδο στην Σοβιετική Ένωση, μίας εκτεταμένης γεωγραφικά περιοχής με πληθώρα ορυκτού πλούτου, που θα μπορούσε να εφοδιάσει τα στρατιωτικά μηχανοκίνητα οχήματα του Κόκκινου Στρατού, κάθε επιπρόσθετη προμήθεια πετρελαίου και λοιπών καύσιμων υλών για την Wehrmacht θα αποτελούσε ουσιαστική βοήθεια στο εγχείρημά τους. Η Ρουμανία, που εισήλθε στην σφαίρα επιρροής των χωρών του Άξονα, διέθετε μεγάλη ποσότητα στρατιωτικού εξοπλισμού και πετρελαίου, η μεταφορά των οποίων αναγκαστικά θα διαπερνούσε από τα Δαρδανέλια. Υπό αυτή την λογική, η κατάληψη της Κρήτης θα εκμηδένιζε τις πιθανότητες ανάμιξης της Αγγλίας στην διαδικασία μεταφοράς.²³¹

Ο δεύτερος λόγος, προσιδιάζει περισσότερο αστική ιστορία μύθου και αποτελεί σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ ιστορικών αναλυτών μέχρι και σήμερα. Ο γνωστός πιλότος κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και εξέχον μέλος του Ναζιστικού κόμματος από την άνοδο του στην Γερμανική εξουσία, Hermann Göring, είχε αναλάβει από το 1935 την πολεμική αεροπορία της Ναζιστικής Γερμανίας και επιθυμούσε

²³⁰ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 271

²³¹ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 273

διακαώς να βρεθεί ένας τρόπος σωστής εκμετάλλευσης των Γερμανικών βομβαρδιστικών σε μία επιχείρηση μεγάλης κλίμακας.²³² Για αυτό τον λόγο, με την βοήθεια του Διοικητή της μεραρχίας αλεξιπτωτιστών της Luftwaffe, Karl Student, κατέστρωσε ένα φιλόδοξο σχέδιο μάχης μόνο με αερομεταφερόμενες δυνάμεις.

Το σχέδιο αφορούσε αποκλειστικά το νησί της Κρήτης, λόγω του κυλινδρικού σχήματος που είχε²³³ και θεωρούταν πρωτοποριακό για επιχείρηση οποιασδήποτε πολεμικής αεροπορίας. Ο Göring δεν άργησε να αντιληφθεί την σημασία της ευκαιρίας που του εμφανιζόταν, προκειμένου να ανελιχθεί στον κλειστό κύκλο των ανθρώπων του Χίτλερ,²³⁴ μια αέναη νοητή μάχη μεταξύ των υψηλόβαθμων στελεχών και Υπουργών της Ναζιστικής μηχανής. Αυτός ήταν και ο αστικός μύθος, η διαρκής, δηλαδή, μάχη μεταξύ των υψηλόβαθμων στελεχών της Ναζιστικής Γερμανίας.

Μολαταύτα, το εν λόγω σχέδιο ήταν αρκετά απλό. Οι δυνάμεις που θα δίνονταν στον Student προκειμένου να φέρει εις πέρας την αποστολή, θα μεταφέρονταν στην Κρήτη με τα μεταγωγικά αεροσκάφη του ενδέκατου αεροπορικού σώματος και θα χρησιμοποιούνταν ως αλεξιπτωτιστές. Η ρίψη των συγκεκριμένων στρατιωτών - αλεξιπτωτιστών θα γινόταν σε τρεις περιοχές της Κρήτης. Αρχικά, στον δυτικό τομέα κοντά στο Μάλεμε Χανίων, έπειτα, στον κεντρικό τομέα κοντά στο Ρέθυμνο και, τέλος, στον ανατολικό τομέα κοντά στο Ηράκλειο. Σε κάθε μία από τις προαναφερθείσες περιοχές, υπήρχε ήδη ένας διάδρομος προσγείωσης – απογείωσης, που θα έπρεπε αρχικά να καταληφθεί και έπειτα να χρησιμοποιηθεί για την προσγείωση αεροσκαφών τα οποία θα μετέφεραν στρατιωτικές ενισχύσεις και βαρύ εξοπλισμό.²³⁵

Η παρουσίαση του τολμηρού επιχειρησιακού σχεδιασμού παρουσιάστηκε στον Χίτλερ την ίδια μέρα που ο στρατηγός Τσολάκογλου συνθηκολόγησε με τις Γερμανικές δυνάμεις. Ο Δικτάτορας δεν δίστασε καθόλου να προχωρήσει στην υλοποίηση του σχεδίου, εκδίδοντας λίγες ημέρες αργότερα την υπ' αριθμόν 28 κατευθυντήρια εντολή για τον πόλεμο εκτός της Κεντρικής Ευρώπης, με κωδική ονομασία «Ερμής».²³⁶ Το όνομα επιλέχτηκε λόγω των ιδιαίτερων γνωρισμάτων του σχεδίου, όμοιο του οποίου δεν είχε ξαναδοκιμαστεί ποτέ σε πεδίο μάχης στο παρελθόν.

²³² Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 274

²³³ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 274

²³⁴ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 275

²³⁵ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 277

²³⁶ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 276

Ωστόσο, ο Χίτλερ κατά την σύσκεψη που είχε με τους υπόλοιπους στρατιωτικούς συμβούλους του επισήμανε την αναγκαία προϋπόθεση να προχωρήσει η οργάνωση της επιχείρησης «Μπαρμπαρόσα», χωρίς ο «Ερμής» και οποιαδήποτε άλλη επιχειρησιακή δραστηριότητα να αποτελέσουν εμπόδια στην είσοδο του στην Σοβιετική Ένωση.

Η επιχείρηση «Ερμής» είχε ημερομηνία εκκίνησης την 20 Μαΐου 1941 και υπό τον έλεγχο του Διοικητή Student περιβλήθηκαν δύο μεραρχίες, η 7^η και η 5^η Ορεινή.²³⁷ Οι Γερμανοί αλεξιπτωτιστές – στρατιώτες, ξεκίνησαν την κάθοδο τους στο νησί της Κρήτης, όπου τους περίμενε μία διασκορπισμένη αμυντική γραμμή 40.000 ανδρών, πολλοί εκ των οποίων είχαν καταφύγει στο νησί μαζί με την απομάκρυνση των Βρετανικών δυνάμεων από την Κόρινθο και την Καλαμάτα, λίγες ώρες πριν την έλευση των Γερμανών στην πρωτεύουσα. Δεν υπήρχαν, ωστόσο, μόνο Έλληνες που μάχονταν υπέρ της ελευθερίας του ιστορικού νησιού αλλά άνδρες και δυνάμεις από την Μεγάλη Βρετανία την Νέα Ζηλανδία και την Αυστραλία. Συγκινητική υπήρξε, μάλιστα, η στάση των ντόπιων κατοίκων των περιοχών, που συμμετείχαν και εκείνοι στην προσπάθεια της αντίστασης, χρησιμοποιώντας γεωργικά εργαλεία, τουφέκια με φυσίγγια από τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, δρεπάνια, μαχαίρια και πέτρες.²³⁸

Παρά τον λεπτομερή σχεδιασμό της επιχείρησης και την άτακτη και πρόχειρη αμυντική αντιμετώπιση Ελλήνων και μη κατοίκων και ανδρών του νησιού, η αντίσταση έφερε αποτελέσματα, καθώς μόνο την πρώτη ημέρα έχασαν την ζωή τους περισσότεροι 1.800 Γερμανοί αλεξιπτωτιστές.²³⁹ Σε αυτό ήταν ιδιαίτερα σημαντική η συνδρομή του Βασιλικού Ναυτικού της Μεγάλης Βρετανίας, που δεν επέτρεψε την εύκολη προσγείωση των αλεξιπτωτιστών ανάμεσα από τα σημεία του Ρέθυμνου και του Ηρακλείου. Οι ειδήσεις αυτές και η ανατροπή της κατάστασης και των σχεδίων στην Ανατολική Μεσόγειο για ακόμα μία φορά, έβρισκε το Βερολίνο σοκαρισμένο.

Μολονότι υπήρξαν ορισμένα εντυπωσιακά αποτελέσματα για τα συμμαχικά στρατεύματα, η επόμενη ημέρα είχε διαφορετικό πρόσημο στον τελικό απολογισμό. Οι αλεξιπτωτιστές του Student κατέλαβαν τον διάδρομο προσγείωσης – απογείωσης του αεροδρομίου του Μάλεμε στα Χανιά, καταφέροντας να προσγειώσουν τα αεροπλάνα που μετέφεραν την 5^η Μεραρχία και βαρύ στρατιωτικό εξοπλισμό.²⁴⁰ Οι επόμενες ώρες

²³⁷ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 279

²³⁸ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 280

²³⁹ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 280

²⁴⁰ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 280

υπήρξαν κρίσιμες, δεδομένης της κατάληψης ενός εκ των αεροδρομίων. Το Βασιλικό Ναυτικό συνέχιζε την αμυντική διαχείριση των εναέριων χώρων πλησίον των λιμανιών, αλλά η σύγκρουση με την υπέρμετρη δύναμη της Luftwaffe θεωρούταν μάταια.²⁴¹ Οι ιδανικές καιρικές συνθήκες, ο καθαρός ουρανός και η απουσία μεγάλων κυμάτων αέρα συντέλεσαν στην τελική επικράτηση τη Γερμανικής Πολεμικής Αεροπορίας, οι πιλότοι της οποίας κατόρθωσαν να βυθίσουν έξι καταδρομικά και άλλα τέσσερα αντιτορπιλικά πλοία των Συμμάχων.

Τα Χανιά καταλείφθηκαν από τις Γερμανικές δυνάμεις στις 27 Μαΐου μαζί με το λιμάνι της Σούδας. Η απόσυρση των Βρετανικών δυνάμεων από την Κρήτη είχε ήδη αρχίσει, ενώ δύο ημέρες αργότερα ο διάδρομος προσγείωσης – απογείωσης στο Ηράκλειο τέθηκε και αυτός υπό τον έλεγχο των Γερμανών αλεξιπτωτιστών και στρατιωτών.²⁴² Την 1^η Ιουνίου 1941 ολοκληρωνόταν η πλήρης κατάληψη του νησιού και της Ελληνικής επικράτειας, ενώ οι τελευταίοι άνδρες από την Βρετανική οπισθοφυλακή επιβιβάζονταν σε ένα σκάφος κοντά στο λιμάνι των Σφακίων και αποχωρούσαν από το νησί. Η κατάληψη του Ελλαδικού χώρου σήμανε και τον τερματισμό των επιχειρησιακών σχεδιασμών και εκτελέσεων στην Ανατολική Μεσόγειο για τον Χίτλερ και τις δυνάμεις του Άξονα. Πλέον, το ενδιαφέρον του ήταν στραμμένο προς την ολοκλήρωση του σχεδιασμού της επιχείρησης «Μπαρμπαρόσα».²⁴³

---

²⁴¹ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 281

²⁴² Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 282

²⁴³ Creveld Martin, *ό. π.*, σ. 281

Επίλογος

Η συγγραφή της Διατριβής Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης με κεντρικό θέμα την προετοιμασία της Ελλάδας για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις στρατιωτικές συνθήκες που επισφράγισαν την αναγκαιότητα ανάδειξης του τρόπου σκέψης και δράσης του Αρχιστράτηγου Παπάγου τα ζοφερά χρόνια που ακολούθησαν από τις εκλογές του 1936, υπήρξε μία απαιτητική διαδικασία. Μολονότι, το θέμα των Παγκόσμιων πολεμικών συγκρούσεων, έχει ήδη μελετηθεί επισταμένως και θα συνεχιστεί να μελετάται, η χρονική ακολουθία των γεγονότων που οδήγησαν στην τελική ανάληψη της εξουσίας από τον Ιωάννη Μεταξά, τον Αύγουστο του 1936, καθώς και η σημαντικότερη δράση του Αλέξανδρου Παπάγου μέχρι και την τελική αναμέτρηση με τον Ιταλικό στρατό, τον Οκτώβριο του 1940, δεν διαθέτει έντονη παρουσία στους ιστορικούς κύκλους και τις αντίστοιχες μελέτες.

Η παραπάνω Διατριβή είχε σκοπό αφενός την κατανόηση του πολιτικού κόσμου της εποχής της δεκαετίας του 1930, ο οποίος εμφάνιζε συνεχή εναλλαγή προσώπων στην εξουσία με έντονη την δυσαρέσκεια του λαού και των στρατιωτικών, και αφετέρου την ανάδειξη της προσωπικότητας του Αλέξανδρου Παπάγου, που με αποφασιστικότητα και άριστη γνώση των πολεμικών συνθηκών της υπόλοιπης Ευρώπης, κατόρθωσε να οργανώσει με επιτυχία την αμυντική προσπάθεια της Ελλάδας απέναντι στους Ιταλούς, προϊόν της άριστης προπαρασκευής των προηγούμενων ετών.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι εντός της ΔΜΕ, γίνεται προσπάθεια καταγραφής των κυριότερων γνωστών ή άγνωστων γεγονότων της προαναφερθείσας χρονικής περιόδου, ενώ, κατά το πρώτο ήμισυ της Διατριβής, παρουσιάζεται εκτενώς τόσο η πολιτική κατάσταση της χώρας, όσο και οι σημαντικότερες δράσεις του Αλέξανδρου Παπάγου στον αμυντικό σχηματισμό της χώρας κατά το δεύτερο ήμισυ της. Η εργασία, ολοκληρώθηκε με την εξιστόρηση της κατάληψης της Ελληνικής επικράτειας από τους Γερμανούς και την αντεθνική πράξη του Γεώργιου Τσολάκογλου, με την υπογραφή των άνευ όρων συνθηκολογήσεων, την ίδια στιγμή που ο Αλέξανδρος Παπάγος και ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ προσπαθούσαν να διατηρήσουν την αμυντική επιχείρηση.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Περιοδικά

«28^η Οκτωβρίου. Μία Ανθεκτική Επέτειος», στο «*Ιστορία Εικονογραφημένη*» τχ. 640 (2021)

«Έλληνες και Ιταλοί το 1940. Η Ψυχολογία των Αντιπάλων», στο «*Ιστορία Εικονογραφημένη*» τχ. 605 (2018)

«Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940 – 1941», στο «*Στρατιωτική Ιστορία*» τχ. 278 (2018)

«Η Βασιλεία στην Ελλάδα. Πολιτειακές και Ιδεολογικές Παράμετροι», στο «*Ιστορία Εικονογραφημένη*» τχ. 618 (2019)

«Η Διάσπαση της Γραμμής Μεταξά», στο «*Στρατιωτική Ιστορία*» τχ. 207 (2014)

«Ο Γερμανικός Στρατός εναντίον της Γραμμής Μεταξά», στο «*Στρατιωτική Ιστορία*» τχ. 265 (2019)

2. Εφημερίδες

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4220, 28.10.1940 (Εκτάκτως), σ. 1

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4221, 28.10.1940, σ. 1 - 5

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4222, 29.10.1940, σ. 1 - 2

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4223 – 4229, 30.10.1940 – 07.11.1940

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4237, 14.11.1940, σ. 1 – 4

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4283, 31.12.1940, σ. 1 – 3

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4284, 01.01.1941, σ. 1 – 2

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4379, 06.04.1941, σ. 1

Εφημερίδα Ακρόπολις, αρ. φ. 4380 - 4399, 07.04.1941 – 26.04.1941

Εφημερίδα Αναγέννησις, αρ. φ. 3740, 29.10.1940, σ. 1

Εφημερίδα Αναγέννησις, αρ. φ. 3741, 30.10.1940, σ. 1 – 3

Εφημερίδα Ασύρματος, αρ. φ. 496, (Α΄ έκδοση) 28.10.1940, σ. 1 – 2

Εφημερίδα Ασύρματος, αρ. φ. 497, (Β΄ έκδοση) 28.10.1940, σ. 1

Εφημερίδα Ασύρματος, αρ. φ. 498 – 505, Έτος Β΄, 29.10.1940 – 02.11.1940

Εφημερίδα Βραδινή, αρ. φ. 6370, 28.10.1940, σ. 1 – 3

Εφημερίδα Βραδινή, αρ. φ. 6371, (Α΄ έκδοση), 29.10.1940, σ. 1

Εφημερίδα Βραδινή, αρ. φ. 6372, (Β΄ έκδοση), 29.10.1940, σ. 1 – 2

3. Διαδικτυακές πηγές

<https://metaxasline.gr/%CE%B3-1936-1941/> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://simerini.sigmalive.com/article/2022/10/30/pos-o-ellenikos-stratos-stamatese-ten-italike-eisbole/> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://www.hellenicaworld.com/Greece/History/gr/EllinikesVouleutikeEkloges1936.html> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://www.ioannismetaxas.gr/GrammiMetaxa.html> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://www.tilestwra.com/alexandros-papagos-o-stratarchis-poy-tsakise-italoys-germanoys-kai-symmorites/> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

4. Οπτικοακουστικά Μέσα – Ντοκιμαντέρ

<https://www.ertnews.gr/anadromes/ntokoumento-apo-tin-4i-aygoustou-1936-eos-tin-4i-dekemvriou-1944-video/> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://www.youtube.com/@greeceincolour9874/videos> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://youtu.be/3ViGHVdcQi8?feature=shared> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://youtu.be/7EsHvKRdzCg?feature=shared> Ανακτήθηκε στις:
28/09/2023

<https://youtu.be/bEec5Ar2rlo?feature=shared> Ανακτήθηκε στις: 28/09/2023

<https://youtu.be/LGs8xXodZyM?feature=shared> Ανακτήθηκε στις:
28/09/2023

<https://youtu.be/VEA05dpQdDY?feature=shared> Ανακτήθηκε στις:
28/09/2023

B. Βιβλιογραφία

Βασιλείου Ν., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εκλογές του 1920*, Αθήνα 2016

Βελλιάδης Α., *Μεταξάς – Χίτλερ*, Αθήνα 2003

Βελλιάδης Α., *Προ της Θυέλλης*, Αθήνα 2016

Βενιακάκης Α., *Ποντάροντας στην Γερμανική Ρουλέτα*, Αθήνα 2020

Γ.Ε.Σ., *Ο Ελληνικός στρατός κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – Η Ιταλική εισβολή*, Αθήνα, 1960

Γιαννακούρος Δ., *Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – Η περίοδος του Μεσοπολέμου – Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στην Ευρώπη*, Αθήνα 2022

Γιοχάλας Θ., Καφετζάλη Τ., *«Αθήνα»*, Αθήνα 2013

Δελής Π., *Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: Μία Μικρή Αφήγηση – Μία Μεγάλη Απορία*, Αθήνα 2011

Δεπάστας Ν., *Αλέξανδρος Παπάγος, 1883-1955: Ο στρατιώτης, ο πολιτικός, ο άνθρωπος*, Αθήνα 1980

Δερτύλης Γ., *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας, 1750 – 2015*, Αθήνα 2018

Δημόπουλος Θ., *Οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες*, Αθήνα 2010

Ιωακείμ Ι., *Ιωάννης Μεταξάς*, Αθήνα 2005

- Καλογερόπουλος Δ., *Γεώργιος Β΄, Ο άνθρωπος, ο Έλληνας, ο Βασιλεύς*, Αθήνα 1949
- Καλυβάς Σ., *Καταστροφές και Θρίαμβοι*, Αθήνα 2015
- Καραμπάτσος Η., *Η Σταφιδική Εξέγερση του 1935*, Αθήνα 2015
- Κουκούνας Δ., *Ο Χίτλερ και η Ελλάδα*, Αθήνα 2016
- Λεονταρίτης Α. Γ., *Ο Παπάγος, το στέμμα, και οι Άγγλοι*, Αθήνα 2003
- Λιάκος Α., *Ο Ελληνικός 20^{ος} Αιώνας*, Αθήνα 2022
- Λιάκος Π., *Η Αλήθεια για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 2023
- Λουκάτος Δ., *Οπλίτης στο Αλβανικό Μέτωπο*, Αθήνα 2001
- Μαλαίνος Μ., *Η 4η Αυγούστου. Πώς και γιατί επεβλήθη η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά*, Αθήνα 1947
- Μάλεσης Δ., *Ξεφυλλίζοντας την Καθημερινή*, Αθήνα 2023
- Μεταξάς Ι., *Ιωάννης Μεταξάς - Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 2005
- Μπίκας Χ., *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (Β΄ ΠΠ)*, Αθήνα 2018
- Παπαγιαννάκης Ε., *Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940 – 1941*, Αθήνα 2004
- Παπαγιαννόπουλος Τ., *Στρατάρχης Αλέξανδρος Παπάγος, Ο εκλεκτός της Ιστορίας*, Αθήνα 1987
- Παπάγος Α., *Δύο χρόνια στα Στρατόπεδα Συγκέντρωσης*, Αθήνα 1947
- Παπάγος Α., *Ο Ελληνικός Στρατός και η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του*, Αθήνα 1997
- Παπάγος Α., *Ο πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941*, Αθήνα 1995
- Πασαμύτρος, Γ., *Μικρή Ιστορία στα Μεγάλα Χρόνια, 1940 – 1941*, Αθήνα 2015
- Πετρίδης Π., *Ε.Ο.Ν. Η φασιστική νεολαία του Μεταξά*, Αθήνα 2000

Σαλαβράκος Ι. Δ., *Β' Παγκόσμιος Πόλεμος – Γερμανική Οικονομία*, Αθήνα 2009

Συλλογικό έργο, *Β' Παγκόσμιος Πόλεμος – Η δράση του Πολεμικού μας Ναυτικού*, Αθήνα 2003

Συλλογικό έργο, *Ελευθέριος Βενιζέλος, 1864 – 1936*, Αθήνα 2008

Συλλογικό έργο, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας εξόριστος στο Παρίσι*, Αθήνα 2011

Συλλογικό Έργο, *Η Γερμανική εισβολή στην Ελλάδα, τ.2*, Αθήνα 2009

Συλλογικό Έργο, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα τ. Β'*, Αθήνα 2002

Συλλογικό Έργο, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα τ. Γ'*, Αθήνα 2007

Συλλογικό έργο, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 14*, Αθήνα 1974

Συλλογικό έργο, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 15*, Αθήνα 1975

Συλλογικό Έργο, *Ο «Μακρύς» Ελληνογερμανικός Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα 2018

Συλλογικό έργο, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Αθήνα 2005

Συλλογικό Έργο, *Ο Μεταξάς και η Εποχή του*, Αθήνα 2009

Τεγόπουλος Σ., *Οι εκλογές του 1936: Μια χαμένη ευκαιρία;*, Αθήνα 2004

Τρίκκας Τ., *Καλειδοσκόπιο*, Αθήνα 2020

Φιλιππίδης Αλ. Η. , *Κρήτη 1941*. Αθήνα 2007

Φύτρος Π., *Ελληνική Πολιτεία, 1941 – 42*, Αθήνα 2023

Χατζηδάκης Μ., *Πορεία προς την Δόξαν 1936 – 1941*, Αθήνα 2005

Χατζηπατέρας Κ., Φαφαλιού Μ., *MARTYRIΕΣ '40-'44: ΠΟΛΕΜΟΣ-ΚΑΤΟΧΗ*, Αθήνα 1993

Χρήστου Θ., *Ο ρόλος των νέων στο Μέτωπο, την Κατοχή και την Αντίσταση (1940 – 1944)*, Αθήνα 2016

Beaton R., *Ελλάδα – Βιογραφία ενός Σύγχρονου Έθνους*, Αθήνα 2020

Bishop C., Jordan D., *Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – Η άνοδος και η πτώση του Γ΄ Ράιχ*, Αθήνα 2021

Creveld M., *Η Στρατηγική του Χίτλερ 1940-1941. Το Βαλκανικό Ζήτημα*, Αθήνα 2013

Glogg R., *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770 – 2013*, Αθήνα 2013

Hagen F., *Οι Πόλεμοι της Μνήμης*, Αθήνα 2012

Kershaw I., *Μοιραίες Επιλογές – Δέκα αποφάσεις που άλλαξαν τον κόσμο, 1940 – 1941*, Αθήνα 2008

Kobayashi A., *Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Μεσόγειο*, Αθήνα 2019

MacDonald J., *Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – Οι μεγάλες μάχες*, Αθήνα 2005

MacNeill W., *Η Μεταμόρφωση της Ελλάδας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 2017

Περίληψη

Η Διπλωματική Διατριβή σχετίζεται με το αποκορύφωμα της πολιτικής και κοινωνικής διαμάχης στην Ελλάδα κατά την εποχή του Μεσοπολέμου, προϊόν της οποίας υπήρξε η Δικτατορική πορεία που ακολούθησε η χώρα, με τον παλαιό Στρατιωτικό ηγέτη και Αρχηγού Κόμματος των Ελευθεροφρόνων, Ιωάννη Μεταξά, να αποκτά το εν λόγω αξίωμα. Εντός της Διατριβής, επίσης, αναφέρονται οι τρόποι με τους οποίους οργανώθηκε η Ελλάδα μέχρι και την ύστατη συμμετοχή της στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, υπό το πρίσμα του Αλέξανδρου Παπάγου, που ορίστηκε Αρχηγός των Ένοπλων Δυνάμεων και οδήγησε την χώρα στην απόθεση των Ιταλικών Στρατευμάτων από τα βουνά της Πίνδου.